

Омелян Курта

прарусинського
буття

видання шосте

Омелян Курта

ІСТОРІЯ прарусинського буття

**Мукачево
Карпатська
вежа**

Омелян Курта. Історія прарусинського буття.
Редакція авторська.

Видавництво «Карпатська вежа»,
м. Мукачево, вул. Миру, 10,
тел.: (03131) 2-20-02

Наклад 300 прим.

© Курта О.,
© «Карпатська вежа»,

ІСТОРІЯ ПРАРУСИНСЬКОГО БУТТЯ

І. Впродовж всього мого життя у мене були два нездоланні бажання. Перше – це читати, друге – вигадувати і писати. Якщо читати навчився у шість років, то вигадувати і писати дещо пізніше, десь у сім. Вабили мене переважно історичні події, цікавість до далекого і не дуже далекого минулого. Ці два бажання дуже конкурували у моїй свідомості. Я і сам не розумів, чого більше бажаю. Писав теж на історичні теми. Коли починав розповідати про якусь подію, то писав із великим захопленням, бо ця, навіяна моєю уявою, тема здавалась мені надзвичайно цікавою. Але мої цікавість і захоплення цією темою закінчувалися тоді, коли в якомусь оповіданні або вірші ставив останню крапку. Після останньої поставленої мною крапки я перерхував текст і знаходив, що там немає нічого цікавого, вартого чієїсь уваги, тут же його спалював.

Тепер, на схилі літ, розумію, що це був необачний вчинок. Нехай би ця писанина ніколи нікого не цікавила, але зараз, коли відійшли в інший світ друзі і майже не залишилося ровесників та однокласників, самому б цікаво було заглянути у свою молодість. Сам Бог знає, скільки було цієї писанини. Мабуть, у мою спальню все і не помістилося би. Так от той варвар, що жив у моєму серці, все знищив.

З часом, підростаючи, я все переконливіше усвідомлював себе русином. Тому у мене визрівав потяг до пізнання минувшини нашого краю, рідного русинського коріння. Але де те пізнання було черпати? Адже брати наші найрідніші, що після другої світової війни прийшли до нас із того боку Карпат і знайшли тут надзвичайно сприятливе середовище для свого існування, заборонили нам навіть згадувати слово «русин». А тих, хто цієї заборони не дотримувався, вважали буржуазними націоналістами, а відтак – ворогами народу. Спасибі, що вже хоч зараз, при великому бажанні, можна

знайти бодай якийсь мізер інформації про нашу русинську минувшину.

2. Взявшись за написання чогось такого, що, на мій погляд, могло б хоч трішечки бути цікавим, я свідомий того, що ця писанина за своєю значимістю чи достовірністю не може наблизитись навіть на гарматний постріл хоча б до того, що написав колись, скажімо, відомий русин Е. Контратович чи владика Базилович. Не кажучи вже про таких русинських світил науки, як М. Грушевський та М. Лучкай. Роздумуючи

про минувшину русинів, я розумію, що тільки ця обізнаність з минувиною дасть нам поштовх до омріяної надії на будучність.

Так хто ж вони, русини? Де їх дрік, де зародилися, звідки взялися? Всі вчені сходяться на тому, що русини є невід'ємною гілкою слов'янських народів. А я, набравшись хоробрості, скажу, що русини – це слов'янський дрік, тобто стовбур, від якого і пішли всі галузки слов'янських народів. Спробую це довести. Додам, що для цього я прочитав і використав багато першоджерельних документів таких вчених, як Геродот, Нестор-літописець, нотар Бейла, Катона,

Лучкай, Галицька літопись, Контратович, Грушевський та інші.

Не ставлю собі за мету зробити із цієї праці кандидатську чи докторську дисертацію або якусь достовірну наукову працю, обов'язкову до визнання, це радше пізнавальна оповідь для читання на дозвіллі. Тому, коли не зміг віднайти відповідь на питання, що мене цікавило, або натрапляв на якусь прогалину в першоджерелах, вдавався до імовірних здогадок, або, якщо комусь так подобається, до припущень або домислів, але повторюю – тільки до імовірних.

Якщо ця праця коли-небудь потрапить до рук об'єктивного доброзичливого критика, то я із великим задоволенням вислухаю всі зауваження і пропозиції.

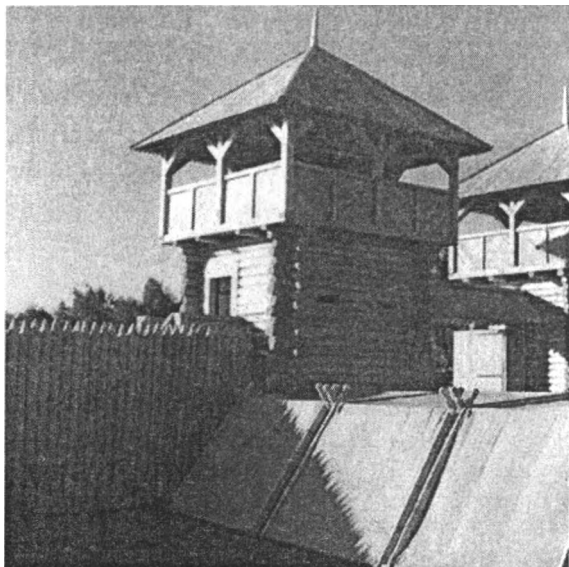
Зі свого боку вважаю, що найліпше зробив би той критик, котрий, взявшись за перо, написав щось краще.

За радянської доби нас вчили, що слов'янство зародилося десь на території середньої течії Дніпра та його притоки Росі. І ніби від назви річки Рось і пішли назви Русь, Русини, а згодом і Росія, Росіяни. Таким чином виходило, що Радянський Союз – це пуп землі для всіх слов'янських держав, яких є кілька десятків. А я ще додаю, що тільки в колишній Югославії розмовляють двадцять двома слов'янськими наріччями. Таким чином всі слов'яни повинні любити Росію як старшого брата і родоначальника.

Але згодом і так поставлене питання не буде влаштовувати шовіністично налаштованих російських ідеологів. Адже річка Рось – це центральна Україна, а не Росія, а відтак виходило, що родоначальниками є українці. Тому згадані ідеологи вигадали іншу версію про походження назви Русь. За цією надуманою ними версією назва країни Русь походить від того, що більшість населення Росії є русоволосими, русявими, отже – Росія. А оскільки русоволосі українці стриглися під «хохол», вони за національністю

хохли, а їх держава Хохляндія. Ось так, і не більше, і не менше.

Радянські заідеологізовані історики ніяким чином не реагували на висновки (можливо, і не цілком реальні) деяких західних істориків про те, що Московія не є спадкоємницею Київської Русі, а є (особливо її правителі) спадкоємницею

Золотої Орди. Самого ж царя Івана Грозного називали прямим нащадком Чінгізхана по материнській лінії.

3. Але біда нам до радянських ідеологів. Повернімося краще до першоджерел. У цім короткім моїм оповіданню я і не збираюся відшукувати родовід русинів від всесвітнього потопу. Задовільнюсь пізнішими джерелами. Візьмемо до прикладу історію карпатських русинів всесвітньо відомого історика Михайла Лучкая. Посилаючись на праці стародавніх грецьких та римських істориків, він пише так (цитую дослівно): «Велика територія, що простягається на північ між

Дунаєм і Карпатами, грекам була невідомою. Геродот пише так: «Відомо, що той край, який знаходиться за Істром (Дунаєм) не заселений і не відомий (грекам), де, як я чую, живуть тільки люди, які називаються сігінами, користуються мідійським одягом... Птоломей пізніше називає мешканців, які населяють частину між Дунаєм, Тисою і Карпатами, язигами, на берегах Тиси, Дунаю, аж до Чорного моря показує гетів, тобто даків. Пліній між гетами і даками робить таку різницю: греки їх називають гетами, а латиняни – даками. У книзі IV гл. 25 Йордан, письменник 6-го століття, всіх, тобто язиків, гетів чи даків, називає одним слов'янським іменем і поділяє їх на гілки: венети, анти і слов'яни. Прокопій, письменник того часу, 494-го року говорить про військо слов'янського народу. Менедар їх знав 557-го року під час завоювання візантійських провінцій. Пан Гоял відносить зайняття слов'янами Галичини на це ж саме століття (VI). Але послухаймо, як про переселення слов'ян говорить Нестор (Київський літописець): «Багато століть перед цим слов'яни населяли обидва береги Дунаю, звідки поширився слов'янський народ на інші землі, діставши назву від місця поселення, наприклад, морави, чехи, горвати, серби, корінти. Коли волохи напали на слов'ян, поселившись з ними і застосувавши силу, багато слов'ян вимандрувало, зупинившись біля річки Вісли, вони стали називатися ляхами, окремі з них поляками, лужичанами, мазовшанами та поморянами. Подібно, слов'яни, що зупинилися біля берегів Дніпра, були названі полянами, інші древлянами полоцькими.

Також слов'яни, що прийшли від берегів Дунаю, поселились біля Ільменського озера, побудували місто Новгород, зберегли свою слов'янську назву. Таким чином новгородці називалися слов'яни, кияни – поляни і т. д.

Рюрик, запрошений 862 р. новгородцями від варягів на княжіння, приніс назву «Русь». Після того, як Олег 882-го року зайняв Київ, кожен народ почали називати русами,

поступово загубивши назву слов'яни, поляни, та інші»... / кінець цитати/.

Отже бачимо, що київський літописець Нестор, сучасник тих подій, не згадує ні про яку річку Рось, а місцем зародження слов'ян чітко називає береги Дунаю. Але ідемо далі. М. Лучкай, посилаючись на першоджерельні праці римського вченого історика трьохсотих років нашої ери Адріана, пише таке: «...тому що сармати розмовляють тою ж мовою, може відмінним діалектом, що і гети та язиги, зараховує їх землі до Сарматії. За часів Адріана сармати і роксолани підняли бунт у зв'язку із зменшенням платні за воєнну службу, але Адріан, дізнавшись про неспокій, установив мир. Назва роксоланів пізніше переходить на русинів. Корнелій, Тацит і Фотій користуються назвою роксоланів, а Гельмอนด์ користується назвою «рутенів» і ось що він пише: «Народи європейської Сарматії, країна яких є Рутенія і Русь». Бонфіній також називає їх «русинами».

Зі сказаного вище, та з подальшого вивчення першоджерел, таких, як праці Птоломея, який розміщує язигів між Дунаєм, Тисою аж до Карпатських гір і далі, на захід, аж до Братислави, можемо констатувати, що згадані язиги були предками русинів. Але різні народи у різні часи одних і тих же своїх сусідів називали різними іменами. Така традиція збереглася аж до наших днів. Одні кажуть – мадяри, інші – угорці, ще інші – венгри або гунгари. Ми будемо відштовхуватись від назви «язиги», або, як ще на них казали сусідні слов'янські племена (а може це буде і точніше), – язиги. Хоч всі слов'янські племена користувалися подібною мовою, все ж таки деяка різниця у діалекті таки була.

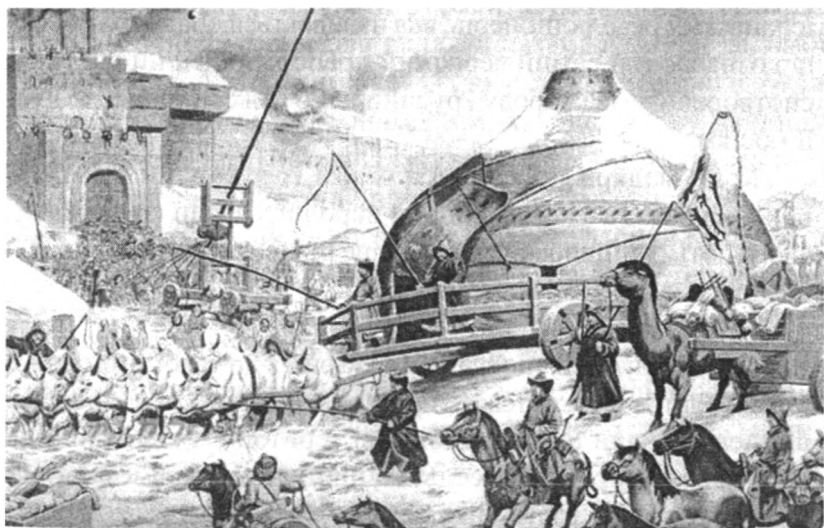
Через різницю у діалекті слов'янські племена із берегів Тиси, Дунаю та Карпат були названі язиками, тобто народом, що розмовляє іншим «язиком». Це ж до них, як відзначає Лучкай, у церковних, літургійних піснях лунає заклик

«Уразумійте язики і покайтесь, яко з нами Бог!». До речі, ця пісня у наших церквах лунає відтоді і аж дотепер.

Пізніше, як бачимо зі сказаного вище, язиків почали називати роксоланами. Але фактично сусідні слов'янські племена прозвали їх «росколені». Це премудрі греки спотворили назву «росколені» на «роксолани», як перед тим спотворили назву «язики» на «язиги», та так їх і вписали у історію.

Коли число язиків розмножилося настільки, що надзвичайно родючі землі Придунав'я та Потисся не могли прогодувати їх самих та їх багато чисельних домашніх тварин, вони почали шукати для себе нові життєві простори, і частина з них переселилася на територію Буковини та Молдавії. Через те їх прозвали – розколені, а відтак роксолани. Як було сказано вище, із трьохсотих років нашої ери германські племена їх почали називати рутенами, а римляни росенами, або русинами.

У жодному із першоджерел, які я тримав у своїх руках, так і не знайшов відповідь, чому саме язигів-роксоланів

прозвали русинами. Тому, як і обіцяв, дозволю собі робити припущення або здогади. Так от, у ті стародавні часи різні народи Європи та Азії, сторони світу позначали кольором. Наприклад, південь вони позначали червоним, північ чорним кольором. Так, мешканці східного побережжя Середземного моря, на море, яке знаходилося на південь від них, казали Червоне. На море, що простягалося на півночі від них, казали – Чорне.

Германські племена, що мешкали на північ від Альпійських гір, добре знали своїх сусідів слов'ян, а саме чехів і мораваків. А тих слов'ян, що жили південніше від чехів і мораваків, вони знали менше. Тому їх прозвали просто «червоними», тобто південними. Німецькою мовою «червоний» – це рот. Згадаймо зі шкільних уроків німецької мови вірш «Роте фане», що означає червоний прапор. Отже із слова «рот» і виникла назва народу «ротен», або «рутен», яка, до речі, дожила до наших часів. В свою чергу, римлянам ця назва теж сподобалась. Вони цей народ прозвали по-своєму, а саме «россен». Знову ж таки, італійською мовою червоний – це «росса». Згадаймо пісню італійських та іспанських революціонерів, яка називається «Бандера росса», що означає той самий червоний прапор. Звідси пішла трохи спотворена назва народу «русини», що дуже припала до душі її носіям.

Коли мадяри поселилися разом із русинами у басейні річки Дунаю та Тиси, вони цей народ прозвали «русинок», з якого потім вийшло «руснак». А ще пізніше цей народ почали називати «карпаторосами».

4. Коли русини знову розмножилися до такої міри, що їм вже не вистачало життєвого простору, тоді їхні багаточисельні племена почали шукати собі нові території і віднайшли їх, як пише Нестор- літописець, на північному боці Карпат. Це було у шостому столітті нашої ери, через двісті з гаком років,

після того, як ці племена почали користуватися назвою «русини».

Тож скажіть, любі друзі, до чого тут маленька багниста річка Рось, що в ті далекі часи була загублена межі гнилими болотами та непролазними пралісами. Невже славний слов'янський народ, що населяв басейни таких річок, як Дніпро, Дністер, Двіна, Дон, нарешті Тиса та Дунай, не був гідний того, щоб назватися їхніми іменами, міг отримати назву від якоїсь вонючої річки Рось, яка поступається у своїй повноводності та швидкоплинності навіть закарпатській річці Латориця? Сумніваюся! Сумніваюся і не вірю!

Той же Нестор пише, що слов'янські племена, які переселилися із берегів Дунаю на простори на північ від Карпат, заселяли різну місцевість і отримали різні назви. Так, одні називалися Уличі, інші Древляни, ще інші Поляни, а також Тиверці, Сіверці, Вятичі, Суздальці та інші.

І тільки у 862 році нашої ери, коли на Новгородський престол був запрошений скандинавський князь Рюрик, він приніс назву «Русь», тому мешканців цього північного князівства почали називати русами. Сумніваюсь, чи варяг Рюрик в основу цієї назви вкладав назву нікому не відомої річки Рось. Але припускаю, що оскільки варяги були неперевершеними мандрівниками, які ще в сиву давнину проклали торгівельний шлях «із варяг на греки», то десь там, у південній Європі, вони і почули назву Русь. Після Рюрика, Олег Рюрикович, після того, як у 882 році зайняв Київський престол, назву «Русь» розповсюдив на інші території і князівства.

Не зустрівши на нових просторах ворогів та конкурентів, русини почали розмножуватись в геометричній прогресії, і за два століття після переходу Карпат, їхні села та міста можна було вже зустріти на просторах від Карпат до Прибалтики, від Вісли до Ками і Оки та Москви-ріки.

5. А що закарпатські русини? Вони теж розмножувалися швидкими темпами. Одне із їхніх племен, яке мешкало високо в горах, населяючи високогірне пасмо Бескиди, отримало назву від цих гір, а саме Беси, або Бесени, інколи Бешени. Не знаходячи собі достатніх засобів для прожитку, вони рушили в мандри і знайшли собі нову батьківщину – малозаселені землі неподалік від Середземного моря. Цю нову батьківщину вони згодом називали Боснія, від назви народу, тобто Беси. Через деякий час, коли Беси-Боснієці були повернуті турками в іслам, сусідні слов'янські народи їх прозвали негідною назвою Бесермени, або Басурмани. До цих пір на Закарпатті можна зустріти прізвища Бескид, Бешені, Бесерменій, як до речі і Русин, Руснак, Русняк, Орос.

Інше плем'я русинів, що населяло південне пасмо низьких гір, називалося Горбати. Назву Горбати, як і назву Беси, та ще багато чого, я вичитав у «Історії Карпатських Русинів» Лучкая. Михайло Лучкай назву племені Горбати виводить з того, що русини на невисокі гори кажуть «горби». І це правда. Хто не знає слова сучасної русинської пісні:

Маю хату на горбочку,

А в ній милу фразочку.

Коли плем'я Горбатів вичерпало природні ресурси Карпатських пагорбів і надалі проживання тут стало неможливим, вони вдалися до пошуку нових життєвих просторів. Такі простори невдовзі вони знайшли на берегах Ядранського (Адріатичного) моря і заснували там свою країну.

Греки, як неперевершені майстри спотворювати чужі назви та імена, прозвали цей народ Горватами. Біда ще і в тому, що греки не мають букви «б». Подібно до того, як москалі не маючи букви «г», до сих пір називають їх хорватами. До сих пір прізвищ Горват на Закарпатті більш

ніж достатньо, особливо серед циганського населення. Між Боснією та Горватією розмістилося ще одне русинське плем'я, а саме Серби.

Назву народу «серби» дехто виводить з того, що вони походять із Срібної землі, тобто із Закарпаття, яке у давнину мало саме таку назву. Але є і такі, що переконують, ніби серби ведуть свій родовід від фракійського слов'янського племені.

6. Отже ми коротко та скупо з'ясували, якою була територія, де виник слов'янський етнос та прарусинський народ. Це середня течія річки Дунай та її правої притоки – Тиси – від самих витоків і до Дунаю.

Русини свою річку обожнювали, наділяючи її надприродними, духовними силами. Правда, було це ще в дохристиянський період. Сама назва Дунай походить від русинського слова «дунути», тобто – надихнутий, натхненний, вдохновений, одухотворений. Пізніше,

розселяючись по безкраїх, ніким не зайнятих просторах Європи, русини називали і інші річки, що таким чи іншим способом сприяли їхньому добробуту, одухотвореними назвами.

Так, річку, що протікала на півдні сучасної України, називали Бог. Це вже пізніше поляки, коли вони зайняли ці місця, перейменували її по-своєму, а саме – Буг, що означає одне і те ж саме. Річку, що впадає у Азовське море, русини називали Дон, на честь своєї поганської богині Дани. А на місці, де Дон впадає до Азовського моря, прарусини заснували фортецю і називали її Дана. Це вже потім премудрі греки, колонізатори причорномор'я та призов'я, великі майстри спотворювати русинські назви та імена, називали цю фортецю Тана, а річку Дон – Танаїс. Згодом річка Дон повернула собі первісну назву, а фортецю нові володарі називали Азов.

Божественна русинська річка Дунай мала ще й іншу русинську назву, а саме – Бистер, тобто бистрий, швидкоплинний. Та премудрі греки і до цієї назви втрутилися, перейменували річку на Истер.

7. Місцевість, де зародився русинський етнос, була надзвичайно сприятливою для проживання людини. Це родючі ґрунти, помірний клімат, буйна рослинність, достатня вологість, багаті живністю ліси та річки, близькість гір, які у випадку небезпеки були надійним прихистком. Все це разом взяте надзвичайно сприяло стрімкому збільшенню населення. Коли русинський народ збільшувався до такої міри, що сам собі ставав тягарем, то від нього відокремлювалися деякі племена і пускалися в мандри, щоб відшукати собі нову батьківщину.

Відшукуючи собі нову батьківщину, вони дуже рідко вступали у конфлікт із іншими народами, бо завжди намагалися заселяти не заселені або малозаселені території. На цій нововіднайденій території вони засновували нові держави, даючи початок новій нації. А коли ті, що залишились, або ті, що заселили нові території, знову занадто розмножилися, то знову відколювалися і знаходили ще більш віддалені простори. Тож на початок третього тисячоліття маємо біля двадцяти слов'янських держав, що займають простір від Середземного моря до Скандинавії, від Альпійських гір до Тихого океану. Всі слов'яни, що живуть на цих землях, повинні бути вдячними русинам за своє існування.

8. Велику роль в житті прарусинів відігривала релігія, вірування. В дохристиянську добу їхньою релігією було марновірство, поклоніння ідолам. У великій пошані у них були природні явища та сама природа. Як вже мовилося вище, вони шанували духів річок, лісів, тварин та рослин. Прарусини вірили в те, що існує Розвиш, тобто те, що високо над нами, дещо подібне до того, що сучасники називають космосом. За їхньою уявою на розвиші розміщене небо. В їхньому розумінні небо – це рай для богів та добрих духів,

тобто дуже сприятливе місце для проживання. Разом з тим, русини вірили в те, що на землі теж є рай для благочестивих русинів. Цей земний рай русини називали Нево, або Нива. Для тих русинів, які вели непристойне життя, грішили і не каялись, було визначено місце для довічного відбуття покарання під землею, так зване пекло.

Крім головних богів, таких, як Дажбог, Стрибог, Перун, Ярь, існував цілий сонм менших богів. Наприклад, бог Волос опікувався дрібними тваринами, такими як заєць, кролик, лисиця, кіт, кріт, миша та інші. Бог Велес турбувався про тварин середніх розмірів, таких як свині, кози, вівці. Бог Велет, або Велетень, переймався оленями, конями, коровами, волами, буйволами. Бог Дідко, він же Дідько, Дьедько, Дядько, Дідич – це божество опікувалося коханням, зачаттям, вагітністю, народжуваністю. Продуктом їхньої опіки були діти, дітки, дівки.

Русини були переконані в існуванні злих духів, які їм постійно шкодили. Це чорт, відьма, босорканя, гінжі-баба, мара, морока, біда, смерть, мордованці, межівники, хвороби, нещастя та інші. Були в уяві русинів і нейтральні духи, такі як русалки, мандри та інші. Часто цих своїх духів вони зображували, вирізуючи своїми вправними руками болванів із дерева і тільки зрідка із каменю. Інколи цих болванів вони ставили в гарно збудованих і оздоблених так званих капищах. В цих капищах, на спеціально облаштованому місці, здебільшого на кам'яній брилі, робилися жертвоприношення. Як правило, жертвоприношення були із зерна або зернопродуктів, тобто це були хліб, різні каші та інше. За звичаєм жертви приносилися двічі в році. Це відбувалося після завершення посіву зернових культур та по завершенню збирання врожаю. Іноді приносили у жертву вино. Але таке траплялося зрідка.

Цього жертвенного зерна мало бути стільки, аби вистачало ідолам до наступного жертвоприношення.

Зрозуміло, що цією жертвою, або, якщо хочете жратвою, користувалися жреці і аж ніяк не ідоли. Місце, де зберігалось жертвенне зерно, у русинів називалося – комора, а саму ємність, куди його засипали, називали – сусік.

Інколи у жертву приносили тварин. Найчистішою і найневиннішою твариною у русинів вважалася вівця. Тому її частіше за все і приносили у жертву ідолам. Кам'яна брила, на якій різали, ошкурювали, засмажували жертвенну вівцю, називали Вівтар.

У цих капищах та довкола них русини проводили різні язичницькі ритуали, ігрища, гульбища, ворожіння. Язичницькі звичаї та ритуали русинів запозичували і інші слов'янські народи, і не тільки слов'янські.

9. Надзвичайно важливим переломним моментом у духовному житті русинів, як і у їх культурному, просвітньому, політичному, економічному розвитку, було визнання та сприйняття християнства. До цього часу я так і не мав можливості прочитати бодай якийсь документ, який би засвідчував точну дату прийняття закарпатськими русинами християнства. Але здогадуюсь і припускаю, що це сталося не водночас. Завдяки тому, що наші предки проживали на середнедунайській та прикарпатській низовинах, яка за своїм місцезнаходженням не за такими вже і далекими світами від Греції та Риму, вони мали можливість на протязі декількох століть зустрічатися і спілкуватися із першими християнськими місіонерами. Здебільшого це були ті християни, котрі переслідувалися і жорстоко каралися у себе на батьківщині. Вони були змушені шукати порятунку серед північних народів, а саме серед германців та слов'ян. Як знаємо із подальших історичних подій, тут християнські місіонери знайшли добрий ґрунт та сприятливе середовище для посіву слова Божого та насадження Віри Христової.

З історії також знаємо, що в період масового, всенародного сприйняття християнства русинами, східна частина Закарпаття входила до Болгарського царства, а західна її частина до Велико моравської держави. Обидві ці слов'янські держави були уже християнськими, а їх князі – добрими пастирями свого народу. Близчими русинському духу стали східні, тобто Візантійські християнські обряди та традиції, які вони з радістю сприйняли і дотримуються їх і дотепер.

10. Важливою віхою християнського життя русинів була унія, тобто укладення союзу між східною (Грецькою) та західною (Римською) церквами. Ця подія донині різними конфесіями трактується по-різному. Так, послідовники Православ'я часто згадують про те, що ініціатива укладення Унії ніколи не належала ані русинським вірникам, ані русинським священикам, ані русинським архіпастирям. За їх твердженням, ініціаторами укладення унії русинів східної церкви з Римо-католицькою церквою були самі римо-католики, насамперед, це родина графа Другета, володаря Ужгородської домінії, а також цілого ряду замків, серед них і Ужгородського. У цьому стремлінні їх підтримувало ще декілька магнатів – римо-католиків верхньої Угорщини.

За твердженням православних істориків, католики уклали унію з католиками, тобто самі з собою. Ці історики вказують на мотиви, які нібито спонукали магнатів до запровадження унії. Однією з причин було те, що русини в той час були надзвичайно волелюбним народом, які з великою непокорою переносили всяку зверхність чужинців над собою. Вони нібито воліли перебувати під більшим тягарем, але своїх панів, ніж під меншим тягарем чужих. Магнати вирішили, що наближення русинів до католиків на релігійному ґрунті дасть можливість приборкати їх непокірність, тим самим безкарніше їх визискувати.

Крім Другетів, активним ініціатором укладення унії був католицький єпископ із Егера Георгій Якушич, хорватського походження, рідний брат жони графа Другета Анни. Ініціатори укладення унії вирішили, що саме тепер настав слушний момент. Родина Другетів купалася у променях слави – після щойно здобутої перемоги над татарами біля Ужгорода. Один із родини Другетів, а саме – Валентин, зібрав, організував і став на чолі русинів своєї та сусідньої Мукачівської домінії і вщент розгромив сорокатисячне військо кримських татар.

За ці організаторські здібності Другети розраховували на всенародну любов своїх вірнопідданих русинів. Для того, щоб укласти унію, утвердити її і впровадити в життя, треба було мати юридичні підстави. Цими підставами міг бути з'їзд священиків Мукачівської єпархії. За скликання такого зїзду взялися довірені особи Егерського єпископа Георгія Якушича, священики Парфеній Петрович та Габрієль Касович, за походженням хорвати.

Ініціатори укладення унії і самі усвідомлювали: для того, аби їхнім діям надати хоча б якоїсь видимої законності, треба до ініціативної групи залучити когось із провідників єпархії. Не припустимо, аби за русинів все вирішували чужинці, мадяри, хорвати, італійці (Другети).

Вони звернули увагу на Мукачівського єпископа Василя Тарасовича, який уже кілька років вештався у них під ногами, натякаючи на те, що він і сам не проти повернути ввірену йому паству в лоно Апостольської Римської церкви. Зробивши ставку на Тарасовича, ініціатори прорахувалися. Вони не врахували, а може й не знали того, що він за походженням поляк. Крім того, владика Тарасович видався надзвичайно хиткою, не стійкою людиною. У своїх діях він завжди орієнтувався на перебіг часу. То він публічно і письмово божився визнавати і сповідувати кальвінізм, то

висловлював свою прихильність до Ватикану, то знову повертався у православ'я і нарешті обіцяв підтримати унію. І ось після кількарічної підготовчої роботи до Ужгородського замку, в родинне гніздо Другетів, були запрошені священники Мукачівської єпархії для епохально важливого для русинів прийняття унії.

В той час під владою Мукачівського владики було понад 450 приходів. На з'їзд з'явилося всього 63 священники. Не прийшов і сам владики Тарасович. Як стверджують православні історики, на делегатів зїзду чинився шалений тиск, залякування, обіцянки різних привілеїв. Чи так це було, як стверджують вищезгадані історики, чи не так, зараз важко говорити, бо не віднайдено жодного документу ані в архівах Ужгорода, ані в архівах єпархії, ані в архівах Будапешту, ані тим більше в архівах Ватикану.

Але звертаюсь до праць славного вченого Михайла Лучкая. Він пише таке: «...написана на матеріалі достовірних авторів, королівських грамот та архівних документів Мукачівської єпархії Михайлом Лучкаєм придворним настоятелем храму п.д.м. в італійському місті Лука, ужгородським священником, перед тим єпархіальним секретарем ... Ужгород – відоме місто нашої єпархії, повинен був прийняти гостинно і бути свідком цієї урочистої події. Єпископ Георгій Якушич прийняв визнання віри від 63 священників, які з'явилися на чолі з Парфенієм Петровичем і Габрієлем Касовичем. Протокол визнання мусів би бути укладений, але де він знаходиться, до сьогодні я не міг розшукати. Оскільки Егер перебував ще під турецьким ярмом, Якушич мав резиденцію у Ясові, я написав тамтешньому шановному конвенту, чи протокол не знаходиться там у краєвому архіві. Мені відповіли, що в архіві нема жодного подібного протоколу, і взагалі немає нічого з документів, що стосується Мукачівської єпархії» (том II, гл. 66 ст. 260, М.Лучкай).

Вважаю, що не вірити цьому геніальному вченому, уніатському історику, досліднику, котрий мав вільний доступ до найціннішого, найбагатшого і найдостовірнішого ватиканського архіву не припустимо. З цього тексту випливають запитання:

1) скільки було запрошено делегатів на ужгородський з'їзд?

2) хто їх делегував, якщо на з'їзді не було навіть ініціатора, владики Тарасовича?

3) які в них були повноваження і хто їх їм видавав?

4) чи підтверджені протоколом повноваження тих 63 делегатів, котрі прибули на з'їзд, і чи мали вони право вирішального голосу, або дорадчого?

5) чи велася стенограма виступаючих, якщо такі були?

6) чи були якісь пропозиції або зауваження з обох сторін, а якщо були, то які саме?

7) чи був схвалений, прийнятий і затверджений статут новоутвореної церкви? І так далі і таке інше.

Все це і багато іншого вкрито, як часто любив повторювати Михайло Лучкай, кіммерійською темрявою, що дає вагомні підстави православним для критики.

Крім всього іншого, православні закидають уніатам і те, що із запровадженням унії ці дві конфесії були цілком не в рівних умовах. Так, тих священників, які прийняли унію, а також членів їх родин, негайно звільнили від кріпацтва. Православні священники залишились кріпаками, повинні були відробляти панщину. За найменшу провину пан мав право їх карати навіть до привселюдного побиття палицями. Діти уніатського священника мали вільний доступ до навчання. Діти православних священників таких прав не мали. Уніатським священникам надавалась земля для ведення господарства та будівництва житла. Православні священники і цих можливостей були позбавлені. Уніатським священникам за їх

службу платили із державного бюджету. Православні священники мусіли задовольнятися тим подаянням, яке їм давав бідний народ, а інколи навіть жебракуванням. За таких умов багато не стійких, крихких у батьківській вірі шукало собі земні блага, а не небесні. Цікавий такий факт. Якось я читав розповідь очевидця того зїзду, котрий писав, що більшість із тих 63 делегатів до Ужгороду прийшла пішки, в постолах, в порваних селянських гунях, багато було навіть вошивих.

В свою чергу уніати наводили теж не мало вагомих аргументів, чому виникла потреба у встановлені унії між східною та західною церквами. Одним із аргументів було те, що резиденція вселенського патріарха знаходилася у Константинополі (Стамбулі), котрий уже на протязі довгого часу був окупований турками, ізольований від православного світу. Через це патріарх та його помічники не мали можливості вільно пересуватися, аби наглядати, наставляти, скеровувати, священників та вірників на істинний шлях віри Христової. Ніби внаслідок цього східна церква дуже занепала в питанні моралі, віри, освіти та інше. Ніби врятувати становище від повної деградації східну церкву міг тільки союз (унія) із сильною Апостольською Римською церквою.

Як на мою думку, ця унія не меншою мірою, якщо не більшою, була і на користь західної церкви. Особливо, якщо брати до уваги, що у самій церкві виник розкол. Це і лютеранство, і кальвінізм, і гуситський рух у Чехії, і встановлення англіканської церкви на Британських островах. Тож церковний союз з українцями, русинами та південними слов'янами міг стати доброю підпорою для Ватикану.

Наступним аргументом уніатів було те, що на той час чинився шалений тиск на українців та русинів з метою запровадження латинізації, полонізації, мадяризації. Нібито могло статися так, що наша мова, писемність, культура,

релігія, традиції внаслідок цього могли зникнути назавжди. Протистояти цьому могла тільки унія (союз) із Римом.

Існує і багато інших аргументів на користь унії. Якщо ці доводи та аргументи приймати за правду, то такий союз більш ніж виправданий. Якби б не одне маленьке «якби».

Протягом багатьох років у мене рука не піднімалася, щоб написати про те, що буде тут викладено. Я розумію, яка це тонка і крихка, а насамперед болюча справа для вірників будь-якої конфесії, коли їм у чомусь дорікають. Нарешті вирішив писати тільки про те, на рахунок чого існують достовірні документальні підтвердження, не ставати ні на чий бік. Такі документальні твердження я знайшов у наукових працях дослідника історії Мукачівської греко-католицької єпархії, її багаторічного служителя, часто згадуваного мною, щирою греко-католика Михайла Лучкая.

11. То що ж це за таке маленьке «якби»? Якби унія, її провідники і душпастирі русинського многотраждального народу розпочали свою діяльність, впроваджуючи в суспільство справді високу мораль! Насправді вже перший уніатський владика Василій Тарасович мав сумнівну репутацію, заплямоване сумління та не чисті руки. Сумнівним було і саме його обрання на кафедру. Попередником Тарасовича на цій кафедрі був православний владика Іоан Грегорович. Лучкай характеризує його так: «Іоан Грегорович був світським священиком, знавцем латинської мови, досвідченим в інших мовах, вченим теологом, обізнаним з вільними мистецтвами, крім того, до своєї ерудиції додав добру мораль. Єдиний випадок, що з'явився кандидат на посаду мукачівського єпископа з такими чудовими обдаруваннями.Добрий пастир знає своїх овець, любить їх, пасе їх, і доля спонукає його, щоб залишив за собою сторожа, подібного до себе.

Іоан Грегорович, мукачівський єпископ, 1632 року в муках на смертельному одрі, начебто натхнений вищим духом, вірив, що в особі Василя Тарасовича, ченця ордену святого Василя Великого, знайшов такого, вірував, кажу, що буде гордістю церкви, пастирем овець і зразком, тому в заповітній вказівці рекомендував його наступником.

Світський клір, який з'явився на виборах, вважав, що зробив би кривду щодо померлого пресула, якби не виконав його останнє бажання. Дають же згоду на обрання Василя Тарасовича».

Отже бачимо, що вибрали Тарасовича не через повагу до нього, а радше через глибоку повагу до померлого Грегоровича. Можливо, ті, що вибирали, бачили за Тарасовичем якісь гріхи, які на міг бачити прикутий хворобою до ліжка Грегорович? А гріхів, або як їх називає Лучкай «викрутас», було не мало. Нарешті 13 грудня 1640 року капітан мукачівської фортеці Іван Балінт наказав арештувати владику і кинути до замкової тюрми.

«В'язень міг побачити плоди своєї легковажності і недоладного самохвальства, а також подумати над наслідками блюзнірства; частіше міг задуматись: НАВЧІТЬСЯ СМЕРТНІ НЕ БЕЗЧЕСТИТИ ВІРУ. Але пізно розуміють фрїгійці» (М.Лучкай, том II, гл.63). Сподвижники Тарасовича та його друзі розбіглися по всьому королівстві, шукаючи порятунку для владики. Не знайшовши ніде підтримки та співчуття, вони нарешті звернулися до імператора Фердінанда II. Тобто у найвищу інстанцію.

«Ласкавий імператор Фердінад II, схвилюваний зарозумілістю капітана, вимагає звільнення єпископа і патріарха декретом, виданим в Ратісбоні 22 лютого 1641р., але люта людина залишається глухою. Імператор зрозумів, що його накази не виконуються, тому як особисто у листі звертається до Дьєрдя Ракоці князя Трансильванії, так за

посередництвом Миколи Естергазі наполягає на визволенні» (М.Лучкай, там же).

Як бачимо з перебігу подальших подій, капітан і надалі залишає владу у тюрмі. Мабуть, він почуває себе цілком правим у своїх діях, якщо наважився не виконувати накази одного з наймогутніших монархів Європи, і нічого за це йому не було. Врешті-решт після щирого каяття та письмового визнання провини, після письмової обіцянки не порушувати закон, Тарасовича відпустили. Роблю короткий витяг з його листа: «Я, Василій Тарасович, єпископ грецького обряду Мукачівського монастиря, цим даю до відома всім, для кого це важливо, що в останній час я заслужено попав у немилість мого найщирішого і високоблагородного пана, князя Трансильванії і володаря Мукачівської фортеці внаслідок певних скарг, донесених до нього і до панів мукачівського капітана та префекта всіх маєтків, що належать до тієї фортеці. Обґрунтовано було доведено, що я допустив провину, і я протягом певного часу повинен був також бути затриманим у в'язниці під чесним доглядом. Все ж таки покірним проханням, бажаючи свою справу пояснити, я звернувся до згаданого високопоставленого князя за посередництвом пана капітана Івана Балінта та інших моїх доброзичливців, які його також схилили, з огляду на що його високопоставлена домінація на моє покірне прохання і загальне заступництво, проголошуючи попередню прихильність і доброзичливість, ласкаво пробачила мої теперішні провини» (М.Лучкай, том II, гл.67).

Його вибачили і повернули на мукачівську кафедру виконувати єпископські повноваження за умови, що більше не буде чинити ті протизаконні дії, які чинив дотепер. А саме:

1) Щоб прибутки монастиря не переправляв на зберігання за межі країни, як до цих пір переправляв у Польщу все, що можна було зібрати, але старанно і вірно буде зберігати для поновлення монастиря, про що зобов'язється також вірою і

присягою. А якщо стане відомо, що робить інакше, буде просто позбавлений посади без усякого правосуддя. І скільки є доходу монастиря від вина, або від іншого, щоб із того можна виділити почесний подарунок його доброзичливцям. А те, що називають запасом, аби не виносилось до інших місць за межі монастиря, а залишалось на місці.

2) Щоб не утримував стільки польських священників та учнів, а турбувався про виховання місцевих, вистачить, якщо біля нього утримається два або три вчені, в Угорщині сам легко знайде і священників, і учнів. А втім, якщо в майбутньому також буде траплятися те саме, що донині, без сумніву всі доходи монастиря будуть витрачені з великою шкодою для бідного народу. Хай це буде з'ясовано, якщо він бажає тримати біля себе священників, учнів, слуг, вчених двох або трьох із русинів ... то це йому дозволяється ... а тільки не зайвих, щоб прибуток монастиря не витрачався на некорисних і непотрібних людей.

3) Не буде збирати жодних нових такс, податків від бідного народу, як у маєтках князя, так і в інших, які належать до монастиря, але подібно, як і його попередники-єпископи за давнім звичаєм були задоволені своїми прибутками, так і він хай буде також не так задоволений бідною підданих, як до цих пір. Перед тим за розлучення звичайно брали один флорин, теперішній владику вимагає дванадцять флоринів, а коли 12, то вже і 24 або навіть більше. До того ж, такі інтердикти накладав на маєтки, виконати які бідні селяни були не спроможними, щоб їх також не обтяжував знову такими податками на їх шкоду.....» (М.Лучкай, том II, гл. 67). Не буду перелічувати всі висунуті проти Тарасовича звинувачення, аби не давати привід радіти і плескати в долоні ворогам церкви із числа так званих сектантів.

Але що ж це виходить? Капітан мукачівської фортеці, угорець за походженням, Іван Балінт, котрого Лучкай

охрестив лютим звіром, піклується і захищає бідний русинський народ та монастир від знущань над ними русинського єпископа, котрий заради власного збагачення пішов навіть на шлях контрабанди, відправляючи набуте нечесним шляхом багатство своїм родичам до Польщі?

На превеликий жаль, на ниві аморальності і нечесності у Тарасовича були послідовники. Один із них владика Мефодій. Ось як пише про нього Лучкай у 86 главі: «Отримавши бенедикції висвячення 1684 (через 20 років після встановлення унії. – Автор), поспішив до Мукачівського монастиря, наче до звичайної єпископської резиденції для єпископів. Вигнавши монахів і зайнявши їх майно, заснував кафедру, незалежну від ченців, укомплектовану синами і родичами...». А що говорити про рядових священиків? Лучкай так характеризує стан справ у церкві через 35 років після встановлення унії: «Крім того, ясно, що священики в той час були аморальними, забувши про свій стан, мали по дві дружини, не дивно, позбавлені духовної і моральної культури, віддалися тілесній насолоді...» (Лучкай, том II, гл. 79). Неподобства, якщо їх достатньо назвати неподобствами, які творилися в перші десятиліття новонародженої конфесії, не могли бути довго не поміченими вищими ієрархами та духовними особами, для яких християнська мораль понад усе. Тому вони забили на сполох, побачивши що багато священиків греко-католиків розчарувались в унії і масово почали навертатися у православ'я.

Примас Угорщини, архієпископ Естергомський, у інформаційній записці на адресу Святої Конгрегації писав зокрема таке: «...По-друге, щоб якомога швидше здійснилось, бо уже внаслідок відстрочки, яка була зроблена дотепер, більше як сто уніатських священиків відступило і приєдналось до схизматичного (православного) єпископа» (Лучкай, гл. 70).

Від себе додам, що тут ідеться про те, аби Ватикан якнайскоріше призначив якогось добропорядного єпископа для Мукачівської єпархії. Таке призначення не забарилося. Новообраний папа Олександр VIII призначає Йосифа де Камеліса – графа, грека за походженням, надзвичайно освіченого, високоморального, доброго організатора, ченця ордену св. Василія Великого і члена Колегії по пропаганді. Висвятив його на єпископа та призначив опікуном малолітнього князя-сироти Ф. Ракоцій, і наказав помістити його в монастирі як апостольського вікарія. Як тільки Йосиф де Камеліс був введений на посаду, він з небаченим ентузіазмом та енергією взявся за наведення ладу в єпархії.

Знав владика Йосиф від свого доброго друга єпископа Трансільванії Беньковського про неподобства в Мукачівській єпархії, але що ці неподобства так далеко зайшли, він навіть і не сподівався. Але, як каже світська приказка: бачили очі, що купували, тепер їжте, хоч повилазьте.

Дозволю собі навести декілька записів із щоденника владика де Камеліса, зроблених через майже п'ятдесят років після впровадження унії.

Запис №8 від 25 квітня 1690 року: «Я доручив наказ пану Миколі, священику із Дубрівки, щоб він повернув викрадену Пелагею її законному чоловікові Стефану під загрозою відлучення від церкви та штрафу в десять флоринів; нехай це йому підкаже його розум.

Під такою ж карою я наказав священику Миколі із Зняцьова, щоб він повернув викрадену від Григорія його дружину і щоб залишив її у спокої.

№ 12 від 29 травня 1690 року «Андрій Доробратівський був оскаржений Стефаном Негрівським, щоб той під штрафом в 20 флоринів з'явився протягом трьох днів, тому, що той раніше викрав жінку вищеназваного.

№25 від 19 вересня 1691 року. Звільнені з роботи – Григорій Грибовецький, який сам себе висвятив, Григорій

Тибавський із-за його неграмотності, Тибавський тому, що знову має дві жони».

Перелік аморальних вчинків, скоєних тими, хто повинен бути на сторожі християнської моралі, можна продовжувати і далі. Саме Боже провидіння врешті-решт прислало русинам доброго душпастиря, котрий за короткий проміжок часу виправив становище в єпархії на краще. А що найголовніше, надихнуті його прикладом, його послідовники зробили багато добрих справ для бідного нещасного русинського народу, щоб освітити йому шлях до ліпшого майбутнього.

Може комусь здатися, що я занадто багато часу приділив висвітленню релігійних відносин серед русинів? Враховуючи те, що русини набожність завжди ставили на перше місце, думаю, що не багато.

Може, комусь здається, що скупі і досить поверхово висвітлюючи ці відносини, а більше симпатії віддавав православним? Враховуючи, що я з діда-прадіда належу до православного віровизнання, можливо, що саме так воно і є.

Але бодай трохи повернімося до тих історичних подій, коли русини ще не були наведені у християнство.

12. Отже, вище, на підставі документальних тверджень, ми з'ясували, що слов'янський етнос взагалі, і русинська народність, як стрижень слов'янства зокрема, зародився, розвився, розмножився і розповсюдився із середнього, а згодом і з нижнього басейну річки Дунай та басейну річки Тиса. Але були і такі (і не мало) історики, письменники, культурні та релігійні діячі, найпаче слов'янського походження, особливо починаючи із 17 століття, котрі розповсюджували думку, ніби слов'янський етнос зародився на берегах Дніпра та річки Рось. Їх чисто по-людськи можна зрозуміти.

В ті часи більшість слов'янських народів, насамперед південних та західних, знемагали, як дехто вважав, в ярмі чужоземних правителів. Болгари, македонці, боснійці – під турками. Серби, горвати, словенці, славоньці, далматинці, русини – під мадярами. Чехи, словаки, поляки – під німцями. В середовищі цих народів почала зароджуватись національно свідомо, досить освічена еліта, так звані народні будителі. Порятунком і визволення свого народу з-під чужого ярма вони бачили на сході. Вони щиро сподівалися, що тільки східні слов'яни, як єдинокровні, єдиномовні, єдиновірні брати, в особі російського царя здатні їм допомогти. З-під їхнього пера почали виходити різноманітні літературні та історичні праці, які уславлювали «старшого брата», російський народ.

Метою цих творів було – виховати національно свідомого громадянина, патріота, котрий би усвідомлював необхідність слов'янського єднання заради порятунку. Улесливість цих творів відносно «старшого великого брата», на кшталт того, що всі ми походимо з берегів Дніпра, що всі ми є нащадками Київської Русі, була ніби авансом: «Знайте, ми ваші, а тому приходіте і рятуйте нас, своїм коштом, своєю зброєю, своєю кров'ю, а з нас досить того, що ми з нетерпінням будемо вас чекати». Доречно буде згадати приказку про те, що дармовий сир буває тільки у мишоловці.

Результати роботи будителів – інтелігентів русинського народу не забарилися. Скоро на них звернули увагу правлячі кола Російської імперії. Ось як про це пише історик Д.Данилюк, професор Ужгородського державного університету, у вступному слові до першого тому «Історії карпатських русинів»: «Так, секретар російської імператриці Катерини II В. Попов у доповідній записці уряду переконував, що Росія споконвіку володіла Карпатами і що потрібно відновити своє панування над цим регіоном, бо русини Закарпаття – «отпавшие чада свои» і треба думати про них,

як «давно уже стремящихся в объятия чадолубивой матери своей – в объятия Руси».

Там же пан Данилюк згадує цілу плеяду вчених, високоосвічених русинів, котрі жили і працювали в Російській імперії: М.Балудянського – першого ректора Петербурзького університету, І.Зейкана – вихователя царевича Петра II, онука Петра I, І.Кукольника та М.Балудянського – вихователів царевичів, Миколи і Михайла Павловичів. І.Орлай був лікарем при царському дворі, а Ю. Гуца-Венелін став родоначальником славістики у Росії, першодослідником мови та історії болгар, П. Лодій – професор, директор гімназії, виховав для світової літератури М.Гоголя. Далі пише пан Данилюк, що імена багатьох закарпатців навічно вписані в історію, науки і культури України та Росії.

13. Та все ж таки цікаво буде з'ясувати, хто були найближчі сусіди закарпатських, або, як їх тоді називали, – підкарпатських прарусинів. Із вищенаведеного ми побачили, що, проживаючи між Карпатськими горами та річками Тиса й Дунай, із усіх боків вони були оточені різними

слов'янськими племенами за виїмком північного сходу, де їх сусідами були румуни та молдавани. Крім того, як свідчить історія, їхніми сусідами, хоч і не постійними, були хозари, печеніги, половці та деякі інші племена. Ці народи здебільшого займалися скотарством, а тому вели кочовий спосіб господарювання. Вони на той час ще не доросли у своєму розвитку до ведення інтенсивного сільського господарства, до культури землеробства, зокрема до посіву, обробітку, збору врожаю. Тому для їхнього виживання потрібно були великі території. Випасши, витоптавши та виснаживши одну територію, вони шукали іншу, відновлену. Через це їм доводилося кочувати від середньої течії Дунаю, вздовж побережжя Чорного моря, аж до північного Кавказу, іноді й далі. Відшукуючи та відвойовуючи нові території, їм доводилося вести жорстокі війни, через це вони були загартовані, натреновані, добрі воїни, часто жорстокі.

Але якого походження були ці згадані вище кочові народи?

Одні історики відносять їх до тюркської, тобто азійського походження народності, мабуть, через їх кочовий спосіб життя або їх військову жорстокість, деякі до русинської (руської). Загляньмо до історичних документальних джерел, на які посилався М. Лучкай, таких, як життєпис св. Кирила, Прай, Геншеній, у т. 1, гл 10.: «Самі хозари, в той час уже могутні, мали хана, двір тощо, були русинами. Щоб це визнати, наведу аргументи ніким не спростовані. Св. Кирил вивчив слов'янську мову у хозарів, до цього ще може бути додане те, що читається в руській метрології та в життєписі св. Кирила «За патріарха Константинопольського Ігнатія та імператора Михайла хозари вислали послів до імператора з проханням, щоб зволив їм за давньою дружбаю вислати вченого мужа, який вів би бесіду з юдеями та сарацинами, що намагаються їх перевести на свою релігію. Константин

(потім названий Кирилом) викликаний з Олімпу, умовляє брата Мефодія, який до того часу розмовляв по-руськи (русинськи), щоб пішов із ним. Обидва прибули в Херсон, а саме на кордон хозарів. Там вони довше затрималися, аж доки точно не розуміли по-руськи, тому що хозари розмовляли по-руськи (по-русинськи)» /Кінець цитати/.

Отже, бачимо з доводу Лучкая, який опирався на достовірні документи більш давніх істориків, що хозари за походженням русини, спілкувалися русинською мовою. Далі там же він пише таке: «Якби Шлетцер ґрунтовніше досліджував справу, якби, кажу, не дотримувався ідеї, що хозари є турецького походження, то він напевно зробив би більше користі для історії русичів, бо тоді розкрив би таємницю, чому переклад Біблії був зроблений тими же Кирилом і Мефодієм ані по-російськи, ані по-моравськи, або чеськи, але по-русинськи, тобто на мові, дуже близькій до мовлення Малоросії ... У жодному говорі неозначена форма дієслова не закінчується на – ТИ, але у всіх на – Ц, або на ТЬ, лише русинська має ТИ, наприклад, «ходити, а не «ходиц» чи «ходить». Напевно, якби автори (Кирил і Мефодій) вивчили десь в іншому місці слов'янську мову, то наслідували б той говір, але вивчили від хозарів, тому писали (Біблію) тим говором» /Кінець цитати/.

Самі хозари вважали себе не просто русинами. Вони вважали себе родоначальним племенем, від якого пішли всі слов'янські народи. А тому і їхньою самоназвою було – Гозари, або Гузари. Інколи сусідні племена називали їх – Козари, або Козаки. Їхню державу називали Козараєю, або Козакією. Це народи північно-східних слов'янських князівств, тобто великороси, не маючи букви «Г» називали їх Хозарами, як, наприклад, на Горватів вони кажуть Хорвати, на Гельсінкі кажуть – Хельсінкі, та інше. Чому ж гозари називали себе гозарами, або гузарами? Справа в тім, що,

зважаючи на те, як вони стверджували, ніби всі слов'янські народи походять від одного насіння, що виросло в могутнє дерево із сильним стовбуром та розгалуженою короною. Себе в цій могутній дереві гузари бачили саме як «гузар». Ще і зараз закарпатські русини на нижню прикореневу частину стовбура кажуть «гузар». Ця прикоренева частина стовбура завжди є найміцнішою, найтвердішою, найдовговічнішою.

Зараз серед закарпатських русинів не рідко можна зустріти прізвища – Гузар, Гусар, Гозар, Козар, Козак, це все, що залишилось від колись могутнього слов'янського народу. Але ще в п'ятнадцятому сторіччі на берегах Дніпра, на півдні України, на просторах колишньої Козарії були засновані військові формування відважних лицарів меча і плуга, так звані Козаки. Дуже символічна назва, чи не так?

Трохи пізніше на берегах Дунаю виникло теж не менш легендарне військо, а саме – Гусари. Щось дуже знайоме у звучанні цієї назви. А чому б і ні? Адже мадяри стверджують, що вони мають повне право називатися спадкоємцями хозарів, бо їхнім першим вождем, котрий об'єднав всі роздібнені племена, був саме хозарський вождь Алмуш.

14. Не менш войовничим народом, частим сусідом русинів були Половці. Я сказав «частим сусідом», бо ці теж були кочівниками. Вони могли кілька десятиліть прожити поряд з русинами, а потім помандрувати світ за очі. Через кілька десятиліть знову з'явитися нізвідки. Назву половців різні дослідники пояснюють по-різному.

Відносячи половців до однієї із гілок слов'янського племені, стверджують, що ця назва утворена від слова «полювати», бо нібито одним із способів їхнього існування було полювання.

Деякі назву «половці» виводять із слова «поле», тобто, що це народ полів та степів. Є і такі, які їхню назву (мабуть, вони найближчі до істини) виводять від слова «половина». Це ніби пояснюється тим, що вони наполовину були русинами, а наполовину чужинцями, мабуть що азіатами. Як би там не було, а половці не менше ніж хозари, може і більше, були інтегровані в русинську спільноту.

Ось як пояснює їх приналежність Лучкай в четвертій главі першого тому: «Справа в тому, що половців і печенігів добре знав Нестор, і він говорить про них, як про різні народності. Руські мали багато клопоту з обома народностями, вже після того, як мадяри були в Панонії, що інакше не могло б бути можливим, хіба що внаслідок повернення; таким чином обидві народності були руськими, а не мадярськими» /Кінець цитати/.

Звернемося до праці ще одного русинського історика, дослідника, письменника, політичного і церковного діяча Іренея Кондратовича. У своїй праці «Історія Подкарпатської Руси для народу», описуючи період татарської навали на територію Угорщини у 1241 році, він згадує, що за півтора року татаро-монголи вирізали майже все населення. Вціліли хіба ті, що проживали, або сховалися високо в горах. Після відходу татар постало питання, ким заселити обезлюднену

державу. Король Бийла запросив половців з умовою, що вони будуть вести осілий спосіб життя. Їх поселили на Закарпатті. Ось цитата Контратовича (дослівно): «По одході татаров поселилися в Угорщині Половці. Их великоє число (40.000) превладіло угорській народ и так в вірі, як и в нравах великий переворот зробили сесі явні «шизматики». Прихильниками їм були король Стефан V. и Володислав VI.». Шизматиками називали русинів православного віровизнання.

Не знаю, наскільки це достовірно, але виходить, що половці були християнами східного обряду. Та ще треба сказати і про те, що число сорок тисяч осіб половців, що переселилися на Закарпаття, стосувалося тільки чоловічого населення, зокрема тих, що могли «тримати саблю в руці своїй та лук напинати». Насправді, якщо рахувати жінок, дітей, та старих людей, то це число було в багато разів більше. На теперішній час про половців на Закарпатті і згадки не збереглося, хіба що у назвах деяких місцевостей, та у деяких прізвищах, як наприклад – Палоцький, Палоцій, Пальчо.

Крім половців, були запрошені печеніги, кумани та німецькі колоністи. Якщо половці, печеніги, кумани асимілювалися і розчинилися поміж русинського та мадярського народу, то німецькі колоністи, компактно проживаючи в таких містах як Вишково, Довге Поле, Хуст, Тячево, Берегово, Мукачево, Немецьке, Пряшов, Бардієв, зуміли зберегти свою ідентичність аж до двадцять першого століття. На цей час припадає і зворотнє масове переселення русинів із північного боку Карпат, з Волині, з Поділля, коли вони рятувалися від монголо-татар, які там газдували протягом кількох століть.

15. Крім згаданих вище сусідів, часто на середньодунайських та притисянських просторах випасали свої багаточисельні отари племена печенігів. Цих споконвічних мандрівників-пастухів, у крові яких було багато

домішок від крові кавказьких, азійських, алтайських, уральських та поволжських племен, як, до речі, і в крові хозарів, половців, мадярів, куманів, шикулів та інших, котрі згодом навіки придбали собі батьківщину в центрі Європи, так цих печенігів багато вчених дослідників схильні були зарахувати до русинської народності. Натомість мадярські історики, найпаче тоді, коли йшлося про хоробрість згаданих вище племен, про їх доблесть, героїзм, стверджували, що саме мадяри є їхніми спадкоємцями. До певної міри це була правда, бо саме ці народності стали основним кістяком при формуванні та утворенні мадярської держави, а згодом і мадярської нації.

Так от деякі вчені відносять печенігів до русинів тому, що у цих народів була спільна мова. Ніби сама назва — печеніги утворена від русинського слова «печеня». До сих пір в русинських селах Закарпаття, наприклад на Ужгородщині, на спечену на ватрі солонину кажуть «печеня».

У дуже сиву давнину, коли кочові племена їли сире м'ясо, печеніги вміли розжарювати кам'яні брили і на них пекти шматки м'яса, частину приносили в жертву своїм поганським богам, а решту самі поїдали. Тому їх назвали «печенігами».

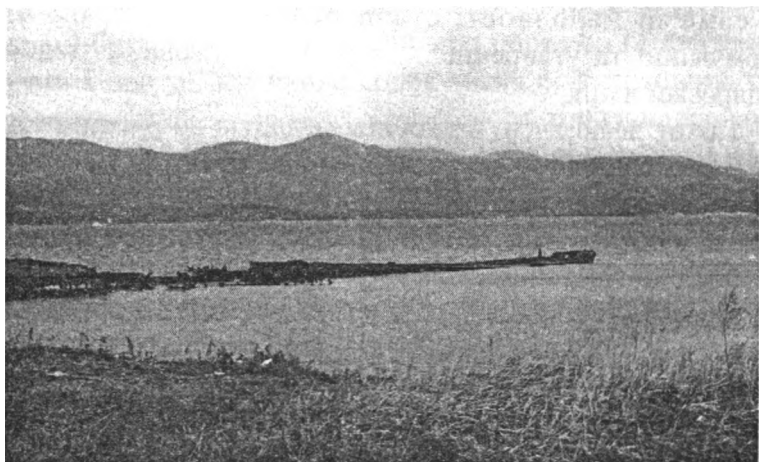
Північні народи, що проживали на побережжю Балтійського моря та на Скандинавському півострові, свою назву «варяги» отримали теж подібним чином. Вони одними з перших європейських племен навчилися їжу варити. Вони робили це так. Із шматка дерев'яної колоди видовбували щось подібне до каструлі. У цю каструлю заливали воду і клали шматки м'яса. Поряд розпалювали ватру і нагрівали в ній камені. Розпечені камені клали в дерев'яні каструлі з водою і вода таким чином закипала. Через цей метод приготування страви сусідні слов'янські народи прозвали їх «варягами».

В цій короткій оповіді ми, наскільки могли, настільки з'ясували історію виникнення слов'янської народності взагалі та її стрижня — русинського племені зокрема, місце її

виникнення, територію розповсюдження, її сусідів, в часі до приходу на дунайські рівнини маляр, в часі, який, як пише М. Лучкай, покритий «кіммерійською темрявою».

Зараз варто було б з'ясувати ті стосунки, які виникали в наших прарусинів із сусідніми народами в ті далекі часи.

16. З давніх-давен по світу ширилися чутки про нібито райське життя на придунайських низовинах та в басейнах

річок Тиси, Сави, Драви та Ондави, про нібито надзвичайно родючі поля, багаті дичиною ліси, а рибою річки та моря. Насправді воно так і було. Тому багато завойовників мріяло зайняти ці простори, і якщо не заселити своїм народом, то хоча би заставити населення тих країв платити щедрю данину. Населяли ці благодатні простори, як ми знаємо, різні слов'янські племена, наймогутнішим із яких були русини, тому цією назвою невинувато часто називали й інші слов'янські племена.

Слов'яни ніколи не були завойовниками, або точнішим буде вислів – ніколи не були ініціаторами якихось воєнних дій. Тим не менше вони вміли мужньо і стійко захищати свої життєві простори, навіть розширювати їх. Причому

розширювали свої простори з найменшим ризиком, з найменшим конфліктом, займаючи незаселені або слабозаселені території в напрямку півночі та північного сходу. Одними із грізних завойовників, які хотіли підкорити слов'ян, були перси під проводом біблійного царя Ксеркса. Але, виснаживши сили у війні із македонським царем Філіпом, Ксеркс дійшов із своїм військом до Дунаю, і, зустрівши тут шалений опір слов'ян, вернувся у Азію. Після Ксеркса сам македонський цар Філіп вирішив випробувати щастя, тому, зібравши військо, напав на слов'янські землі. Теж дійшовши до Дунаю, натрапив на добре організоване військо слов'ян, зазнав ганебної поразки. Причому потрапив у таку січку, з якої ледве вибрався живим. Врятував йому життя вчасно підоспілий юний син Олександр, який і виніс порубаного батька з поля бою. Це саме той Олександр, котрого невдовзі за славні, переможні війни прозвали Олександром Великим Македонським. Навчений гірким досвідом, Олександр Великий ніколи більше не починав війну з русинами. А порубаний в тім бою русинами Філіп на все життя залишився кульгавим. Через це він отримав прізвисько Філіп Кульгавий, яке греки вписали в історію.

Деякі грецькі історики були вдячні саме русинам за те, що вони подарували історії Олександра Македонського. Вони це пояснювали так: «Одного разу на великій гостині виникла серйозна суперечка між молодим Олександром та його п'яним батьком Філіпом. Розгніваний цар схопив рожен і кинувся на Олександра, наміряючись вдарити його в груди. Та поскільки був кульгавим, то спотикнувшись промахнувся, а рожен, пролетівши біля Олександрової голови, увіткнувся за кілька сантиметрів у цегляну стіну. Отже завдяки кульгавості Філіпа, якої йому завдали русини, Олександр залишився живим».

Але не буду заглиблюватися в ті далекі дохристиянські часи, бо метою моєї розповіді є висвітлити, наскільки це мені

вдається, буття прарусинів у першому, та на початку другого тисячоліття. Це був період в історії русинів, про який радянська шкільна історична наука воліла не згадувати, не згадували навіть саме слово «русин».

17. Наступними після греків, котрі намагалися завоювати слов'янські землі, були римляни. Римлян, як і персів та греків, слов'яни зупинили на берегах Дунаю, добре побивши, захопивши величезну здобич та багато полонених, розвернули «голоблями» на Рим і з безчестям прогнали. Це тих римлян, котрі на той час уже завоювали північну Африку і Малу Азію, тих римлян, котрі на той час завоювали Близький Схід та Аравію аж до Персидської протоки, тих римлян, котрі завоювали всю західну та північну Європу включно з Британськими островами. Тих римлян русини зупинили на берегах Дунаю, і за всю тисячолітню історію римського панування у світі так ніколи і не пустили на лівий, північний берег Дунаю, хіба що за виїмкою окремих недовгочасних епізодів. Тих римлян, для котрих Середземне море було внутрішнім морем їхньої імперії. Коли римляни зрозуміли, що із завоюванням слов'ян у них нічого не виходить, то почали привертати їх на свій бік, укладаючи різні угоди, котрі і самі скоро порушували. Це привело до того, що, постійно підриваючи міць Римської імперії з одного боку слов'янами, а з другого – германськими племенами, врешті-решт Римська імперія розвалилася, як, до речі, з тих же причин розвалилася і Візантія.

Наступними завойовниками, які спали і уві сні бачили себе панами на тисянських та дунайських просторах, були гуни. Ті гуни, перед якими весь світ здригався, коли вони сідали коней. Ті гуни, зі страхом перед якими китайці побудували знаменитий Китайський Мур протяжністю декілька тисяч кілометрів. Ті гуни, яких народи світу

прозвали «бичем божим». Історії не відомо, хто цим дикунам розповів легенду про райське життя на Закарпатті. Десятиліттями блукаючи по степах сучасної південної України, підкоривши собі слов'янські племена хозар, половців, печенігів та інших, приєднавши їх до своєї орди, нарешті 374 року нової ери з'явилися на берегах Дністра під проводом хана Даламира. Тут їх зустріли і вступили з ними в бій готи під проводом короля Атанаріха. У цьому бою готи були вщент розбиті. Як пише Лучкай, спираючись на тогочасні хроніки: «Атанаріх, король готів, покинутий своїми, в супроводі небагатьох утік до русинів, які населяли Карпати, потім пішов у Константинополь просити допомоги».

З цієї цитати можна зробити висновок, що мешканці Закарпаття вже тоді називалися русинами, коли про Київську, Чернігівську, Новгородську Русь в історії і спомену не було. То скажіть мені, любі друзі, при чому тут річка Рось, від якої, за легендами, виникла назва Русь?

Після столітнього блукання по диких степах приуралля, поволжя, півдня сучасної України ці дикі орди гунів наважилися перейти Карпатські гори, зайняти багаті землі і поселитися там назавжди. Це їм вдалося без зайвого клопоту, бо ці землі внаслідок попередніх кровопролитних воєн та супутніх їм різних епідемій були сильно обезлюднені. Ті слов'янські племена, що ще залишились на придунайських та прикарпатських долинах, здалися завойовникам на милість, влилися в їх орду, зобов'язалися платити данину. Надзвичайно розумний та передбачливий молодий вождь гунів Атіла запросив багатьох русинів на військову службу, ще і тому, що вже і до цього часу в його війську служило багато русинів, хозарів та половців із східних князівств, котрі показали себе хоробрими, незрадливими воїнами. До речі, офіційною мовою при дворі Атіли була русинська мова. Батька його звали Манзюк. Чим не русинське ім'я?

Тим більше, що прізвище Манзюк зустрічається на Закарпатті навіть на початку третього тисячоліття. Та й саме ім'я Атіла – русинського походження. Утворено воно від слів «от тіла». Мабуть, ті, що дали йому це ім'я, мали на увазі, що він народився «от тіла свого народу». Діда Атіли, як вище згадувалося, звали Даламир. Хіба в цьому імені не присутнє русинське слово «дала» та «мир»? Тільки у слов'ян власні імена мали такі слова. Це – Володимир, Яромир, Мирослав, Ждимир та інші.

Те, що сусідні племена запозичували від русинів мову, звичаї, культуру господарювання, традиції навіть тоді, коли ці народи числом і військовою силою були могутніші за русинів, свідчить ні про що інше, як тільки про те, що русини у своєму розвитку були стояли набагато вище.

Розраховуючи на те, що гуни поселилися на середньодунайській низовині навічно, Атіла розпорядився побудувати собі за європейським зразком фортецю, яка була б столицею його безмежної імперії, що простягалася від Волги до Рейну. Ця фортеця називалася Гунівар. У цьому слові вгадується русинська назва. Перша половина назви утворена від назви народу, тобто – гун, а друга від слова «двор». Русини на княжу резиденцію завжди казали – «княжий двор», або дворець. Від цього і виникла трохи спотворена назва Гунівар. Можливо навіть, що цю назву спотворили мадяри, що не в малій кількості служили у війську гунів. До речі, мадяри ще і зараз на фортецю, а відтак на город кажуть «вар», відкинувши від русинського «двор» першу букву.

Що характерно, згодом русини Закарпаття позичили від мадяр своє ж, але спотворене слово «вар». Теж саме зробили і словаки. Зараз від русина можна почути : «Я іду у вариш», тобто в город. Або від словака: «Ідзем до вароша до орвоша, купіц дакого орвовшаку», що треба розуміти так: «Іду в місто до лікаря купити ліки». Ось вам, любі друзі, приклад, як змішалися «язики» на Закарпатті.

До цього часу вчені-історики не можуть точно визначити, де саме Атіла почав будувати свою резиденцію. Задokumentовано тільки один факт, про те, що ця фортеця будувалася у верхній течії річки Тиса. Якщо врахуємо той факт, що нижня течія Тиси – це Сербія, відповідно середня течія – це Мадярщина, то вийде, що верхня течія – це Закарпаття. Отже, славний вождь гунів Атіла, безсумнівно славніший завойовник, ніж Олександр Македонський, Юлій Цезар, Чингіз-хан, Тамерлан та Наполеон, свою резиденцію будував на Закарпатті. Постає питання – де саме. Одні історики стверджують, що це Хустська фортеця, інші, що Ужгородська. Бо ніби від назви Гунівар походить стара назва фортеці Гунгвар. На знак побудови першої черги фортеці Атіла зробив грандіозну гостину. На ранок, після випитої великої кількості напитків вождя гунів знайшли мертвого у своєму шатрі.

Смерть настала внаслідок крововиливу в мозок. Але звинуватили у смерті молоду красуню, яку всі ревнували до вождя, через його палку любов до неї, красуню – русинку Кареку. Правда, мадярські історики стверджують, що Карека була за походженням мадярка, бо ніби на мадярській мові колесо це «герєга». Сумніваюсь, щоб красуню назвали «колесом». Швидше за все Карека не що інше, як Кароока. Трохи спотворене, але теж гарне ім'я.

Звичку спотворювати імена мали не тільки греки чи мадяри. Наші цим теж немало грішили. Наприклад, на Володимира можуть казати і Володя і Вова, на Дмитра – Митьо, на Петра – Питьо і так далі. А почує це, скажімо, араб, або той же німець, і подумає, що мова йде про зовсім різних людей. Так може фальшуватися історія.

Похорони славного вождя теж були славними і пишними, особливо надгробні поминки. Очевидець тих подій, придворний слуга і чиновник Пріск пише, що на поминках

подавалися різні «страви», а замість вина «мед». Хто не бачить, що і «страва», і «мед» – це русинські слова, як чергове підтвердження, що при дворі широко вживаною була саме русинська мова.

Після смерті Атіли між його синами виникла непримиренна війна за престол, яка призвела до повного розпаду, а далі і цілковитого зникнення могутньої імперії.

Історія майже не розповідає, куди поділися гуни. Історіє тільки розповідає, що народи, які повстали, самі звільнилися з-під ярма гунів. Ніяких слідів про їхнє переселення на інші простори, як і зникнення скіфів та сарматів, історія не наводить. Історія не вказує на те, що ці колись могутні імперії провалилися крізь землю, або вивітрилися, як роса на сонці. Але хто має розум, аби думати, той може припустити, що ці народи, як, між іншим, і печеніги, і половці, і хозари, асимілювалися і змішалися з іншими народами центральної, південної та східної Європи, насамперед із русинським племенем.

Русинське плем'я, як та губка, що сама важить сто грамів, а може поглинути цілий кілограм рідини, не змінюючи при цьому ні форми, ні об'єму, ні вигляду, ані назви. З ким русини тільки не змішувалися, з ким тільки не родичалися, з ким тільки не укладали родові, племінні, державні союзи. Якби можна вимірювати якість крові процентами, то з тих часів, відколи їх перестали називати язигами, а почали називати русинами, і до нашого часу, русинського елементу в їх крові залишилось хіба що п'ять процентів. Але які ці проценти мали бути сильні.

Ти, читачу, переймався колись питанням, де візантійці, де спартанці, де римляни, де авари, де татаро-монгольська орда? Немає, розвіялися, як із гармати дим. А русини були, є й будуть завжди, бо вони того варті.

18. Наступними після гунів, хто забажав скуштувати закарпатського раю, були авари, що теж прийшли зі сходу дуже великим числом і могутністю. Коли до слов'ян дійшла звістка про наближення страшної небезпеки, вони почали гуртуватися і обрали з-поміж себе славного русинського вождя Мизамира, сина Ідарісія, брата Келагаста. Цей вождь Мизамир (щось це ім'я дуже нагадує мені радянський лозунг «ми за мир»), як зазначає Лучкай, звернувся до аварів зі своєю беззмістовною і пихатою промовою, так розлютив аварів, що його вбили і розпочали 557 року широко й вільно спустошувати землі слов'ян.

Після кількох кривавих битв, хан аварів відправив посольство до Лавріта, князя слов'ян, а також до вождів багаточисельних племен з пропозицією укласти мир, якщо русини та інші племена погодяться щорічно сплачувати аварам податки. Але русини вже були не ті, що колись. Воюючи пліч-о-пліч з гунами у війську Атіли, вони пройшли добру військову виучку. Вони аварам з гідністю відповіли: «Хто ж бо є між людьми, кого гріє проміння сонця, хто міг би нашу силу перемогти і підкорити собі. Ми звикли завойовувати країни інших, а не інші – нашу, так буде до тих пір, поки існують війни та мечі».

Така відповідь дуже образила авар, як таких, перед якими тремтів весь тогочасний світ. Але тим не менше вони не наважувалися помститися русинам, як перед цим помстилися Мизамиру, бо сила русинів здавалася їм правдоподібно великою. Вони почали очікувати, коли ця сила сама по собі ослабне. Ось як описує тогочасні події Лучкай у главі 13 першої книги історії русинів: «Біля 581 року сто тисяч русинів нападають на Грецію і спустошують країну. Імператор Тіберій, виславши посольство, просить хана, щоб напав на оселі слов'ян, щоб ворог поспішав захищати свої домівки. Хан, пам'ятаючи попередню кривду, переправився через

Дунай і напав на землі слов'ян, а тому, що не було жодного опору, все, що міг, пограбував.

Спокій римлян не був тривалим, бо слов'яни, підбурені аварами, 583 року знову плюндрують територію римлян і проникають аж до довгої стіни. Адрагаст, їх вождь, із здобиччю вже повертав додому, коли після нападу римлян змушений був втратити велику частину. В той час Маврикій Гет, він же Славін (русинського походження), в Константинополі був обраний імператором. І пізніше слов'яни не перестають переходити Дунай і турбувати римлян.

Пріск виступає проти них. Його виступ був настільки щасливим, що, переправившись через Дунай, уночі напав на місце відпочинку Адрагаста, який спочатку на коні, а потім пішки ледве міг урятуватись; велика кількість з його почту частково була вбита, частково відведена в полон. Інший король слов'ян, званий Мужик, вночі із засади був схоплений і відправлений у Візантію. Окрилені цією перемогою, римляни віддалися пиятиці. Тим часом, слов'яни зібравши сили, завдали їм поразки.

За наказом хана аварів, біля 594 року, слов'яни знову переходять Дунай, спустошують Марціанополь, але обтяжені здобиччю зустрічаються з римським вождем Петром і, щоб захистити себе від великої кількості римлян, розмістивши жінок і дітей посередині, огороджують себе возами. Римляни не наслідуються розпочинати бій з гетами, бо ж такою була їхня давня назва, але, пострибавши з коней, нападають на вози. Тим часом слов'яни, не маючи змоги врятуватися втечею, вбивають полонених римлян. А римляни, захопивши їх табір, всіх убивають і відбирають здобич.

Прегіста, вождя слов'ян, римляни 596 року перемагають і вбивають. Внаслідок цієї перемоги римлянин Петро пробирається в тил слов'ян, але через брак води військо ледь

не загинуло. Виснажені тривалою спрагою, римляни нарешті дістаються до води, але русини зненацька з'являються з другого боку і утримують їх від пиття води. Римляни, переправившись через річку, розпочинають битву, але їх перемагають і розбивають» /Кінець цитати/.

Із вищесказаного можна дійти висновку, що авари бачать силу русинсько-слов'янських племен і вирішують, що ліпше буде залучити їх на свій бік і використати у боротьбі проти інших народів Європи. Погодившись на такий союз, слов'яни сильно прорахувалися, в чому скоро самі переконалися.

Справа дійшла до того, що, побачивши і пізнавши в русинах справжніх воїнів, їх почали заманювати та підкупувати королі різних держав, воювати то на одному, то на другому боці, тобто гинути за чужі інтереси. Невдовзі і римляни за прикладом гунів та аварів почали залучати слов'ян у свої легіони.

Шістсотий рік, як відзначає Лучкай, був дуже нещасливим для русинів. Бо хан аварів, зібравши військо біля Тиси, направляєтся до Дунаю, римляни, які вийшли їм назустріч, вщент розбили військо русинів, багато тисяч забирають у полон. Невдовзі, як далі пише Лучкай, слов'яни стали славними, бо були переважно союзниками то аварів, то римлян, то белгів, які в той час почали ставати відомими.

Римляни чи то хитрістю, чи обманом почали посилати слов'ян у Азію на війну з новою грозою, що насувалася на Європу, – на боротьбу з турками. У Македонії було зібрано понад двісті тисяч (вдумаймося!) слов'ян, які у 766 році були відправлені на боротьбу з новими варварами. Незабаром після цього, римляни сформували із числа фесалонікійських слов'ян легіон в кількості тридцять тисяч і теж відправили в Азію.

Історія замовчує про те, чи ті слов'яни, що були направлені в Азію, повернулися колись до рідних країв, чи залишилися там назавжди.

Якщо гуни протрималися у Європі кілька десятиліть, то авари тут газдували цілих два століття. Але все ж таки і їхньому пануванню прийшов кінець. Причому кінець цей наближали самі авари своєю жорстокістю та кровожерливістю. Як пише вище згадуваний історик, авари не повністю підкорили слов'ян, але використовували їх як таких, що платили данину і були союзниками по зброї. Але, як пише Нестор Літописець, авари не були вірні своєму слову, часто порушували союзні відносини. Згадуючи про жорстокість аварів, Нестор пише, що вони використовували русинських жінок як в'ючних тварин. Першими повстали проти панування аварів франки та бельгійці. А король франків Карл Великий протягом десяти років війни настільки їх побив, що змусив певну їх частину прийняти християнство, а всіх інших платити данину. У боротьбі проти аварів знову засвідчили свою силу і слов'яни. Наслідком боротьби проти панування аварів було те, що в центральній Європі виникли нові слов'янські держави, такі як Чехія, Моравія, Сербія, Штирська та Карінтська країни. І знову історія замовчує, куди поділися авари, де заснували свою нову державу— чи в море поскакали, чи з росою вивітрилися. Мабуть, що так само, як і ті, що приходили перед ними, змішалися з іншими народами.

19. Минуло не так багато часу, а на середньодунайську рівнину прийшли нові гості. Ці теж прийшли зі сходу. А точніше із приволжських степів. Цих прозвали болгарами. Болгари, на відміну від своїх попередників, не були агресорами. Вони швидко знайшли спільну мову зі слов'янськими племенами, прийняли їх мову, релігію, традиції та звички, а тому залишилися в середовищі слов'ян назавжди. Загальноприйнято було називати їх новими слов'янами.

Ці нові слов'яни заснували так зване Болгарське царство, що простягалося зі сходу від берегів Чорного моря і на захід до середньої течії річки Дунаю, на півночі від Карпат і далі на південь аж до Греції. Своїм пануванням вони розділили територію, зайняту русинами, навпіл. Тобто східна частина – від Марамороша і до річки Уж – відійшла до Болгарського царства, а західні русини – від річки Уж і аж до сучасного Тренчина, що в Словаччині, відійшли до Великоморавського королівства.

20. Та не мали спокою і нові господарі, бо вже через декілька десятиліть їм знову почали завдавати клопоту гості зі сходу. Цього разу то були мадяри. Випасаючи свої чисельні отари овець та великі табуни коней на причорноморських та прикаспійських просторах, не одноразово зустрічалися із племенами половців, печенігів та хозарів, з якими врешті-решт породичалися та покумилися. Від цих своїх кумів, які теж були частими гостями на Закарпатті, вони і почули легенду про нібито райське життя в долинах Тиси та Дунаю. Вони твердо вирішили придбати собі нову батьківщину саме там. А те, що там уже газдували болгари, їх анітрішки не турбувало. Бо вважали, що болгар вони легко приборкають, як до цього часто приборкували на приуральських та приволзьських просторах.

Добре розпитавши головців про маршрут, мадяри пустилися у мандри. Прийшовши до західного берега Чорного моря, вони вирушили уздовж побережжя на південь, сподіваючись добратися до гирла Дунаю, тоді повернути на захід і облаштуватися на Дунайській та Тисянській низовині назавжди. Дійшовши до Дунаю, несподівано назустріч мадярам вийшло болгарське військо. Мадяри спочатку це військо не сприйняли за серйозних противників, тому, вступаючи в бій, занадто злегковажили.

Але болгари вже були не ті, що колись. Їх військо підсилене та навчене русинами, завдало мадярам такої нищівної поразки, що ті «без будьте здорові» повернули назад і втекли у наддніпрянські степи. Але мрія придбати нову батьківщину їх не покидала і після цього. Зустрівши там кочові племена половців, хозарів, печенігів, куманів, шикулів, мадяри почали намовляти їх утворити військовий союз і разом іти на Закарпаття для пошуку раю. Ці погодилися.

Оскільки наймогутнішим, а отже найвпливовішим, було плем'я хозарів, то вони наполягали на тому, щоб вождем новоутвореного військово-політичного союзу був представник їх народу. Всі погодилися на тому, що кращого кандидата на посаду вождя об'єднаних племен, аніж хозарський вождь Алмуш, або, як ще на нього казали – Алмош, немає. Всі погодилися, крім самого Алмуша.

Провівши певну роботу щодо організації новоутвореного союзу, Алмуш від посади великодушно відмовився на користь свого сина Арпада, пославшись на старість. Але причиною відставки була не стільки старість, як нерішучість, м'якість характеру, надмірна добродушність. Для такого різноманітного, багатонаціонального утворення потрібна була сильна особистість, з рішучим характером і твердою рукою. Для цього повною мірою підходив син Алмоша Арпад.

Намовивши декілька східнослов'янських племен, тобто русинів із північного боку Карпат, найнявши провідників, які добре знали дорогу, мадяри рушили в похід на пошук нової батьківщини через так звані Карпатські перелази, в обхід болгар, з якими більше не хотіли вступати в бійку, бо, як казали, вони уже ситі війною по саме горло, ще з часу азійських блукань. Проходячи через Галичину, територію, де проживали русини, Арпад не потребував зброї. Тут його русини дружньо вітали, і, завантажений великою кількістю дарунків, поповнивши своє військо галицькими русинами

нарешті через Веречанський перелаз, він потрапляє на чудову долину, яка йому відкривала шлях на середньодунайську низовину, на омріяну нову батьківщину. Правда, тут виявився прорахунок. Арпад мав намір обійти підвладні болгарам території із заходу, а помилково потрапив на болгарську територію. Мабуть, провідники переплутали перелази. Замість того, аби провести Арпада через Ужанський перевал, вони його повели через Веречанський перевал, що на сорок кілометрів на схід. На велике щастя, болгарського війська не було близько, бо хто знає, якби вони застали мадяр у вузькій долині річки Латориця, чим це могло скінчитися. Мабуть, що історія забула б про мадяр назавжди.

Але сталося так, як сталося. Біля Мукачева мадяри зупинилися, аби добре відпочити та аби відросли стерті копита у їх бойових коней. Тут вони відпочивали сорок днів. Але скоро повинні були спішно забиратися, бо пастухи, що випасали свої отари по обидва боки Тиси, розповіли болгарському царю про нових гостей, що прийшли зі сходу.

Розумний стратег Арпад вирішив, що краще буде не випробовувати долю, а тимчасово покинути територію, котра

належала болгарам, і переправитися за річку Уж, яка була всього за сорок кілометрів на захід від Мукачева. На цій річці стояла фортеця Унгвар, родове гніздо русинського князя Лаборця. Фортеця була слабо укріплена, тому Арпад здобув її досить легко. Князь Лаборець не хотів здаватися на милість мадярам. З невеликою групою своїх воїнів він утік, щоб просити допомоги від короля Моравії, але був мадярами спійманий і повішений. Перейшовши річку Уж, тобто ступивши на територію незалежну від болгар, Арпад почав придумувати різні плани, як би можна було і нову батьківщину придбати і якнайменше війська втратити. Він передбачав, що вояки йому ще не раз пригодяться. Тому він вирішив діяти дипломатичним шляхом.

Різними улесливими розмовами, різними обіцянками, проханнями просив болгарського царя Салана дозволити мадярам на певний час і на певній території випасати табуни своїх коней. Арпад спорядив до двору Салана послів із коштовними дарунками. Посли відібрали дванадцять білих жеребців та дванадцять уздечок із червоного китайського шовку, оздоблених золотими пластинками, і вручили царю. Це на Салана подіяло. Він дозволив мадярам випасати свої табуни на просторах від Карпат і до річки Тиса, протягом якогось певного періоду.

Час минав, а мадяри і не збиралися покидати зайняті території, а навпаки, зібравши сили, постійно їх розширювали у всіх напрямках. Цар Салан спохопився, але було вже пізно. Мадяри настільки зміцніли, що ніякі болгари їм не були страшні. Ці події співчутливі русини оспівували в своїх старовинних піснях, в яких були, зокрема, такі слова: Червений кантар, білий конь.

Продав отчизну, Боже мой.

На уздечку русини ще і зараз кажуть «кантар».

Мадяри не були кровожерами, їм, як було сказано вище, набридли невпинні криваві війни, тому поводитися на зайнятих територіях, серед русинського народу досить мирно.

Але мусимо пам'ятати і те, що серед тих основних сімох племен, які утворили з мадярами військово-політичний союз, метою якого було започаткування нової держави, більшість була слов'янського походження, або таких, які співчували слов'янам, їм було притаманне почуття родинності. А оскільки всі племена новоутвореного союзу у своєму розвитку були нижчими від русинів, то вони багато чого корисного для себе від них запозичили.

Наприклад, форму державного устрою, релігію, цивільні закони. Новоприбулі племена навчилися прясти, ткати, виготовляти тканий одяг, навчилися вести осілий спосіб життя, культурі землеробства. Ще слід відзначити, що все нове і корисне вони швидко засвоювали, бо були надзвичайно кмітливими. Тому і зараз у мадярській мові можна почути багато русинських слів та виразів, або утворених від них нових форм.

21. Таким чином, мудрий вождь, передбачливий керівник народу, Арпад, із багатонаціональної і різномірної юрби зумів закласти фундамент нової держави, зумів назавжди об'єднати їх в одну цілісну націю, яка в нових умовах, в новому оточенні змогла заснувати свої традиції, свою окремішню мову, свою нічим не гіршу від інших європейських народів культуру. Арпад був також родоначальником першої мадярської царської династії, яка проіснувала чотириста років. Ця династія так і називалася – династія Арпадовичів.

Роки правління династії Арпадовичів були золотим віком для русинів Закарпаття. Тим русинським племенам, які разом із мадярами прийшли із північного боку Карат, надали можливість вільного поселення серед інших союзних племен. Так був заснований город Оросвар. Прихід разом з мадярами деяких східнослов'янських племен на тисянсько-дунайські простори дав привід і можливість деяким недалекоглядним

історикам стверджувати, ніби мадяри знайшли на Закарпатті порожнечу, і ніби русини мають дякувати саме мадярам за те, що їм дозволили поселитися в Карпатах.

Тим русинам, яких мадяри застали в Закарпатті, надали повну автономію на території Прикарпаття та Карпатських гір. Цю самоврядну територію німці назвали Руська марка. Жителям Руської марки, як таким, що проживають у прикордонній смузі і більше за інших зазнають нападу зовнішніх нападників, були надані значні пільги та привілеї, якими не користувалися жителі центральних районів Мадярщини.

Русинський вплив на мадярів був досить таки відчутним. Першого вождя об'єднаних племен звали – Алмуш. Це, як пише Лучкай, русинське ім'я, що складається із двох русинських слів, а саме – «Ял Муж». Ще і зараз русини на акуратного, красивого чоловіка кажуть – ялий чоловік, або яла дівка.

Першого мадярського короля, котрий хрестився сам і запровадив християнство у Мадярщині, у язичництві звали Вояк. Після хрещення отримав ім'я Стефан. Тільки сліпий не побачить, що Вояк – це русинське ім'я. На коронаційному плащі короля Стефана кирилицею вишиті слова: «Буди, Господи, милость твоя на нас, нині і навіки». А на короні золотом вишиті слова: «Господи, ущебри ни, и благослови ни, просвіти лице твоє на ни, и помилуй ни». Чи потрібно ще щось доводити?

Ці реліквії кожен бажаючий може побачити у Віденському музеї. Навіть мадярське слово «Іштен», що означає – Бог, утворене від старорусинського слова – «Істен», що треба розуміти як «Істинний Бог». У старорусинській мові закінчення «й» часто випадало. Вони казали: - «Єдин Бог», «Свят Бог», «Істин Бог».

Упродовж двісті років із часу заснування малярської держави офіційною мовою була русинська. Віру християнську маляри прийняли на основі східного обряду, тобто ту віру, яку визнавали русини, котрих маляри застали на новій батьківщині. Малярські королі приклали багато зусиль і коштів, аби в їх державі будувалися церкви та храми, переважно східного обряду, аби відкривалися монастирі, а при монастирях — школи та колеґіуми. Якось папа Римський навіть жалівся малярському королю на те, що в його державі православні монастирі мають багато всіляких пільг, в той час, як на всій території є всього один латинський монастир, та й то його насельниками є не маляри, а німці. Але минуло кількасот років і все змінилося.

22. На притисянсько-дунайські землі великим валом посунули нові шукачі земного раю. Цього разу то були татаро-монгольські орди. Ось як пише про ці події знаний на Закарпатті політичний діяч минулого та видатний історик Иреней-Михаїл Кондратович у своїй праці «Істория Подкарпатской Руси для народа»: «В первуй половині XIII віка ціла Європа бояла татаров. Сесі дикі «песьоголовці» приходили из Азії и из своїми страшними ордами нападали само перше на Київську Русь, по страшной битві завойовали и спустошили город Київ и ишли дале на Галицьку Русь. По спустошенню стрийської долини, татарський хан Бату головною цілю узяв Угорщину, на ню мав он особливое завзяття.

В яри 1241 рока через «руські ворота» напав на Угорщину. Король Бийла V. послав свого надворника (палатина) Діонізія на країнські вали, засіки, хоронити краину. Межи Верецькими и Чинадієвом, десь коло Сваляви, удалося татарам подпалити країнські плоти, перебравлися через засіки и у кровавуй битві знищили всіх хоронителей. Угорськое військо головний

кровавий удар достало 11. мая 1241 рока на пусті Моги при річці Солоной. Из страшної битви мало хто цілий висвободився. Сам король Бийла поранений ледве спас свій живот и переслідуємий Батуєм з родиною и вельможами утік в Далмацію.

Другі татарські орди пустошили Польщу, Шлеско, Мораву, Семигород, сербські і болгарські землі, в кінці всі зійшлися на Угорщину и ту хотіли на все поселитися.

За пувдрога року панували татари над Угорщинов и под тим часом огнем и мечем спустошили, руйнували все, розвалили горди, палили церкви і монастирі. В 1242 р. вернулися домов, и через Галичину и Волинь пошли за Дніпро» /Кінець цитати/. (Подано мовою оригіналу).

Забігаючи наперед, від себе додам, що і ці не були останніми, хто назавжди мріяв поселитися в «раю» на Закарпатті.

А ось як цей самий епізод описує ще один русинський історик М.Лучкай: «Останньої поразки греко-слов'янському обряду в Угорщині завдало вторгнення монголів, по-

простонародному татар. Палатин Діонісії посилає 11 березня 1241р. кур'єра, щоб повідомив Бейлу IV про те, що велика кількість татар вторглася через Верецький перевал в Угорщину і що він зробив їм опір, але будучи переможеним, змушений був відступити з незначною кількістю тих, що залишилися, і направився в Пешт. Сорок тисяч татарських теслярів, озброєних сокирами і знаряддям, прорубували ліс, вирівнювали

дороги, ставили не тільки мости через річки, але й дороги через болота.

Вождем татар був Бату. Все спустошують вогнем і мечем, убивають чоловіків, жінок, стариків, дітей. Це монгольське спустошення досягло того ж місяця березня Ваца, де було все зрівняне з землею, а все живе – вбите.

Після довгих вагань, битв і міжусобиць, Бейла нарешті вирушив із ста тисячами своїх угорців проти татар. Татари, маючи намір зробити засаду угорцям, які переважно звикли до зручного і ніжного життя, розташовуються на лівому березі річки Солона (Шойо). Бейла, з'явившись, розміщується на правому боці річки з протилежного їхнього краю, на рванні села Мокра, між Бабою і Онодом, позаду Гейо-Керестура. Бату з якогось пагорба перевіряє розташування табору Бейли і спостерігає, що шатра угорців так розміщені, що простір посередині порожній. Тоді він повідомляє своїм, що перемога на їхньому боці. Наступної ночі нападає на сонних угорських витязів і завдає їм всесвітньовідомої поразки, якої до того не було. Бейла ледве врятувався за допомогою своїх, але за допомогою Андрія та Івана Форгача, а виснажений знайшов безпечний спокій у замку Туроц, родини Форгачів. Після цієї великої поразки, здобутої не умінням татар, а боягузством угорців, монголи спустошують, грабують, вбивають і з землею рівняють всю Угорщину аж до берегів Далмації, куди втік Бейла. Тоді й зникли монастирі, препозитури та абатства і їх рукописи та книги» /Кінець цитати/.

За відважність у бою хан дозволив своїм воїнам грабувати країну, щоб компенсували собі втрати та власні затратені зусилля. Всього дев'ятнадцять днів знадобилося монголам, аби повністю спустошити державу і вирізати населення. Настав перший квітень 1241 року, потеплішало. Тільки тепер хан Бату спохопився, бо побачив, що не вистачає харчів, немає звідки поповнити, бо все було спалено, не вистачає робочих

рук, по селах і полях не чути ані людської розмови, ані блекотіння худоби, тільки чутно, як по ночах над трупами гризуться вовки. Це його дуже насторожило, бо зрозумів, що його війську загрожує голодна смерть.

Між убитими біля річки Солоної був знайдений труп королівського віце-канцлера, якогось Миколи. Монгольські мародери почали обшукувати убитого, щоб поживитися. В його сумці знайшли королівську печатку, яку передали своєму хану. Згадавши про цю печатку, у хана визрів хитрий план. Він написав нібито королівське звернення від імені Бейли і розіслав по усьому королівстві від Карпат і до Середземного моря, в якому закликав всіх, хто сховався по лісах, по непролазних дебрях та печерах, виходити зі схованки, займатися своєю повсякденною справою і співпрацювати із монголами. Спокій і винагорода їм гарантовані.

Таким чином, ті, що вижили, обдурені ніби королівським посланням, виходили зі схованок і почали обробляти землю і виноградники. На перших порах все обіцяне ретельно виконувалось. Монголи з мадярами жили впереміж, як давні знайомі, як близькі родичі. Коли закінчилися польові роботи, коли завершили збирати урожай, хан Бату наказав всім зібратися у визначених місцях і у визначений час, ніби для того, щоб вручити подарунки та винагороди. Коли всі зібралися, як було указано в ханському наказі, їх оточують татари і неозброєних чоловіків і жінок убивають, а деяку частину забирають у полон.

Раптом хану гінець приніс і вручив повідомлення про те, що в далеких російських степах, аж під самою Тулою у Каракорі, помер великий хан Октай, не залишивши після себе законного спадкоємця престолу. Як пише Лучкай, «велика кількість онуків та правнуків, щоб здобути трон, погрожувала різними заворушеннями, тому Бату зібрав все військо, що лютувало по всій Угорщині, у серпні 1242 року відступив у

Трансільванію і повернувся у Азію, хоч убив мільйони угорців, слов'ян та русинів, все таки велику кількість полонених відвів із собою. Інші мешканці, які невеликим числом ховалися у печерах, горах і густих лісах, були щасливі, що сухою корою і невибагливим борошном могли потамувати свій голод, тепер виходять зі сховищ і займають руїни, повні кісток і людської крові» /Кінець цитати/.

Ось так, завдяки тільки щасливому випадку, європейський народ врятувався від цілковитого винищення. Про те, ким були заселені спорожнілі землі, я згадував вище.

23. Багато чому татарська навала навчила мадярських королів. Та найбільше навчила їх тому, що не можна легковажно ставитися до оборони державних кордонів. У спішному порядку вздовж карпатських гір почали будуватися глиняні та кам'яні вали, ремонтуватися ті, що були зруйновані татарами. На гребені цих валів ставилися плоти, забивалися в землю палі. У вузьких долинах річок робилися січі, засіки, коли, зіштовхнувши одне підпиляне дерево, цим падаючим деревом можна було звалити на ворога цілу пасіку теж підпиляних дерев. Але, як показала практика, тільки цих укріплень було замало. Тому почали укріплюватися діючі фортеці та будуватися у значній кількості нові. У цих фортецях розміщувалися постійно діючі гарнізони. До наших днів, як пам'ятка тих подій, дійшли фортеці Невицького. Ужгорода, Середнього, Чинадійова, Мукачєва, Боржавська. Варіївська, Королівська, Хустська.

Але навіть ці укріплення були недостатньо міцними супроти такого ворога, яким були татаро-монголи. Вдумаймося у цифру, яка була названа вище і взята із достовірних джерел. Хан Бату мав сорок тисяч саперів, що прорубували ліси, будували мости та переправи, прокладали дороги! Такої кількості саперів не мали навіть німці під час

другої Світової війни. А про кількість вояків діючої армії і згадувати не варто. Супроти таких нападників потрібні були дуже сильні укріплення. Тієї кількості вояків, які були у фортецях, дуже бракувало для забезпечення безпеки держави. Правителі Мадярщини пішли на впровадження нових форм обороноздатності кордонів.

Вся смуга Карпатських гір, а також досить широка передгірська смуга, де проживало переважно русинське населення, отримало статус пограничної зони. Це означало, що у випадку зовнішньої небезпеки нападу, все населення вважається мобілізованим і повинно зі зброєю в руках стати на захист кордонів. За це русини отримали значні пільги та широкі привілеї. Однією з таких пільг було те, що жителі цієї зони звільняються від податків та виконання всіх повинностей на користь державної скарбниці.

Основним податком, який тоді сплачувало населення Мадярщини, був подушний податок, який повинна була сплачувати кожна доросла «душа», та подимний податок, який сплачувався за житло, в якому розпалювали вогонь. Були також трудові повинності на виконання суспільних та державних робіт. Наприклад, роботи щодо укріплення фортифікаційних споруд, мостів, доріг, переправ, виготовлення возів для потреб війська та інше. Так от від усього цього жителі прикордонної зони звільнялися. Правда, були податки та сплатки, від яких їх не звільняли.

Наприклад, податок на торгівлю, особливо сіллю, та торгівлю цінними породами деревини, такими як тис, дуб, берека та інші. Платили за прохід та проїзд мостами та переправами, за полювання в королівських лісах, за вирубування деревини, за випасання худоби на королівських випасах та полонинах, за заготівлю сіна на королівських луках.

Вся протяжність Карпатських гір та передгірської зони була поділена на адміністративно-територіальні урядові управи, так звані крайни. Границями цих крайн зазвичай були природні утворення, найчастіше долини річок. Наприклад, від долини річки Уж до долини річки Латориця була одна крайна. Від долини річки Латориця до долини річки Боржава – друга крайна, і так далі. Крайни в свою чергу ділилися на кенезства. Декілька найближчих сіл, наприклад, до десяти утворювали окреме кенезство.

Очолював крайну воєвода, або, як частіше русини його називали, крайник, або крайняк. Крайник, на ввіреній йому

території, мав всю повноту влади як адміністративної, так судової, а також військової. Правда, у військовій справі крайник мусів координувати свої дії із комендантом фортеці, який вважався представником королівської влади на цій території. Ті, що були не згодні із судовим рішенням крайника, мали право апелювати до коменданта фортеці.

В іншому крайник чинив на свій розсуд. У його права входило збирати податки до державної казни, третину з яких

він мав право залишати для потреб своєї адміністрації. Головним його обов'язком було – дбати про безпеку кордонів, постійно їх укріплювати і утримувати в належному стані.

Крайника обирали із числа кенезів, тобто із числа тих, що очолювали кенезства, на території певної крайни. Його повноваження мусіли підтверджуватися щороку на загальних зборах кенезів. У випадку, коли його права не були підтверджені більшістю присутніх кенезів, тоді обирали нового крайника. Кенезі, що очолювали кенезства, мали ті самі права і обов'язки, що і крайники, але обмежені їхньою територією. У своїх діях вони були підпорядковані крайнику. Влада кенезів була довічною, спадковою, передавалася від батька до сина. На чолі села були сільські старости, котрих обирали на сільських зборах із числа поважних жителів певного села.

Жителів такої прикордонної крайни в ті далекі часи називали – країнцями. Припускаю, але не беруся стверджувати, аби не образити ширих українських патріотів, що назва держави Україна, могла виникнути від стародавньої назви адміністративно-територіальної одиниці «Країна», а назва народу – від слова «країнці», тобто мешканців крайни. Дивуюся, чому щирі патріоти із числа українських вождів так дуже ображаються, якщо хтось припускає, що назва держави утворена від слова «окраїна». Хіба це не правда, що Україна (як, до речі, і Карпатська Русь) завжди була окраїною чиеїсь імперії? То татаро-монгольської, то Московської, то Турецької, то Литовської, то Польської, то Австрійської? Ці, що вважали і вважають себе вождями нації, щирими патріотами України, за всі часи від княжої доби і до третього тисячоліття не спроможні були ані на йоту нічого зробити, аби українці стали щасливими, заможними, вільними, компенсують свою неспроможність тим, що намагаються знедолений народ підгодовувати тими підсмаженими ідеями,

нібито Україна – не якась там окраїна, нібито ще до Ноевого потопу тут проквітала трипільська культура, а за часів скіфського панування тут були величезні могилиники.

І нібито ще до трипільців на території теперішньої України проживала цивілізація міфічних «Укрів», яким і маємо завдячувати своїй назві. Шановні вожді, горе-патріоти, покажіть мені хоч би одне документальне або речове підтвердження існування на території України міфічних «укрів», і я вам повірю.

В свою чергу, я вам покажу документальні, матеріальні та речові докази про існування прикордонних територій, які офіційно називалися «Крайна», причому ця назва вживалася ще задовго до виникнення назви «Україна». Радуймося, український народ, бо наші вожді, щирі патріоти скоро доведуть, що ми є центром всесвіту, за що ми їх і маємо любити і поважати з роду в рід – за те, що вони нам відкрили очі. А те, що ми найбідніші у Європі, байдуже! Потерпимо, більше терпіли. Ніяк не зрозумію наших вождів і щирих патріотів, чому їх так дражнить саме слово «окраїна». Адже живуть люди на Крайній півночі, на Далекому сході, і ця назва місцевості їх аніскільки не принижує. А «нашим» давай «центр», давай «середину» (не знати чого), бо ми, бачте, варті того, щоб бути пупом землі. Нагадаю стару русинську приказку: «Хто на крайчику, той у Божому погарчику, а хто посередині, той в чортовій перині». У русинів слово «погар» – те саме, що і чаша.

Згадана страшна татаро-монгольська навала призвела до руйнування всіх церков та монастирів, до поголовного винищення священнослужителів, ченців та чорниць, до знищення богослужбових книг та інших церковних реліквій. Поповнити втрачене було нізвідки. Так склалося життя – коли виникала потреба для пошуку територій ради комфортнішого проживання, то закарпатські русини знаходили його по той

бік, на півночі Карпат, серед своїх братів. І навпаки, русини зі сходу знаходили собі прихисток на Закарпатті. Так рідні народи, споріднені спільною мовою, культурою, релігією, традиціями, доповнювали один одного.

Зараз же східні брати постраждали не менше, а може навіть більше, ніж закарпатці. Внаслідок цього християнство східного обряду в Угорщині теж сильно постраждало. Воно ледве збереглося на Закарпатті. Натомість центральні райони Мадярщини почали заселятися вірниками латинського обряду, вплив яких на мадярських королів ставав дедалі відчутнішим, особливо з того часу, як у 1301 році помер останній мадярський король з династії Арпадовичів.

24. Цікаво описує ситуацію, яка склалася на Закарпатті по відході татар, Иреней Контратович. Зацитую дослівно:

«Густі, непроходимі ліси нашої Верховини були королівським маєтком. В другій половині XIII віка угорські королі сесі лиш мало залюднені міста подарували поодиноким панським

фаміліям. Великі маєтки достали слідуючі фамілії: на Спишу (нині Словаччина): фамілії Березевцій, Георгей, в Шариші (Словачина) Цудар, Текуле, Аба, в Земпліні и в Ужанской жупі: Другети.

Тоті маєтки самі грубі ліси були. Щоби із них був даякий хосен, требало старатися о работников, котрі би той ліс рубали, ортовали, чистили. Властителі тих королем дарованих маєтков називалися панами землевладільцями, а приходячі робітники, поселенці, то були панські кметі, кріпаки. И як помали тоті маєтки обчистилися од хащ, колько панов било, только панства, доміній настало. Такі панства били в Шариші: Маковецька домінія, в Земпліні: Стропковська, Ничавська и Гуменська, в Ужанській жупі: Ужгородська, Горянська, в Берегу: Мукачевська, Чинадієвська, а в Мараморші: Хустська и Бишковська домінії.

Як основалися наші обезлюдненні села?

Пан потокмився з такими людьми, котрі обв'язалися на панські телеки (фундоші), на пасіки і на залишені міста привести кріпаков, котрі хащі вирубають, на пусті, залишені міста нові хижі и будинки збудують.

Доки тота робота не скончилася, кріпаки за 6-12 роков панови нич не робили и не платили... Зато коли на одном місті 12 роков перебули, перейшли на друге місто, щоби на новом місті за 12 роков зась свободою були. Против таких вандруючих и по горах и по колибах и в димянках живучих русинов були прийняті закони из 1557 р., 1563 р., 1572 р., и 1574 р. Коли село уже готове било, от того часу довжні били панщину платити и «робот» робити. Тоті люде, з котрими пан потокмився и котрі панам привели кріпаков, називалися в Шаришській и Земплинській жупі шолтисами, а в Ужанській и Березькій жупі кенезами. Договор, в котром списана била их токма, називався кенезським листом. Казати

мож, що історія кожного села зачинатися кенезьким листом і в якій мірі приношували кенезі кріпаков, в такій мірі росло і село.

Кенезі обязовалися і на то, що кріпаков із чужих країв приведуть. Понеже от востока волохи, от полудня мадари, от запада словаки били наші сусіди, кенезі нових поселенців лиш із-за Карпат могли привести. Панове радісно прияли і любили роботного і прилежного русина. Русини же найшли ту, що жадали: покой, мирний, свободний живот. Правда, що і тут кріпаками були, але тоті повинності котрі на себе брали, коли сюда пересилилися, легко сповняли, ибо було из чого дати. Достав свою часть і пан, а і им остало досить.

Из кенезьких листов, ай из книг державної порції видно, що после татарського спустошення обширне заселення нашої Подкарпатської Руси зачалося в XIV віку і продовжилося через XV вік, аж до первих десятих XVII віка, коли заселення по крайнах докончилося. Заселення же зачалося от запада от Спиша і продовжилося на восток через Шариш до западной части Земплина, де обивательство найгустіше було. В восточной части Земплина, в ужанській і бережській жупах обивательство в XV віку доста рідкоє було і большеństwo сіл лиш в XVI віку настало».

Тільки Богу великому треба дякувати за те, що він дав розуму мадярським королям на те, щоб до винищених і обезлюднених русинських сіл і міст заселяти русинів із других місцевостей, зберігши таким чином за ними історичну батьківщину.

Як бачимо з історичних матеріалів, русини, мешканці так званої Руської Крайни, користувалися за династії Арпадовичів широкими пільгами та привілеями, при повній автономії, можливо, ще і тому, що ці кролі були хозарського племені, дуже близького до русинів. Їхні матері та бабки у

більшості своїй були теж русинського походження, тобто доньками або сестрами київських, галицьких, або волинських князів. Права простих русинських селян мало чим відрізнялися від прав мадярських дворян, хіба що майновим становищем. А в деяких випадках мали навіть більше прав, ніж мадярські дворяни із центральних районів Мадярщини, не кажучи вже про їх кріпаків.

Так, наприклад, в центральних районах, закон суворо забороняв перехід кріпаків від одного пана до іншого. За порушення цього закону могли покарати, як тих, що переходили, так і тих, що приймали утікачів. На території Руської Крайни такої заборони не існувало, кожне село могло приймати утікачів із інших районів без усякого обмеження. Припускаю, що це робилося для того, аби залюднити та зміцнити приграничні території.

Така політика привела до того, що за декілька десятиліть міста та села Руської Крайни, такі як Комарно, Гуменне, Михайловці, Ужгород, Берегово, Мукачево, Виноградово, були колонізовані утікачами із центральних районів Мадярщини настільки інтенсивно, що скоро колонізатори переважали числом місцевих жителів.

25. Після понад чотиристарічного панування династії Арпадовичів, у 1301 році помирає її останній представник, король Андрій III. Оскільки у нього не було синів, то династія припинила своє існування. Це вже пізніше мадярські вельможі прийняли закон про те, що королівський престол може займати і жінка, представниця королівської родини. А на той час діяв закон, згідно з яким коронувати можна було тільки представника чоловічої статі.

Оскільки всі королі із династії Арпадовичів були противниками латинства, не дивлячись навіть на те, що королівську корону отримували із рук Папи Римського, у

всьому підтримували віру східного обряду. Коли звільнився Мадярський престол, Папа Римський своїм авторитетом наполіг на тому, аби цей престол зайняв неапольський князь із династії Анжу Карл Роберт. Духовенство та дрібніші дворяни підтримали цю кандидатуру. А от великі вельможі та князі противилися і не визнали Карла за короля. Вони не хотіли бачити на престолі сильну особистість, та ще й при тому підтриману партією Папи Римського. В цьому вони бачили зазіхання на їхні привілеї та права.

У 1310 році мадярські вельможі, такі як Копас, Чакі, Мойса підняли повстання. В той час на землях західної Руси, а саме в жупі Земплінській та Ужанській, князував русинський князь Петро Петрович. До речі, згадана територія була його маєтком, а русини, що переважно проживали у згаданих жупах, були його підданими. У 1315 році князь Петрович приєднався до названих вище вельмож. В тому ж році Петрович звернувся із прокламацією, яку розіслав до всіх слов'ян королівства, а саме до чехів, словаків, сербів, хорватів, словенців, славонців, далматинців, чорногорців, македонців, на бунт проти короля Карла. З подібною відозвою звернувся до своїх віропідданих русинів.

У відозві до русинів він наголошував на те, що стара батьківська віра у небезпеці, бо король, як прибічник папської партії, хоче всіх поголовно златинизувати. Петрович закликав русинів до збройної боротьби. На такі дії русинів довго вмовляти не треба було. На захист своєї віри вони завжди готові були братися за сокири, чим і скористався хитрий князь, втягнувши русинів у чергову авантюру.

Крім того, за ради успішнішого протистояння Карлу Роберту, князь Петрович відправився до Галичини просити допомоги від руських князів. На Галицькому престолі сидів князь Лев II Юрієвич, внук покійного мадярського короля Бейли V. Цей Лев теж мав юридичне право на мадярський

престол, про що йому вручив грамоту Петрович, запрошуючи якнайскоріше скористатися цим правом. Лев не спішив скористатися своїм правом, та й не міг, бо був зайнятий війною з Литвою та татарами. Таким чином князь Петрович залишився сам із слабонавченою, слабоозброєною, але завзятою до бою юрбою відданих русинів. Пять років Петрович зумів протистояти королівським регулярним, добре навченим та добре озброєним військам, аж поки нарешті не був переможений і в одному нерівному бою у 1321 році убитий.

Так закінчилася ця авантюра, внаслідок якої загинули тисячі і тисячі молодих русинів, а їх господарства були пограбовані та спалені. Карпатська Русь повністю підпала під владу нової королівської династії Анжу. Життя русинів значно погіршилося через надмірне засилля латиників.

26. В и з н а ч н о ю подією в житті русинів був прихід на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича у 1397 році. Різні історики по-різному пояснюють сам факт переїзду Корятовича до Мукачева. Одні стверджують, що Корятович поміняв свої володіння, які мав на Поділлі, із мадярським королем Жигмундом, на Карпатську Русь. Деякі

стверджують що Корятович за великі гроші купив ці володіння, а ще інші кажуть (переважно мадярські історики), ніби

мадярський король великодушно подарував цю територію Федору. Я особисто факт дарування сприймаю з іронією. Уявити не можу, як це, в той час, як королі десятиліттями воювали за якесь село, а тут знаходиться якийсь великодушний Жигмонд, котрий дарує чужій людині «за дякую» територію від Ясиня до Попраду, що мало чим поступається території Швейцарії. Як сказав би росіянин, «уму непостижимо».

Князювання Корятовича на Закарпатті залишило позитивний слід у житті русинів. Разом з ним приїхали впливові і багаті люди з його оточення – його родичі та придворні, а саме – жона Ольга, донька Маріка та Анна, двоюрідні брати – князі Василь, Станіслав, Петро, Богдан, Георгій Іван, також урядники – Андрій, Кафай, Гелеле. Корятович проявив себе як захисник прав русинського народу, захисник прабатьківської віри. За його сприяння та безпосередньої участі і його коштом будувалися храми, монастирі, притулки для сиріт, школи, укріплювалися замки. На жаль, синів у нього не було, тому з його кончиною закінчилася і його династія. Мукачівський замок, для укріплення та благоустрою якого він доклав так багато зусилля та коштів, після його смерті перейшов у власність держави, а потім у володіння магната Половцій.

Після нього Мукачівську домінію разом із замком отримують сербські князі в такій послідовності: Лазаревич, Бранкович, Єлизавета Гунядій і Іван Корвін. Про діяльність Корятовича так писав один відомий русинський історик: «Князь Корятович заслужив незабвенну пам'ять нашого народа. Добродушний отець, справедливо управляющий князь своїх подданных. Его истинна заслуга есть призвание монахов Василианов.

Ми русини хранимо и благословимо пам'ять нашого князя. И коли розмишляємо о нім, серце наше тужить, що по

смерти Коріятовича наш народ остався без свого руського вождя. Іншак би розвивалася наша історія, если би наслідники князя занимали управляючі міста на руськой землі».

У 1414 році, подорожуючи по своїх володіннях, князь Федір Корятович помер у невідомому місці. До сих пір його могила не віднайдена. Його жона, княгиня Ольга, убита горем, не набагато пережила свого чоловіка. Через чотири роки померла і вона. Доньки його повиходили заміж за великих вельмож Мадярщини. Марійка вийшла заміж за Емеріха Марцелія, найвірнішого і найближчого друга короля Жигмонда, а Анна – за придворного жупана, палатина Гарая. Інші особи княжої родини, їхні урядовці, придворні слуги та свита, після смерті князя і княгині, обдаровані великою кількістю дарунків та маєтків, розійшлися хто куди. Про них історія майже не згадує.

27. Ще одною визначною подією для мадярського королівства був прихід великої кількості циган. Це були ще одні шукачі земного раю, що прийшли зі сходу числом аніскільки не меншим ніж татари. Правда хіба в тому, що це були дійсно шукачі, а не завойовники, не убивці, тому і залишилися у Європі назавжди.

Причина їхнього прибуття була такою. Кримсько-татарський хан Тімур-Ленк, або як його ще називали Тамерлан, позбавившись великої кількості братів-конкурентів на ханський престол, підкоривши собі ханство Золотої орди, направив своє незлічиме військо, на радість Європи, у напрямку Середньої Азії. Погромивши та підкоривши правителів середньоазійських держав, напав на турків, яких теж переміг. Потім, розгромивши та перемігши персидського шаха, відкрив собі дорогу на Індію. Напавши на Індію, Тамерлан підкорив собі багато племен і заставив їх платити данину. В провінції Гузуратте жило дике плем'я індійців під назвою «чінган», яке не хотіло слухатися завойовників, не платило податки і не хотіло виконувати ніякі покладені на них трудові повинності. За це грізний Тамерлан вигнав їх з Індії. Півмільйона душ (деякі історики називають навіть мільйон) полишило домівки і пустилося в мандри. Але з усіх країн їх виганяли, через те, що нібито вони займалися роботою, що не дуже втомлює, а саме – музикою, танцями, фокусами, ворожінням та крадіжками. Через Малу Азію та Близький Схід вони нарешті прибули до Європи. Тут їх теж звідусіль виганяли, аж поки у 1423 році прибули до Угорщини.

Тодішній король Сігізмунд того ж року дав їм заступницьку грамоту і повну свободу на перебування в Угорщині. Мабуть, що король у своїх діях керувався тим, що королівство внаслідок різних воєн та страшних епідемій було сильно обезлюднене. За рахунок циган він хотів

поповнити державу трудовими ресурсами та платниками податків. З цього в нього нічого не вийшло, бо це веселе, безтурботне, волелюбне плем'я нікого не боялося, нікому не підкорялося і ніколи й нікому не платило податки.

Спочатку король хотів навіть структурувати цю спільноту, призначивши їм із їхнього ж середовища суддів та воєвод. Першим циганським воєводою був Мартин Добай, а першим суддею – Агіліс. Ці заходи мало чим допомогли, цигани і далі займалися тим, чим звикли були займатися із часу створення світу.

Уряд почав застосовувати до них жорстокі методи примусу. Так в 1771 році їм було заборонено тримати коней. За законом від 1774 року від них відбирали дітей і віддавали на виховання держави. Згодом цей закон був відмінений, але за іншим законом від 1775р. їм було заборонено мандрувати, а тим, хто цього закону не дотримувався, заборонено було вступати в шлюб. Мабуть, що цей закон для циган не був обтяжливим, бо вони його дотримуються аж до наших днів, навіть ті, що ведуть осілий спосіб життя.

Цікаву циганську клятву передає історик Сірмай: «Подібно, як Бог потопив короля фараона в глибинах Червоного моря, так і мене хай потопить у надрах землі, і якби я не говорив правду, хай буду проклятий, хай ніколи не щастить мені в крадіжці, в обмані і в моїх ділах, навіть при першому моєму обмані хай станеться з моїм конем чудо, хай станеться ослон, хай висохну на шибениці, повішений лютим катом».

Улюбленим заняттям циган була торгівля кіньми. І хоч їм було заборонено мандрувати країною, а сільським та городським старостам наказано не дозволяти мандрівним циганам довго затримуватися в їх селах, вони завжди знаходили вихід із ситуації. Як пише М. Лучкай, вони завжди возили із собою поламане колесо, і коли їх проганяли, вони

показували це колесо, пояснюючи, що мусять на деякий час затриматися, аби відремонтувати віз. М.Лучкай відзначав, що мовою циган є суміш індійської, мултанської, санскритської, бенгальської та малабарійської. Інколи з'являються слова коптійської та єгипетської.

На Карпатську Русь, як складову частину Угорщини, цигани прибули значно пізніше, ніж в центральні райони та Балканські території королівства. Масовий їх прихід на Закарпаття пов'язаний із графом Шенборном. Отримавши у володіння величезну територію Закарпаття, цей німецький магнат взявся розбудовувати маєтки на німецький лад. Тобто, замість дерев'яних, він наказав зводити кам'яні та цегляні будівлі. Для цього йому потрібно було велику кількість цегли.

Саме цигани були неперевершеними майстрами із виготовлення цегли. Для цього він і завіз їх у свої закарпатські маєтки. Отже, з вищесказаного виходить, що цигани ще дещо вміли, крім ворожіння та крадіжок.

28. Але і цигани не були останніми гостями зі сходу, що шукали території для комфортного проживання. Невдовзі після циган великою навалою на Дунайсько-Тисянські простори повалили турки. Не буду докладно описувати про ті біди, які принесли ці загарбницькі напади для угорського народу взагалі та для русинів, як мешканців цього королівства, бо про це писалося багато. Скажу тільки, що тоді тут зіткнулися інтереси двох агресорів – Туреччини і Австрії, які в результаті кривавих війн розділили між собою Угорщину. Південна та північносхідна частина відпала до турків, а західна та північна відпала до Австрії. Територія Карпатської Русі, як складової частини Угорщини, відповідно теж була поділена між цими агресорами. Русини, що проживали на землях від Марамороша до Ужгорода, підпали

під турецьке панування, а ті, що проживали від Ужгорода до Тренчина, – під австрійське.

Такий поділ держави привів до того, що великі магнати почали порушувати закони, що століттями панували на території Мадярського королівства. Ці магнати почали сильно пригнічувати простий народ, накладали на них різні податки та трудові повинності, яких ніколи не було за династії Арпадовичів. Часті війни, які вели межі собою великі магнати за переділ зони впливу, теж призводив до зубожіння угорського та інших народів королівства, а найбільше – до зубожіння русинів. Це викликало невдоволення народу, та часті повстання, які жорстоко придушувалися, викликаючи ще більшу ненависть до панів.

Володарі на Закарпатській Русі часто мінялися, причому на заміну злим приходили ще зліші. Правда, деколи закарпатські замки та інші маєтки потрапляли до рук добрих правителів, у жилах котрих текла ще хоч капелька крові Арпадовичів, або слов'янської крові. Це були такі володарі Мукачівського замку та мукачівської домінії, як самодержці Сербії Стефан Лазаревич, його внук Георгій Бранкович, князь Іоан Гуняді та його син, король Мадярщини Матяш, котрого бідний народ із любов'ю назвав «Справедливий», мати Матяша Єлизавета Сіладі, син короля Матяша Іван Корвін. Ці володарі, до котрих русини часто зверталися із скаргами на місцевих панів, як тільки могли, так захищали русинський народ, повертаючи йому, або поновлюючи та підтверджуючи ті пільги, які він мав у старі часи. Думаю, що доречно буде навести декілька грамот, виданих вищезгаданими володарями, стосовно своїх вірнопідданих русинів, наведених Михайлом Лучкаєм у своїй книзі «Історія карпатських русинів»:

«Ми Єлизавета, мати найяснішого князя, пана Матяша, з ласки Божої короля Угорщини і т. ін.. і т. п., цим доводимо до

відома, що, коли ми прийшли з метою відвідати приналежне нашого Мукачівського замку, ми побачили в ньому маєтки досить розорені і занедбані, бажаючи залишити кожен наш маєток у доброму стані між іншими нашими маєтками, а саме: Коропець, Лафалва (Лалово), Станфалва (Станово), Завидфалва (Завидово), Гатмегі (Загаття), Ардангаза (Арданово), Меденці (Мідяниця), Драгобаратфалва (Доробратово), Шандорфалва, – ми вирішили залишити в цих розпорядженнях і милостях: по-перше, щоб мешканці цих маєтків та їхні кенезі платили від сала лише шість овець, замість дванадцяти, які перед тим платили, із свиней і фруктів за звичаєм, збереженим до цих пір, хай десятини не платять, як у інших містах було встановлено. Хай не здають також худобу на заріз, за винятком, коли ми самі будемо тут, або коли прийде новий каштелян вищезгаданого нашого замку. Так само серед тих хай не залишається службовець. Якщо він прийде у наших справах, у будь-якому поселенні, хай потурбується про себе тільки про сніданок і обід... Також кенезь хай залишається у своїй звичній функції. Також за наш виноград, який видається для тих мешканців, хай не вимагається більша ціна, ніж цей виноград має насправді, але навіть кінь якого-небудь нашого кріпака без його відома хай не відправляється у дорогу. З приводу цього вам, нашому вірному видатному Василю, вченому, каштеляну нашого Мукачівського замку, теперішньому і майбутнім, цими рядками приписуємо і наказуємо, відтепер щодо наших мешканців і кріпаків, які знаходяться цим часом на вищезгаданих маєтках, щоб не заходилися робити перешкоду або труднощі проти вищезгаданих наших свобод, наданих їм же, але мирно у всьому охороняли їх. Дано в нашому місті Мукачеві, п'ятого найближчого дня перед святом усіх святих року божого 1466. А втім, всі люди кріпацького стану, які прийдуть на вищезазначені наші маєтки, маючи намір

залишитись, хай на пустих місцях роблять собі будинки і житла. Ми вирішили надати їм на п'ять років повну свободу, протягом яких не будемо вимагати від них жодної оплати і зборів» /Кінець цитати/.

Із наведеної грамоти можна зробити висновки, як добрі пастирі русинського народу турбувались про своє стадо, оберігаючи їх від свавілля місцевих панів. А державних службовців в особі каштелянів зобов'язували надані свободи «Мирно у всьому охороняти».

Грамоти королеви Єлизавети не були самотніми у своєму змісті. Не менш турботливо опікувався долею русинів її внук, син короля Матяша Справедливого, Іван Корвін, одну із грамот, якого теж дозволю собі процитувати:

«...Таким чином, уважно порадившись про це, ми ясно визнали, що із вищенаведених міркувань і причин позов згаданих наших кенезів щодо володіння Крайни буде справедливим. Для вирішення цього ми розпорядилися в той спосіб, щоб самі кенезі і громадськість володіння Крайни спільною згодою і з доброзичливої волі наших каштелянів, могли щороку обирати собі на посаду воеводи володіння Крайни того, кого бажають і хай діють згідно з їх давньою свободою і звичаєм, який зберігся в цьому краї... Крім того, ми вирішили зберегти для тих же кенезів і всієї громадськості всі володіння Крайни, всі їхні свободи і прерогативи, якими користувалися і тішилися за батька короля Матяша та наших предків, і ми підтвердили, що їх дамо тим самим навечно, і бажаємо, дуже строго наказуючи нашим вірнопідданам, славним Петру і Павлу із Деренчина, теперішнім і майбутнім каштелянам, провізорам та іншим діловодам нашого Мукачівського замку, щоб далі берегли і тримали вищезгаданих кенезів і громадськість володіння Крайни в усіх вищезазначених свободах, а також в усіх інших, якими користувалися і тішилися за батька і наших найдороччих

предків, і щоб їх самих супроти права і їх свобод не брались утрудняти і гнобити якоюсь сплатою або якимось іншим незвичним обов'язком, і щоб їм же дозволяли щороку обирати собі за прийнятим звичаєм воєводу, якого бажають, за нашою згодою...

Дано у нашому місті Мукачеві третього найближчого дня перед святом Дорофеї, діви і мучениці, 1493 року».

29. Декілька русинських поколінь, починаючи із 1918 року і до теперішнього часу, було виховано на брехливій, спочатку чеській, а потім і радянській пропаганді про нібито страшне тисячолітнє ярмо, яке мадяри накинули на шию русинам. Признаюся, що і я вірив цій брехні, доки не тримав у руках вищезгадані документально підтверджені королівські грамоти. Хоча розумію, що наведені тут документи – це тільки крапля у морі.

Шановний читачу, ще раз уважно перечитай ці дві наведені тут королівські грамоти, які в ті часи мали силу закону, і ти переконаєшся, якою повною автономією користувалися русини, якими були наділені політичними правами, зокрема правом вибору своїх урядовців, від сільського старости і до краєвого воєводи, а також вільно розпоряджатися своїм майном, своєю працею, вільно і без обмежень пересуватися королівством, самим, вільно і без перешкод визначати, що їм корисно, а що ні. Сьогодні, на початку третього тисячоліття, мало котрі так звані національні меншини можуть похвалитися такими правами.

Крім сказаного, для більшої ясності про «страшне мадярське ярмо» додам цитату, витягнуту із праці И. Контратовича «Исторія Подкарпатської Русі для народа» про ті повинності і сплату податків, які були накладені на русинів у королівстві. Контратович узяв статистику за 1600 рік, яку нижче і подаю мовою оригіналу.

«Панські кріпаки крім королівської порції (дика), мали сповнити и особні кріпацькі подати, так звану панщину и «робот». Ся панщина не однака була и давалася от телеков (Один телек ровнявся 20-24 катастральних угров, тобто 12 га.).

Из остальных регистров XVII віка видиме, що русини панщину загалом легко сповняли. Мараморошські села Буштино, Тереля, Дулово, Салдобош, Иза в 1600 році давали до Хустського замка кріпацькі податки, и то од одного телека 1 куницю, 1 коблик овса,

(близько сто літрів) и один привоз дров. Буштино, Тереля, и Иза еще особно давали на Рождество от телека по дві куриці и на Великдень по дасколько яєць.

В восточном Марамороши: Ясиня, Поляна, Требуша, Вишня Ровна, Рахово до костильської комори платили подати, и то од одного телека на Рождество 1 привоз дров, а на Великдень 16 яєць. Кто мав більше свиней як сто, тот

одну свиню дав, а хто мав менше десяти свиней, платив от кожодї свині 4 пінязі. И полеву роботу мали кріпаки исполняти. Раховяне от роботи одмінилися тим, що кождорочно давали (от села) 14 куніць и 1000 пстругов (форель).

В Мукачевськом и Чинадієвськом панстві панщина була більша. В XVII в. кожний кріпак платив один срібний сороковець и до панського двора мав приставити сира, або олію, або курицю, качку, яєць. Батьки (старости), кенезі и сільські десятники кромі одної куніці нич не платили. Поодні округи замість подати робили знов цілком окремішні роботи. Так села Кайдановського и Лучанського округа сукали гноти (фітілі) до свічок. Верховинські села кождорочно мали занести 231 козубов смерекової смоли. Всі села кромі Верховини повинні були надерти липового лика и до Пістрялова привезти, де пістряловці мотузи плели и то кождорочно 2 великі на замковий колодязь, а малих колько потрібно було».

Отже із вищенаведеного ми бачимо, яке «важке» ярмо русини мусіли нести на своїх шиях, якою важкою була праця кріпаків, якщо цілий округ мусів надерти липового лика, аби сплести два мотузки для колодязя королівського замку.

А ще із вищенаведеного бачимо, що угорські, як і русинські кріпаки уже у 1600 році були обізнані із таким поняттям як земельний кадастр, в той час, як українські горевчені, так звані аграрії, на початку третього тисячоліття і поняття не мають про кадастр.

У вищенаведеній довідці були висвітлені ті податки і повинності, які селяни виконували на тій території, яка була у васальній залежності від турків, тобто у східній частині Закарпаття, а це територія, як згадувалося – від Ясіня і до Ужгорода. На тій території, де панувала Австрія, тобто від Ужгорода на захід, податки і повинності були значно

більшими, а свободи і привілеї значно обмежені. Але звернемося до документу, який нам подає пан Контратович:

«В Ужгородському и Гуменянському панстві (де 3 крайництва були), тяжка була панщина. Крім роботи и грошей кріпаки довжні були платити «батьківщину», «церковщину» и в натурі яку сколюксть пшениці, овса, сира, куниць, лисиць, покровець, попруг гусей, курей, яець, сіменець, конопель, масла, меду, воску, шин гол (драниця).

На Маковици кожний кріпак платив от телека крім грошей 3 корці жита, 3 корці ярцю, по 10 куриць, 5 гусок, 60 яець, 50 головок капусти и на «Юря» стронги, то єсть двадцятину от овец и коз и десятину от свиней и баранов. Селами же платили 1 діжку сира, 3 галви меду, 3 фунти воску, 1 корець сіменцю, 1 серну, 1 заяця, 1 потя, 1 корець гороху, 1 куницю, 10 сяг (20 кубиків) дров, 1 вола, 4,5 кобликов овса.

Поодні сала обв'язані були и на особні роботи, але вмісто сего увольнені були от других податей. Дрична и Суха виробляли дуги і обручі... Мироля и Медвежа по 30000 шингел, а Вапеник и Гавринець корита, віячки, теліжки и лопати мали зробити. Бодрожці дерев'яні судини (відро, кадуб, дойник, кадь), а Ондава 30 корит мала поставити.

Були потом по селах ремесленники, котрі своїм ремеслом служили: ковалі, боднарі, кушнірі, кравці, поштоші.

Сю панщину, хотя й місґами доста тяжка була, кріпаки легко сповняли, и лиш по повстаннях семиградських князів уґоршилася им доля».

Прочитавши вищенаведені довідки про розміри накладених на русинів податків, кожен, хто може рахувати хоч би на рівні знань четвертого класу, може вирахувати наступне; візьмемо розмір одного телека, що дорівнює дванадцяти кадастральним гектарам, і помножимо на найнижчу урожайність пшениці з одного гектара, наприклад 10 центнерів. У нас вийде загальний збір пшениці у 120

центнерів. Так ось із цієї кількості селянин зобов'язаний був заплатити податок, що дорівнював одному коблику, або близько сто літрів, або близько 75 кілограмів. Тоді виходить 0,7% податку. Навіть, якщо він платив ще декілька яєць, декілька літрів олії та сиру, та ще дещо, то дійсно, що ці податки були надзвичайно пільгові, навіть якби їх збільшити вдесятеро.

Дехто може заперечити, що, крім особистих податків, кожне село ще сплачувало окремий, загальний податок, який в тій чи іншій мірі лягав на кожного жителя цього села. Це правда, як правда і те, що кожне село користувалося общинними землями, общинними пасовиськами, общинними лісами та сінокосами. Отже село сплачувало податки не з господарств селян, а за рахунок общинних угідь, якими користувалися селяни.

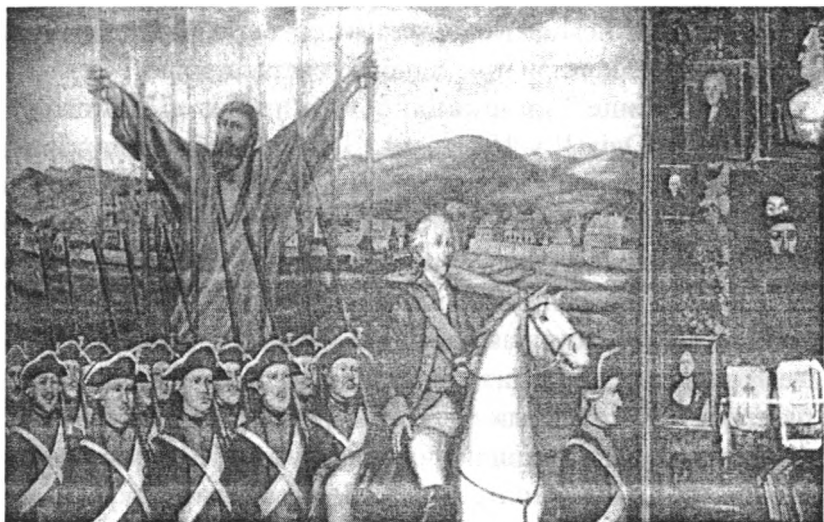
Але тоді виникає питання: якщо було так добре жити, то чому так часто виникали народні повстання? Справа в тім, що наведені тут розміри податків – це були податки офіційні, затверджені урядом, королівськими указами. Дуже часто, якщо не завжди, місцеві феодалі не виконували королівські укази. Завжди маючи під рукою достатню кількість вірних їм слуг, вони за допомогою цих слуг гнобили простий народ – не тільки русинів, а й мадяр та інші народи королівства. Ненаситності та жадібності цих феодалів не було меж, що викликало незадоволення серед простого народу. Ці незадоволення, досягнувши, так би мовити точки кипіння, переходили у страшні, спустошливі, криваві повстання.

Як уже зазначалося вище, в ті часи, про які тут ідеться, Угорське королівство було поділене між двома агресорами, а саме між Туреччиною і Австрією. Угорщиною управляли два управителі.

Доля тих громадян, які опинилися на території, зайнятій турками, спочатку була набагато щасливішою, ніж тих, що

опинилися під Австрією. Туреччина, на відміну від Австрії, не втручалася у внутрішні справи – ані в політичні, ані в господарські, ані в духовні, ані в якісь інші. Їхньою метою було зібрати посильні податки із зайнятих територій, а інше їм мало цікавило.

Тому малярські феодали не дуже опиралися турецькому пануванню, їх влаштовували порядки (вірніше – безпорядки), коли вони могли робити що їм заманеться, не зважаючи на укази короля. Користуючись таким положенням, феодали почали чинити всякі безчинства щодо своїх підданих. Через те, скільки не було намагань організувати визвольну війну проти турків, із того нічого не виходило, бо ті, хто би мав очолити цю війну, не були зацікавлені, а навпаки, робили против.

30. Таке становище, коли значна частина Балкан, а також велика частина Мадярщини, на півночі від Карпат і на південь аж до Адріатичного моря (саме таку територію тоді займала Мадярщина), була залежна від турків, не

влаштовувало і Ватикан. Турецьке володарювання на цих територіях затрудняло Ватикану повною мірою займатися тут своїми церковними справами. Внаслідок втрати контролю, на цих територіях почала успішно розвиватися і розповсюджуватися нова течія християнства, реформаторського спрямування, так званий кальвінізм, який проводив незалежну політику від Риму. Тому Ватикан активно, морально і матеріально, підтримував Австрію, як найближчого сусіда Туреччини із заходу, у війні із турками, з метою повного їх вигнання з Європи.

Розуміючи, що Австрія своїми людськими ресурсами не спроможна протистояти Туреччині, Ватикан заохочував до боротьби з турками і ті народи Угорщини, які були у васальній залежності від Туреччини, під лозунгом національно визвольної війни від чужинців. Простий народ не поспішав іти воювати і помирати за чужі інтереси, а феодалів турки цілком влаштовували, про що було сказано вище.

Становище кардинально змінилося після смерті понтифіка Юлія II у 1513 році. Новим понтифіком обрали енергійного кардинала Іоана Медичі, котрий прийняв ім'я Лев X. Папа оголосив хрестовий похід проти турків і видав буллу, у якій зазначалося, що кожному, хто із зброєю в руках буде воювати проти турків, будуть відпущені гріхи не тільки минулі, але і майбутні. Феодали та магнати всяким способом намагалися не дозволити розповсюдженню цієї булли. Тоді за справу взявся кардинал Бакач, примас Угорщини. Його стараннями буллу оприлюднили 15 квітня 1514 року, таким чином вона надійшла до широкого загалу громадян Угорщини.

Незабаром бідні люди Угорщини почали збиратися у багатотисячні юрби. Виникла проблема, кому очолити цю юрбу. Оскільки не було нікого достойного серед князів та феодалів, то вибір випав на сейшельського гусарського

сотника Юрія Довжана, або, як його називали мадяри, – Дожа. Сотник Довжан був відомий тим, що прославився у битві під Белградом із турецькими яничарами, де здобув декілька блискучих перемог. За ці перемоги Довжан був удостоєний дворянським титулом, 40 дворами кріпаків та золотим ланцюжком. Дізнавшись про призначення свого улюбленця вождем повстання, прості люди ще активніше почали збиратися під його прапори, покинувши працювати на своїх панів.

Простий народ поспішав на війну не тому, що був великим патріотом, а тому, що його тішила перспектива відпущення гріхів і, як наслідок, перспектива хоч і після смерті, жити щасливим життям у Царстві Божому.

Пани були занепокоєні тим, що бідняки самовільно залишали роботу. Вони зі своїми слугами наздоганяли втікачів, ловили їх, зв'язували ланцюгами і повертали на свої маєтки. Там їх жорстоко карали, та так, що багатьох навіть повісили. Це тільки більше розлютило бідняків і вони ще більшими юрбами рушили під прапори Юрія Довжана.

Невдовзі 40 000 тисяч повстанців зібралося на полі Ракоша, стільки ж біля Великого Варадіна, та ще стільки біля Кечкемета. Історія мало знає випадків, щоб простий сотник збирав таку кількість бійців, тобто біля сто двадцять тисяч. Через сто років сотник Донського козацького війська Степан Разін теж очолив повстання, але під його прапорами зібралося в декілька разів менше повстанців. А через сто тридцять років після сотника Юрія Довжана ще один сотник, на цей раз запорізького козацтва, Богдан Хмельницький, згуртував немало народу на повстання проти панів, але і цей не зібрав того, що зібрав Довжан. Повстанці, розлючені звірствами своїх панів, підняли зброю не проти турків, а проти своїх феодалів. В Угорщині почалися страшні події, відлуння яких лунає ще і дотепер. Панська кров

полилася ріками, панські трупи висіли чи не на кожному дереві, горіло все, що можна було підпалити. Цю народну лютість на міг зупинити навіть сам Довжан, бо вона вийшла з-під контролю. Інколи до повстанців приєднувалися і знатні поміщики, щоб руками повстанців позбутися своїх конкурентів-панів. Такі факти зустрічалися на Закарпатті, особливо на Мараморощині.

Невдовзі бійки почали виникати і між окремими повстанськими загонами, бо одним здавалося, що інші награвували не заслужено більше від них. Військо Довжана було поділене на три основні загани. Одним загonom командував Солерто, який був спрямований у напрямку Будапешта, другим командував Барнабаш, який захопив стратегічно важливе місто Егер, третім загonom командував сам Довжан, котрий повів своїх повстанців на взяття Сегеда.

Після того, як Юрій Довжан здобув блискучу перемогу над регулярними військами барона Чакі, він оголосив принципи, заради яких почав повстання. Зокрема, ці принципи були такі: ліквідація королівської влади, ліквідація привілейованих станів, як графи, барони, князі та інше. Всі люди проголосувалися рівноправними, вони мають називатися тільки громадянами. Всяка влада має бути виборною. В церкві теж ліквідувалася влада ієрархів, всі священнослужителі проголошувалися собі рівними. У цих проголошених принципах він мав одностудця і натхненника в особі Чанадського єпископа. Ці принципи були настільки незвичні, наскільки для доброї справи і небезпечні. Феодали, магнати, дворяни, налякані такими подіями, не жаліючи коштів, сили та енергії для боротьби з повстанцями, організували дворянські ополчення. Оскільки юрба повстанців була слабо навчена, слабо організована, погано озброєна, то регулярним військам врешті-решт вдалося їх розбити. Очолив панське військо трансільванський князь Іван

Запалій (Заполі), він же король східної частини Угорщини. Після придушення повстання всіх учасників жорстоко покарали. 70 000 мадярських та русинських молодих чоловіків було вбито, інших піддали жорстоким катуванням. Спіймавши Юрія Довжана, пани із живого здерли шкуру, а потім на великій сковороді на очах народу живцем засмажили на вогні. Селян заставили відшкодувати панам все їхнє втрачене внаслідок повстання, майно. Їм заборонили покидати панські маєтки і переїздити з одного місця на інше. Значно підвищили розмір податків. Тепер вони повинні були сплачувати панам десятину від вирощеного урожаю, а до державної скарбниці так зване «подимне».

Ось так невдало закінчився цей хрестовий похід, що був направлений проти турецького панування. Цим не забарився скористуватися турецький султан Сулейман Великий, котрий у 1526 році у битві під Могачем повністю знищив мадярське військо, котрим командував король західної частини Мадярщини Людовік. В цім бою загинули майже всі єпископи, сотні вельмож та достойників, загинув біля річки Челе і сам король Людовік. Після трагічної смерті Людовіка II почалася жорстока, непримиренна боротьба за королівський угорський престол між австрійським цісарем Фердинандом та семиградським князем Іваном Запалієм, яка тривала 12 важких

років. Після смерті Запалія його маєтками заволодів Фердинанд, який щедрою рукою наліво і направо дарував їх своїм прибічникам.

Так мукачівський замок з маєтками та приналежностями був подарований Гаспару Маговцієви, потім після його смерті графові Естергазію. Коли Бочкай переміг у битві австрійське військо, мукачівський замок перейшов у руки новій династії князів Раковців.

31. Після поразки від турків під Могачем австрійський цісар Фердинанд, що нарешті посів такий Угорський престол, мав великі фінансові проблеми. Податків від населення надходило мало, бо більшу частину Угорщини засів турок. Наймане військо, замкові гарнізони потребували грошей, яких не було де взяти. Радники Віденського королівського двору радили королю звернути увагу на русинів, сербів, та румун, котрі будучи православними не платили десятини латинським єпископам, примусити і їх сплачувати. З цього приводу Фердинанд та його наступник Максиміліан рекомендували мадярським панам примусити русинів сплачувати накладені на них нові податки. Місцеві пани, навчені неодноразовими повстаннями, не спішили накладати на русинів, котрі і так були обтяжені уже накладеними податками, ще якісь додаткові. Вони нагадували віденським володарям, що русини мають заступницькі грамоти, видані ще королями Матяшем, Іваном Корвином, Єлизаветою, Володиславом II, згідно з якими десятину заборонено брати. А латинським єпископам вони не платили і не будуть платити, бо вони мають своїх.

Тоді радники намовили короля створити комісію, яка б могла на місці, тобто у Карпатах, проаналізувати, як живуть русини, і що б з ними можна зробити, щоб поповнити королівську скарбницю. У 1569 році комісія, побувавши на

Закарпатті, зробила певні висновки і склала акт, наповнивши його таким текстом: «Майже у всіх селах Мукачівського панства русини живуть, котрі перед многими роками из руського краю прийшли... Сесі люде недовірливі погане суть и многі поганські паскудні звичаї, як закони честують ... нові їх села своїм панам дають десятину ... сесі люде, котрі од Мукачева аж до Тренчина (Словаччина) по селах межи горами тисячами живуть, урядови ніякий хосен не приносять, лиш ліси рубають и из дня на день крадуть ... дуже много свободи присвоять собі... Из рока на рок нові села настають, котрі 12-рочну свободу достали, а коли 12 роков мине, заберуться дале, нове основують село, щоби на все свободні були ... Русини на всяке лукавство готові злодії. Панове знають їх злодійства, насмішкуються над ними и не лиш допускають їм, але ище и боронять их ... Не много сіють, лиш ячмінь, жито и овес и то мало, но зато суть великими скотарями. Страх много скота (волов, коров, овець, коз) мають и для сього готові и найкращі дубові и букові ліси вирубати, ораниці на луки и пасовиська обернути. Торгують и купчать купленою и домашньою худобою. От великої свободи обогатіли, утили и змоглися. Богачі, и много у них дукатов. Повні суть всякими лукавствами и их, як даякого скаредного боляка, из помежи христорлюбивих жителів винести и отдалити треба. Наложити треба на них великі подати и або повинуються, або утечуть за Карпати ... Панове противитися будуть тому, бо русини своїм панам дуже вдячні суть. Пан ничего не годе пожадати, щоби йому русин вдячно не зробив. Уже єсть и половиця, що «хто русина має, готову кухню має» /Кінець цитати/. Подано мовою оригіналу, взято із книги И. Контратовича.

Аналізуючи ситуацію, що склалася, а відтак і становище русинів, Контратович пояснює так: «В повстаннях семигородських князів и через обсажене Мукачевського замка німецьким військом, русини зачали очевидно

худобніти. В XVII в. уже лиш худобством називали їх. Число рогатого скота уменшилося, були села пусті, телеки, кріпаки схудобніли. Німецькоє військо лиш в Мукачевському и Чинадієвському панстві 40 сіл спалило. В Ужгородському панстві верховинські русини через німецькоє військо за два роки не сміли прийти до Ужгорода. Положенє и на Маковици (Пряшовська Русь) не було лучшое. На протязі п'ять роков (1685-90) пустошили німці колись багатого русина и вимстилися над ним, за те, що вірно служив своїм панам. Послі заняття Будапешта турками німецькоє військо розійшлося по цілій Угорщині на страх усіх народів. Різними способами дерло грошей от людей. Кто не мог платити, того жону и доньки безчестили, осквернили, або палицями на смерть побили. Простий вояк простих людей, а офіцер панов мучив. Найбільше страдав простий народ, всі тягарі були зложені на його плечі.

...Русини Гуменянської Крайні були перші, котрі явно противостали мучителям. В 1698 року польські і німецькі вояки більше 1000 голов рогатого скота на силу взяли от русинов. Коли крадену худобу до Польщі гнали, русини Гуменнянської крайні многих разбойников вояков розоружили и убили. Кошицький німецький генерал страшно покарав їх за бунт. Понеже власті боялися загального повстання, на цісарський розказ многих русинов обезоружили и повісили». Ось так, любі друзі, австрійські пани вирішили, що русинів треба із їх батьківщини «видалити як якусь скарєдну болячку». Отже, бачимо, що геноцид вже і тоді був, просто поняття, або вірніше буде сказано, визначення такого не було. На жаль, австрійські можновладці були не єдині, хто мав на меті винищити все русинське. Ще за 45 років до складення вищезгаданого акту про положення русинів в Угорському королівстві, один високопоставлений польський шляхтич, член польського сейму, детально

розробив і подав до сейму план «Викорінення греко-слов'янського обряду в Польщі», який передбачав жорстокі, не людські, репресивні міри щодо русинів, що проживали на півночі Карпат, тобто на території, окупованій Польщею. Трохи згодом я цей план викладу дослівно.

32. А тим часом русинів, як, до речі, і простих угорців та представників інших народів, що входили до складу королівства, що далі то більше втягували у різні авантюри пани-феодалі, які ніяк не могли поділити владу, престол, та корону. Якби від цих авантур страждали ті ж феодалі та дворяни, але біда полягала в тому, що бідували переважно прості люди.

Постійні війни приводили до того, що селяни не мали часу, щоб тримати в руках плуг, бо їх руки були зайняті тим, що постійно тримали в руках вила, та тільки не для того, аби збирати сіно, а для того, аби захищати панське добро від нападників. Зрозуміло, що, захищаючи панське добро, селяни у великій кількості і самі гинули. Та я ще тут не згадав про постійні та регулярні напади татарів (згадано в іншому місці), які теж приносили багато лиха та страждань. Так 1609 року татарська орда кількістю в 40 тисяч воїнів вдерлася через Дуклянський перевал на Закарпаття, вона знищила все на своєму шляху аж до околиць Ужгорода і Середнього. Граф Другет зібрав підданих йому кріпаків з ужанської долини, до яких приєднав мадярських селян, і вщент розбив татар під Ужгородом, але і сам поніс великі людські втрати. Та такі великі, що нікому було хоронити мертвих та закопувати трупи коней, аж поки їх не пожерли вовки, лисиці, ворони та голодні пси.

Постійні війни, з одного боку між турками та австрійцями, в котрих мадяри, русини та інші народи Угорщини воювали по обидва боки, з другого боку війни між

самими мадярськими феодалами встигли добре набриднути всім. Справжні патріоти Мадярщини, котрі мали розумні голови на плечах, з боєм у серці і тривогою на душі спостерігали, як високоврежайні колись поля та виноградники годують австрійських та турецьких окупантів. Аби покласти кінець братовбивчим війнам справжні вожді народу таємно зібралися, і вирішили, що краще і вигідніше для Угорщини буде піддати її під опіку Туреччини, аніж під владу Австрії.

Але треба зважити і на той факт, про який писав відомий мадярський історик Феслер, що «рід людей був напівтурками, напівугорцями». Це результат більш як столітньої присутності турків в Угорщині. (І, мабуть, що пан Феслер був правий. Вплив турків на угорців, а угорців на турків, був настільки значний, що на кінець двадцятого століття старші жінки із мадярських сіл Закарпаття одягалися у все чорне, на манеру туркень. У містах мадярські жінки хустки на голові пов'язували у формі турецького тюрбана, з великим вузлом над чолом. В свою чергу турецькі чоловіки, закинувши свої національні смугасті халати, одягали білі сорочки та чорні безрукавні жилети, на таку манеру, як мадярські чоловіки. Турецький вплив відчувався навіть на русинах. Хто уважно прислухався до мелодії бойківських та гуцульських коломийок, той міг почути в них тужливу мелодію турецьких пісень). Цими ватажками були: палатин королівського двору Вешелені, канцлер Угорщини Надашді, а також державний виборний секретар Боєр.

Згодом до них приєдналися і інші магнати королівства. Частину війська, яке було розквартироване у південній Угорщині, віддали під командування князю Хорватій Петру Зрінію, сину відомого угорського полководця і князя Миколи Зрінія. До речі, Петро Зріній був батьком мукачівської княгині Олени Зріній. Військо, що було розквартироване у Верхній

Угорщині, тобто в Трансильванії та Закарпатті, було віддано під командування зятя Петра Зрінія, Ференцу Ракоцій. Але ця змова австрійцями була викрита, внаслідок чого її учасників засудили на смерть через обезголовлення. Від смерті врятувався тільки молодий 25-річний князь Ференц Раковцій І. Зважаючи на його молодий вік та політичну незрілість, його присудили до сплати відкупного в сумі 400 тисяч форинтів.

По Угорщині пронеслася хвиля помсти з боку австрійців. Всіх, кого запідозрювали у співчутті або підтримці змовників, ловили, зв'язували, і живих настромляли на загострений кіл. Це викликало велике обурення не тільки серед простого народу, але і серед угорських феодалів, що привело до чергового кровопролитного повстання проти австрійців. Повстання очолив князь Текелі, котрий був проголошений королем Угорщини, страшною грозою пройшовся зі своїм військом від Трансильванії до Кошиць, нищачи по дорозі все, що таким чи іншим чином мало відношення до австрійців. Після смерті своєї дружини, королеви Софії Баторі, Текелі до безтями закохався в молоду, надзвичайної краси княгиню, володарку Мукачівського замку, на той час уже вдовицю, Олену Зріній, котру взяв собі за жону.

Зупинившись на короткий час в Мукачеві, Текелі поповнив своє військо чотирнадцятьма тисячами русинів, котрі були у війську Олени Зріній і повів свою армію з великими боями на Ужгород, далі через Кошиці на захоплення Будапешту, що йому майстерно вдалося. Але тут Текелі допустився великої тактичної помилки. Забравши військо від Олени Зріній, він тим самим прирік Мукачево і замок на загибель від рук австрійців. Як мужньо не захищала Олена фортецю, пам'ятаючи про загибель батька від меча австрійського ката та про смерть матері, закатованої в австрійській тюрмі, все ж таки після того, як було вщент

спалено Мукачево, після майже дворічної облоги впала і фортеця. Але впала вона не через бойову поразку, а через те, що зрадник Андрій Радич, комендант фортеці, згубив весь провіант.

33. Страшні наслідки мали переможні походи армії Текелі. Всюди, біля доріг, на полях на околицях міст і сіл лежали трупи, не віддані землі, русинів, мадяр, німців, що розкладалися на сонці, розповсюджуючи страшний сморід на десять і більше кілометрів. Як наслідок, у 1679 році спалахнула страшна епідемія чуми, котра за шість місяців забрала життя геть усіх мешканців Ужгорода. Як свідчить священик Петро Камінський, ужгородський парох, в Ужгороді на жовтень 1679 року живими залишилось всього шість прихожан. Переживши таке потрясіння, священик Камінський здійснив паломництво до Єрусалиму, аби вклонитися Гробу Господньому і випросити у Бога припинити страждання для русинського народу.

Залишившись без робочих кріпацьких рук, а через це і без засобів на існування, граф Другет замислився над тим, яким чином поповнити свої маєтки новими кріпаками. Він видав декрет, згідно з яким всім тим, хто приїде до Ужгорода, щоб залишитися на постійне проживання, будуть передані безплатно у власність ті будинки, господарі яких повмирали внаслідок чуми. Крім того, всі, хто побажає жити в Ужгороді, будуть звільнені упродовж шести років від всяких податків і трудових повинностей, крім громадських робіт, таких як ремонт доріг, мостів, чистки криниць та колодязів, придорожніх кюветів. А майстри різних спеціальностей, як, наприклад, боднарі, столярі, ковалі, кравці, шевці, бляхарі та інші, отримають згадані пільги на десять років. Крім того, на цей термін всім бажаючим буде надано безплатно пасло для випасу чотирьох голів великої худоби, а кількість малої

худоби не обмежена. На пільгових умовах нададуться сінокісні угіддя та ораниця, а також буде дозволено в панському лісі безоплатно заготувати для опалення житла, необхідна кількість дров за рахунок вітровалів та сухостою.

Такі щедрі обіцянки пана графа через короткий час принесли свої плоди. До Ужгороду поприходило багато русинів із Ужанської та Турянської долини, навіть із північного боку Карпат, тобто із Польщі. На постійне проживання переселилося також багато селян із Угорщини, навіть із Хорватії. Тож за декілька років населення Ужгороду не тільки відтворилося до минулого рівня, але дещо і збільшилося. Треба пам'ятати ще й те, що русинське населення краю завжди дуже швидко відновлювалось через природній приріст, бо зрідка зустрічалася родина, в якій би не було понад десятеро дітей. Приплив до Ужгороду різного роду майстрів, яким були надані пільги, призвів до його швидкого економічного розвитку.

Помиляється той, хто подумає, що після всіх описаних подій нарешті настав мир, і життя русинів, а також мадярських та інших народів, що входили до складу королівства, покращився. Австрійські завоювальники і подумати не могли, що хтось безкарно може підняти меч свій, щоб звільнитися з-під їх ярма. Тому після того, як капітулював Мукачівський замок, в краю почалися жорстокі репресії проти русинського та мадярського населення. Було вбито кілька десятків тисяч русинського молодого чоловічого населення. А щоб було кому гнути спину на панів, на місце вбитих було завезено таку ж кількість нещасних русинів із Галичини. Саму мужню княгиню, яку ще за її життя прозвали Амазонкою нашого часу, за її військову хоробрість було помилувано, їй великодушно дарували життя.

Але, тим не менше, австрійський генерал Капрар наказав ганебним чином прив'язати княгиню Олену, її доньку

Юліяну та дванадцятирічного сина Ференца Раковця до колісниці і таким чином возити по селах і містах на страх всім людям. Після того її насильно віддали в монастир Урсулінок, а дітей направили на виховання в єзуїтський колегіум. Жорстокі репресії австрійців викликали сильне незадоволення і народ тільки чекав, коли нарешті з'явиться добрий вождь, який би їх повів проти заклятих завойовників.

Через п'ятнадцять років такий вождь знайшовся, це був молодий князь Трансильванії і Закарпаття Ференц Раковцій II, син Олени Зрінїй, росло в ньому непоборне бажання помститися австрійцям за діда, за бабку, за батька, за матір, за весь многостраждальний, вірнопідданий, русинський та мадярський народ.

34. Як і обіцяв, перед тим, як згадати про подальші події, що були важливими у бутті закарпатських русинів, наводжу план дій щодо викорінення греко-слов'янської віри, до якої належали також русини, що жили по той бік Карпат, тобто в Польському королівстві. Цей план був складений поважним шляхтичем, сенатором і переданий на затвердження сейму. Цей поважний пан був дуже занепокоєний тим, що польські красуні, йому, як чоловікові, не приділяли ніякої уваги. Зайнятий думками про те, як би привернути увагу прекрасної половини людства, він вирішив, що немає нічого дієвішого, як здійснити якийсь військовий подвиг, прославившись у бою, бо це тоді було модно. А оскільки тоді Польща ні з ким не воювала, то він додумався повоювати із селянами одного русинського села. Цим він розраховував двох зайців убити, а саме, в бою героєм стати, а за рахунок русинських маєтків своє багатство збільшити. З цього нічого не вийшло, бо у першій же незначній сутичці із селянами він наклав повні штани. Але відступати пан і не збирався.

Він додумався до того, що прославитися в очах жінок можна і в інший спосіб. Поважний шляхтич почав писати

вірші та поеми на любовні теми. Але знову таки із римуванням чомусь у нього нічого не виходило. Ось так він прийшов до висновку, що найкраще для нього буде, якщо він буде займатися політикою. Таким чином і появився наведений нижче горезвісний план винищення русинів. «Якщо цілісність та безпека держав ґрунтується на взаємній любові співгромадян, а ця любов звикла головним чином зберігатися у єдності віри, то впливає, що ми, поляки, які хочемо залишитися у нашому володінні єдиними і в безпеці, повинні подбати, якнайактивніше про єдність віри співгромадян. Тому що єдності в областях Русі, які належать як до королівства Польщі, так до Великого Дукату Литви, найбільше, мабуть, шкодить різниця обряду, передусім серед простого народу. З цієї причини той, хто бажає мати єдину і безпечну батьківщину, повинен поставити перед собою завдання заперечувати і нехтувати грецький обряд, ворожий римському, то зневагою, то переслідуваннями, то стражданнями тих, що його визнають, то всіма іншими найбільш дієвими заходами.

Я, чия кров походить від давніх польських предків, який від серця бажає щастя батьківщині і більшого розповсюдження римо-католицької віри, для викоренення забобонних і всяких грецьких обрядів, для введення на їх місце повсюдно разом з вірою обрядів святої римської церкви, вважаю зі свого боку за найбільш дієві та найкорисніші такі заходи і допороучаю їх всім справжнім ревнителям віри і батьківщини.

По-перше. Щоб ми цю корисну і найбільш бажану справу здійснили, треба нам подбати про дружбу з москалями і висувати на батьківський трон монархів сильних і сприяючих цій дружбі. Бо ж відомо, що скоріш звикли розглядатися успіхи ворога, ніж друга, тоді москалі, як друзі, не будуть нападати на наших друзів, до якої мети вони йдуть. Отже

справи підуть своєю чергою без будь-якої перешкоди. Наскільки ми станемо міцнішими, настільки стануть слабшими москалі і вся Русь.

По-друге. Знать грецького обряду, хоч уніати, все ж таки схизматики, не повинна бути допущена до жодних посад, зокрема до тих, на яких могла би придбати собі друзів, збільшити майно і здобути собі якийсь авторитет, а для інших русинів честь, чого слід більше берегтися, ніж раніше у народних зборах нової конституції. Зокрема кожен поляк хай уникає русина на зборах, а знаходячись по сусідству, хай не встановлює дружніх стосунків, хіба що для власної вигоди, у розмовах за участю русина хай мовиться про забобони русинів якнайбільше і детальніше. Можу запевнити, що будь-хто захоче змінити обряд і під присягою відмовиться, що був колись русином, аніж постійно зносити такі докори, смерті подібні.

По-третє. Багатші патріоти держави не повинні брати русинів у свої почти, зокрема у ті, в яких вони могли б прославитись, лише в тих випадках, якщо мають надію, що вони їх відвернуть від свого обряду. Бо, залишаючись у темряві, маючи скромне майно, дійдуть до великої бідності і залишаться у крайній зневазі, внаслідок чого або загинуть у своїй бідності або в безнадії на яке-небудь підвищення будуть змушені міняти обряд.

По-четверте. Оскільки до цих пір значна частина заможних русинів знаходиться у містах і містечках, заснованих Руссю, необхідно і тих довести до злиднів і неосвіченості, щоб не могли або за гроші покращити своє становище, або розумом дати собі ради. Це може здійснюватись таким способом: якщо міста будуть із земельними мастками, у такому випадку русинів знищать спадкоємці-євреї, приведені сюди, які облаштуються навколо міст. Бо це плем'я своєю природною єврейською хитрістю

доможесться всіх земель, і розорених русинів витіснить за місто для виконання сільських робіт, званих панщиною. Якщо ж міста будуть королівськими маєтками, в них, зокрема менших, буде турботою панів капітанів вивести мешканців під різним приводом на кріпацькі роботи, а в більших, крім введення євреїв з вище наведеної причини, треба буде ввести римо-католиків і тільки їм, виключаючи русинів, слід довіряти міські обов'язки, які приносять доходи. Також слід потурбуватися і про те, щоб всі бранденбурзькі декрети видавалися по-польськи, а не по-руськи. Таким чином русини залишаться в більшій неосвіченості, ніж були, і не будуть мати у містах жодного авторитету і влади.

По-п'яте. У цій корисній справі важчим питанням, ніж інші, для розв'язання вузлів є владики і попи, тобто єпископи і священники руські, з яких перші повинні бути засліплені, щоб не бачили всього, других треба звинуватити, щоб не могли піднятися не висоту, якщо хочуть щось робити або думати. У цьому і в наступному пунктах розповім, як слід чинити з владиками і як з попами. Владик, крім того, що, згідно з королівським статутом, повинні бути шляхтичами, треба призначати таких, які будуть споріднені з родинами латинського обряду, щоб за життя, помагаючи цим, не нагромадили багатства, а після смерті щоб спадщина дісталася не русинам, а латиникам. До того ж, ми і наші нащадки ніколи не повинні дати місце у сенаті русинським єпископам, щоб не робили честь своєму обряду, щоб не висували русинів і не привертали до себе відомих і відданих батьківщині осіб, і, щонайважливіше, щоб у цій справі вони не мали навіть уяви про те, що власне про них і про всю Русь буде вирішуватись і здійснюватись.

По-шосте. Всі наші преосвященні єпископи, об'єднавшись, сміливо будуть домагатись у Римі, щоб владики були їх прихильниками. Перебуваючи у такій

залежності і зверхності, і вочи самі, і їх попи будуть відвідуватись визначеними латинськими прелатами, будуть виявлятися їх збочення і фіксуватися забобони. Владики не зможуть у всьому чинити о.і.р, і простий люд, невідчутно звиклий до римської юрисдикції, з часом легше переконається в тому, що треба залишити свої традиційні обряди. По-сьоме. Саме так попи в наш час знаходяться у найвищій відсталості, простоті і неуцтві, якщо і в майбутньому такими залишаться, вони не тільки не зроблять ніякої перешкоди, але ще й допоможуть здійсненню нашого замислу. Бо, перебуваючи у неуцтві, вони не знають ані першоджерел своїх обрядів, коли і ким встановлені були, ані не пізнають причини, внаслідок яких вони були введені в грецьку церкву, ані не будуть розповідати народові, що ці обряди справжні і встановлені святими грецькими отцями, ані не зуміють розважно протестувати проти їх скасування. Я вважаю, що найбільш дійовим засобом для того, щоб їх тримати у цій самій, для нас у вищій мірі необхідній, неосвіченості, є бідність, в якій як знаходились до цього часу, так ніколи і не звільняться, якщо будемо поступати з ними таким чином.

По-перше необхідно, щоб дарувальники не будували жодних споруд біля їх церков з тої причини, що кожний призначений за попа буде змушений купити собі від дарувальника для свого утримання і утримання своєї сім'ї ту ділянку, якою користувався його попередник. І такі продавці не зроблять святотатство, як мене повідомили наші теологи.

По-друге. Якщо б де-небудь знайшлися давні споруди, також по відношенню до тих, що мають право дарувати такі бенефіції, у зв'язку з передачею пожертвування можна без усякого сумніву вимагати гроші не за подарунки, щоб не було якого-небудь продажу речей, подарованих Богу, але щоб молодий піп зразу відчув злидні і не мав за що купити собі

забобонні і схизматичні книжки. У виданому дарчому листі не треба буде згадувати ділянки, щоб такий подарунок не послужив місцем для споруди; і попам не слід давати таких свобод, якими користуються наші священики. Так дуже мудро поступали наші польські предки, гідні безсмертної слави, і тому вони мали з попа, як із селянина, дохід, якщо не більший, то рівний або трохи менший.

Попові не дозволялося купувати інде, тільки у власного єврея-орендаря. Якщо єврей дізнався, що куплено в іншому місці, зразу вивів із попівського хліва пару биків. Всяке зерно дозволялося молоти тільки у млині, визначеному для нього, якщо піп порушив цей наказ, єврей-орендар забирав із комори борошно і всі стручкові рослини. Такими і подібними заходами наші предки примушували приймати унію багатьох схизматиків. Вдаючись до таких заходів, і ми, за допомогою Бога, зробимо інших русинів уніатами, а із уніатів наведемо на римо-католиків.

Нашому замислу багато допоможе і те, що не дозволимо попам наживатися на наших підданих і багатіти з них. Зокрема, економи та керівники маєтками, коли хтось помре, хай викликають батька або спадкоємців померлого і хай їм визначать, скільки повинні заплатити попові за похорон; якщо не захочуть хоронити за встановлену суму, хай буде наказано труп віднести у хату до попа.

Подібно і за виконання інших священних послуг і таїнств ціна повинна встановлюватися попові двором. Поки не знайде своє втілення, будемо перешкоджати попам, щоб не могли приймати коней, биків, корів та інше рухоме майно, заповідане селянам, а інколи також видурене, заборонимо всяке використання і послаблення підданих. І саме цим заженемо їх у таку нужду, щоб не могли придбати собі ані відповідний одяг, тим менше вишуканий і парадний, ані купити необхідні книжки, ані дати дітям належного виховання.

Чисті ж прибутки їх полягають у власних руках, у праці та у доходах, виманих за служіння. Зрештою, будемо дбати про те, щоб на державних зборах всі вимагали від наших високопреосвящених єпископів, аби вони на синоді встановили, скільки треба платити за всяке вершення священних таїнств, цим самим заставимо і русинських єпископів, щоб у виданих ними настановах до своїх протопопів або вікаріїв встановили, якою платнею за яку справу їх попи повинні бути задоволені.

Отже, просуючись уперед, для нас корисним методом, а для русинів шкідливим, будемо тримати попів у біді, а, крім того, цією зневагою у наших сільських підданих придбаємо собі шану і ненависть проти попів, таким чином, коли захочемо, легше їх схилимо і залучимо на свій бік.

По-восьме. Діти попів у всьому повинні будуть притягатися до куріальної юрисдикції, і за найменшу провину або заперечення повинні бути суворо покарані для більшого приборкання. Треба проголосити, що сини попів, крім одного, який буде священником замість батька, не є вільними від підданства, не можуть знаходитися у вільних містах ані переселятися з одного місця на інше. Якщо вони розумно не повірять у це ґрунтовне повідомлення, треба буде видати стосовно них наказ під приводом залучення їх на навчання, наприклад, котрі сини попів не будуть повністю вивчені, ті стануть постійними підданими своїх панів. Оскільки мають вільний доступ до публічних шкіл, як нестерпно повинні їх переслідувати в школах сини знатних, від родичів довідаються; в цій справі вчителі, як досвідчені, за моїми відомостями, будуть знати не тільки не брати до уваги, але і допомагати у переслідуванні.

Проте хай ніхто не вважає доцільним те, щоб всім заборонити доступ до шкіл, з тих міркувань, по-перше, що сини знатних, як повсюдно буває у молодості, у чомусь

збиваючись з дороги і творячи беззаконня, нав'яжуть русинам свої недоліки. По-друге. Оскільки русини, добре вивчені нашими священиками, краще можуть інформувати руський люд про те, що святі таїнства латиників рівносильні руським, що обряд один одному не суперечить, що римська віра з грецькою є одна і та ж: це все буде дуже корисним для виправлення впертих душ русинів.

По-дев'яте. Якщо б якоюсь долею, на що я не сподіваюсь, русини дійшли до належного удосконалення, тоді з ними треба поступати таким чином: тих, які хочуть бути священиками, треба переконувати в тому, щоб не одружувалися, і шанувати їх більше, ніж прийнято, надавати їм більше свободи, збільшувати доходи тощо. Коли ж всі духівники будуть залучені до celibату, тоді ми досягнемо повного успіху наших замислів, бо після смерті неодружених попів не буде спадкоємців. Сином же селян-русинів заборонимо навчатись, таким чином не буде попів. Що ж до русинів шляхтичів, то їх мало. Отже висновок такий, що турботу про русинів передамо священикам нашого латинського обряду, більше не треба нічого бажати.

По-десяте. Найбільш вперті ті, які вміють вибирати з народу, інших русинів тримають у впертості. Отже, якщо усунути причину їхньої впертості, зникне і сама впертість. У цій справі ми, поляки, легко дамо собі раду, якщо заборонимо сином селян навчатися у ліцях, що знаходяться біля руських церков, а з цього будемо мати не тільки успішний замисел, але й, крім того, не позбавимо збитків підданих. Бо освічений селянин, навіть у простій сільській школі, утікає далеко від свого власника, шукаючи свободи, про що найбільше скаржаться воєводства Русі з приєднаними землями Волині, Поділля, і Брацлавщини. Таким чином, пани економи та управителі маєтків повинні б мати вказівки в положеннях і якнайстаранніше дбати, щоб сини селян

користувалися не книжками, а плугом і привчалися до інших робіт.

По-одинадцяте. Для того, щоб у свій час легше можна було засудити русинів, необхідно буде зібрати в окремому реєстрі всі невідповідності, які є у їх обряді, образливі вислови проти латиників, історії, які часто трапляються з попами, але не розповсюджені серед людей. Коли цей план здійсниться, світу стане зрозуміло, що поляки мали достатньо причин так поступати; якби не було правдоподібних доводів, які звинувачують русинів (що може трапитися і між дуже розумними та добрими людьми), на допомогу нашому замислу добре буде дотепно підготувати і розповсюдити проти них вимисли, а ще краще було б при відповідних обставинах часу розповсюдити таємні руські твори попів, або навіть самих владик, небезпечні для держави, небезпечні для польського імені, небезпечні для католицької віри. У свій час це був би явний документ для ліквідації грецького обряду в Польщі і вагомий як для стану духовного, так і світського, як для сенату, так і для лицарства з тою метою, щоб здійснити цю корисну справу для злучення.

По-дванадцяте. Своєчасно зробивши ці попередні заходи, не слід приступати до справи зразу повсюдно, звичайно ж і в багатьох місцях, спочатку у віддалених місцях, де більше католиків, ніж русинів. Однак розпочинати слід під приводом докору, наприклад, попові за нечесне життя, скандальну поведінку, неосвіченість або лінь у вивченні пунктів віри, недбальство у виконанні священних таїнств, необхідних для пастирства, та багато тисяч абсурдів, але поступово, розумно і обережно, а коли в окремих місцях наведемо русинів на римлян частково переконанням, частково розважливістю, частково залякуванням, результатом буде те, що, завдячуючи Божій допомозі, весь руський край, при загальному схваленні, розквітне в римських обрядах.

По-тринадцяте. Оскільки простолюд Поділля і Волині, зберігаючи свою релігію, готовий підняти повстання, у такому разі, якщо не можна буде зробити опір і незначне польське військо на зможе придушити повстанців, держава не повинна жалкувати за такою втратою, щоб всі такого роду ревнителі були підпорядковані скіфам (москалям. – Автор), а ті у скорому часі приймуть їх як своїх. А країна за допомогою русинів поповниться московським простолюдом. Тут не треба буде боятися, що москалі захопляться прихильністю русинів, якщо вони стануть уніатами. Слід пам'ятати, що москалі більше ненавидять уніатів, ніж нас, і за відступ від схизми бажають їх бачити у найбільшій печалі. Але, припустимо, Московія буде прихильною до уніатів, однак ми її, якщо захочемо, все-таки налаштуємо проти них. Отже, поступаючи з русинами таким і подібним способом, згодом будемо мати ту безсумнівну користь, що народ королівства польського залишиться у взаємній однастайності, згоді і любові. Польща стане міцнішою, для чужинців грізнішою, римо-католицька релігія буде розквітати більш, як на сто міліаріїв в довжину і в ширину: одне слово, всі залишимося сильними, у безпеці і єдиними.

Зрештою, найбільш слід замислитися над тим, що русини, залишаючись в одному обряді – або в уніатському, або в схизматичному, завжди загрожуватимуть загибелі Польщі. Коли ж ми їх наведемо у латиників, то досягнемо, по-перше того, що москалі не матимуть надії їх повернути, по-друге, об'єднаних перед тим з нами, зробимося для москалів ворожими і не переможними» /Кінець цитати/.

Можливо, декому з читачів наведена цитата буде здаватися занадто довгою і нудною. Я її не скорочував з тої причини, аби допитливий читач міг порівняти становище русинів в угорському королівстві, де вони користувалися широкими привілеями та свободами, із становищем русинів

під австрійською цісарською владою, коли, як було доведено у вищезгаданому документі, русинів треба було «видалити із поміж христолубивого народу, як якусь скаредну болячку», а також становище русинів під владою польської корони, де, як писалося у пункті третьому згаданого «плану», «дійдуть до великої бідності і залишаться у крайній зневазі, внаслідок чого або загинуть... або змушені будуть міняти обряд».

Отже, як бачимо, в найбільшому горі перебували русини Галичини, Волині, Поділля. Ці нещасні у своєму житті русини постійно думали про те, як би вийти із тої ситуації, як би зменшити свої страждання. Поскілки у всіх урядових документах, направлених на пригнічення народу, згадувався цей народ саме під назвою «русини», то вони вирішили надійно сховатися під іншою назвою, як колись греки сховалися під покровом Богородиці. Цим покровом для русинів була самоназва «українці».

Наскільки їм вдалося під цим прикриттям стати щасливішими, я не можу судити, бо в той час там не перебував, але скажу, що ця самоназва теж гарна. Якби я не був русином, то обов'язково був би українцем. Цьому многожстрадальному народу так сподобалась самоназва «українець», що вони ніяк не можуть зрозуміти, чому закарпатські русини до цього часу називають себе русинами.

35. Як уже згадувалось, синів мукачівської княгині Олени Зрінїй, Ференца та Йосифа, віддали на виховання у Прагу до єзуїтів, а саму княгиню та її доньку, красуню Юліанну силоміць було віддано до монастиря. Але князь Коберт Аспермонт, до безтями закоханий у Юліанну, викрав її з монастиря і взяв собі за жону. Ференца готували на церковну посаду, але він, маючи неспокійний, занадто емоційний характер, постійно порушував дисципліну встановлену єзуїтами, вважаючи себе таким, що достойний на більші справи.

Після того, як Ференц досяг повноліття, його швагро князь Аспермонт познайомив його з принцесою Гессену Амалією Ландграфі, з якою невдовзі одружився. Внаслідок цього він отримав титул принца Священної Римської імперії. Це дало йому, як колишньому в'язню, право на виїзд за межі Австрії. Не дивлячись на це, австрійський цісар не поновив його у правах на свої маєтки. На таємній зустрічі посол Франції при віденському дворі, граф Гектор де Вілар всіляко його заохочував до збройної боротьби за повернення собі титулу князя Трансильванії та Закарпаття, та за повернення відібраних від нього маєтків. Французький посол від імені короля Людовіка XIV обіцяв йому повну військову та фінансову підтримку. Королівські шпигуни викрили цю змову і почали за ним стежити. Але Кошицький комендант Нігрелі у приватній розмові розкрив Ференцу, що є таємний наказ цісаря його арештувати і кинути у в'язницю до замку Вандернад. Обурений цим, Ференц повернувся у свій маєток Шарош поток і відкрито почав організувати боротьбу проти Австрії, за визволення батьківщини з-під її ярма.

До нього приєдналися друзі – графи Микола Берчені, Павло Околичаній та брати Адам, Ладислав і Михайло Вай. Тут у Шарош потоку збиралися друзі Ференца Раковція, щоб виробити стратегію і тактику національно визвольної війни, князівський палац зробився ніби військовим штабом повстанців. Але зрадливий капітан шарош потоцької фортеці, якийсь Лонггевал, про все доповів віденському королівському двору. Королівські війська під командуванням генерала графа Соларія, в ніч на 18 квітня 1701 року оточили фортецю і взяли в полон князя Раковція.

Його відправили до Австрії, де мали намір зробити над ним показовий суд. На час досудового слідства його кинули у ту саму тюрму, навіть у ту саму камеру, де за антиавстрійські виступи був убитий його дід по матері, князь Хорватії Петро

Зріній, та його бабка. Були арештовані і інші учасники антиавстрійської змови, крім кума Миколи Барченія, який своєчасно встиг втекти до Польщі, взявши із собою своїх та Раковцієвих родичів.

Ференцу загрожувала смертна кара, про що ніхто і не сумнівався, тим більше, що суддями у цій справі були призначені австрійці. Тому за справу визволення князя з тюрми взялася його чарівна дружина Амалия. Завдяки своєму розуму, привабливості, жіночій хитрості, вона домовилася за велику суму грошей з начальником тюрми, капітаном Легманом, що той випустить Ференца на волю. Легман погодився, бо на це були в нього дуже вагомі причини. Якийсь час перед тим він програв у карти весь свій маєток, прирікши таким чином свою багатодітну родину до жебракування та голодного існування. Добре усвідомлюючи, що за такі дії йому загрожувє смертна кара, а так потім і сталося, він погодився за тридцять тисяч срібних флоринів вночі вивести Раковця за мури фортеці і відпустити. Ось так, Юда оцінив життя Ісуса всього на тридцять сріберників, а якийсь не відомий Легман своє життя оцінив у тисячу разів дорожче.

Ференец Раковцій благополучно з тюрми втік і знайшов собі притулок у Польщі. Амалия ж, як і обіцяла, заплатила вдові капітана Легмана обіцяну суму срібних флоринів. Австрійський цісар, дуже стурбований тим, що сталося, почав вимагати від Польщі видачі Ференца, як державного злочинця, але з того нічого не вийшло, бо Раковцій за законом вважався потенційним першочерговим правонаступником польської корони, тим більше, що Польський король уже «на ладан дихав», а своїх дітей у нього не було.

Тоді цісар вдавсь до іншого методу. Він пообіцяв 10 тисяч флоринів тому, хто привезе князя живого і шість тисяч тому, хто принесе його голову. Як знаємо, з цього теж нічого не вийшло, бо не знайшлося такого, хто б наважився підняти руку на князя.

Без усякого сумніву, князь Ференц Раковцій, улюбленець мадярського та русинського народу, заслужив на те, щоб про його життя та діяльність тут було написано набагато детальніше, він на це заслужив набагато більше, ніж усі згадані тут мною особистості. Але кожен, хто серйозно цікавиться історією нашого краю, мав можливість дізнатися про особистість князя Раковція із джерел набагато цікавіших і достовірніших, ніж із того, що я можу написати. Тому обмежуся тільки деякими не багатьма подробицями.

Врешті-решт князь очолив визвольну війну, яку розпочали його друзі та соратники Альберт Кіш, Томаш Есе, Михайло Папп, Георгій Біге та Мартин Нодь. Повстання, що розпочалося на Берегівщині та Мукачівщині, невдовзі перекинулося на все Закарпаття та верхню Угорщину. А після того, як повстанці захопили хустську фортецю, до них приєдналися графи Берчені, Каролі, Ілошвай та інші. Це повстання почалося після того, як у Нойштадті відбувся 30 квітня 1703 року заочний суд над Ференцом Раковцієм, рішенням, якого князь був засуджений до страти, а все майно конфісковане на користь держави. Визвольна війна проходила під гаслом: «За Бога, батьківщину і волю».

Не можу не згадати один цікавий факт, який стався у селі Завадка, де збиралися і формувалися повстанські загони. Ось, як про цей факт пише М. Лучкай у третьому томі: «При кінці червня 1703 року до Завадки зібралися делегації куманів і язигів, які тяжко переносили, що германський уряд за півмільйона римських флоринів дав їх у заставу Тевтонському ордену і пообіцяв Раковцієві допомогу, як тільки він спуститься на Тисянську долину».

Для мене цікавим цей факт є тим, що більше, як понад вісімсот років відтоді, коли куманські племена об'єдналися з мадярами і створили один народ, одну націю, десь ще були групи людей, котрі зберігали свою стародавню назву. Цікавим

є також і те, що язиги, які понад тисяча триста років до того прийняли назву – одні русинів, інші сербів, ще інші хорватів, а деяка частина їх асимілювалася із мадярами і прийняла їх назву, тепер, у 1703 році, у Завадці об'явилися зі своєю прадавньою назвою, щоб воювати під прапорами Раковця.

Ця війна мала мінливий успіх і тривала понад вісім років. Молоді вожді повстання, яким ледве виповнилося по двадцять років, зуміли понад вісім років протистояти регулярним, добре вимуштруваним і відмінно озброєним королівським військам, досвідченим у війнах австрійським офіцерам і генералам. Іноді ця війна набирала таких розмахів, що цісар вимушений був через посередників просити миру від Раковця.

Цими посередниками були, дружина Ференца – Амалія та його сестра, дружина князя Аспермонта, Юліанна, яких австрійці тримали під вартою, як заручниць. І ось, у 1706 році помирає король Польщі, у якого не було своїх дітей. 11 серпня того ж року почесне посольство польського сейму в мукачівській резиденції Ференца, вручає йому декрет про обрання його королем Польщі. Раковцій, мабуть, був добре обізнаний з тим, як ставиться польська шляхта до русинів, котрих він безмежно поважав за їх відданість. Не можна виключати і те, що Раковцій міг бути обізнаний і з наведеним вище планом викорінення русинів та їх віри, що розглядався у польському сеймі. Від запропонованої польської корони він дипломатично відмовився.

Як не сумно про це писати, але, врешті-решт, війна, що набридла всім своїми спустошливими наслідками, закінчилася не на користь повстанців. Австрійський імператор Йосиф, не бачачи перспективи перемогти зброєю, вирішив перемогти хитрістю. Він своїм декретом пообіцяв всім, хто складе зброю, виголосити амністію, а деяким ватажкам пообіцяв високі державні посади. Але амністія не

стосувалася Ференца Раковція та його кума Миколи Берченія. Після проголошення амністії багато повстанців, а особливо їх ватажки, втратили бажання воювати.

Тому у 1710 році Раковцій скликає в Мукачеві всіх ватажків повстання на раду. На цій нараді він виголосив рішення про свій відхід від керівництва повстанням. Замість себе він назначив свого друга Олександра Каролі, якому дав всі повноваження укладати мир на свій розсуд. На цій же нараді він попросив згоду на еміграцію. Отримавши її, він зі своїми найвірнішими прибічниками поїхав до Польщі, після чого переїхав на постійне проживання до Туреччині, де і помер. В 1906 році прах його перевезли до Кошиць. Там він покоїться і дотепер. Треба сказати, що більшість мадярських князів та королів, які були у ворожих стосунках із австрійськими цісарями, змушені були шукати собі притулку за межами своєї батьківщини. Найчастіше такий притулок їм надавала Туреччина. Там вони були не тільки у безпеці, але і отримували від султана матеріальну допомогу, щось подібне до пенсії. Так, наприклад, верховний князь Трансільванії, він же другий чоловік Олени Зрінїй, Емеріх Текелі, перебуваючи в Туреччині на правах біженця, отримував від султана Мустафи щоденно по п'ять таларів, що дозволяло йому весело проводити час у товаристві константинопольських грецьких красунь. Султан не жалів грошей на утримання людей, чиїм авторитетом він міг скористатися у боротьбі з Австрією.

Тим часом командувач повстанцями Олександр Каролі та командувач австрійськими військами Іоан Палфі розташували свої війська біля Сатмару одні проти одних. Війська повстанців почесним нахиленням прапорів сповістили про свою капітуляцію. Так закінчилася ця довготривала війна, що принесла великі спустошення для Угорщини. Однак австрійці не дуже дотримувалися обіцяної

амністії. Вони з надзвичайною жорстокістю карали всіх, хто хоч трохи був причетний до повстання. На Закарпатті вони закатували на смерть тисячі і тисячі мадярських, русинських та румунських селян. Від багатих дворян відбирали маєтки на користь австрійців. Так Мукачівська та Чинадіївська домінія князя Раковця була подарована німецькому графу Шенбру. Маковецьку домінію подарували згаданому вище австрійському воєначальнику, котрий прийняв капітуляцію повстанців, Іоану Палфію. Місто Ужгород та його фортеця перейшли до державної скарбниці.

Та чи не найбільше постраждала нижня Угорщина, особливо провінція Бачка (нині Сербія). Населення Бачки було частково вирізано, а ті, що вціліли, рятувалися втечею глибоко в гори Карпати та на Балкани. Тож на середину вісімнадцятого століття Воєводський край був справжньою пустелею, де на закинутих, не оброблених полях, завивали голодні вовки, що до білизни обгризли людські кістки, та каркали чорні ворони – ці зловісні попередниці людської біди.

36. Становище русинів після того, як у краю був встановлений відносний спокій, почало стрімко покращуватися. Це в свою чергу привело до значного зростання населення в першу чергу за рахунок природного приросту, тобто за рахунок великої народжуваності, багатодітності сімей, і меншою мірою за рахунок припливу переселенців. В той час на Закарпаття почала переселятися значна кількість євреїв. Навіть виникла була проблема перенаселення краю.

Але цю проблему легко вирішила імператриця Марія-Терезія. Ця імператриця була однією із небагатьох австрійських володарів, про яких у русинів збереглися добрі спогади, через її доброзичливе ставлення до своїх вірнопідданих. Завдяки її старанням почалося інтенсивне

заселення Воєводського краю, особливо провінції Бачка, до якого були залучені і русини. Тисячі і тисячі русинів із Закарпаття, Галичини, навіть Волині, переселялися до Воєводини (нині Сербія), щоб на нових просторах почати нове життя. Там вони заснували декілька поселень, таких, як Руський Керестур, Коцур, Дюрдьово, Орахово та інші. Багато русинів поселилося в Новому Саду. Там сьогодні вони мають свої русинські школи, церкви, періодичні видання газет та журналів, своє радіо та телебачення. Із їх середовища вийшло багато освічених людей, церковних та культурних діячів, підприємців та спортсменів. У двадцятому столітті на території колишньої Югославії проживало понад 30 тисяч русинів, вони навіть створили своє Крижевське єпископство.

Імператриця Марія-Терезія була обдарована не тільки доброзичливістю у ставленні до своїх підданих, але і немалими реформаторськими здібностями. Вона почала запроваджувати реформи у різних галузях господарювання – фінансові, військові, податкові, політичні та навіть церковні реформи. Найважливішими були ті, що їх запровадили у галузі сільського господарства, внаслідок чого значно покращилося життя кріпаків. Замість кріпацтва була запроваджена так звана «урбарія», яка хоч і не відміняла кріпосне право, але значно пом'якшувала долю селян. Завдяки доброму, материнському ставленню королеви до русинів на Закарпатті, завдяки її старанням та підтримці, було відкрито ряд освітніх закладів із русинською мовою викладання.

Для потреб церкви королева подарувала державний маєток в Боршодській жупі. Для Мукачівської єпархії подарувала колишній монастир ієзуїтів в Ужгороді, з прилеглим до нього костелом. Для духовної семінарії подарувала Ужгородський замок. Вона виділила із державної

скарбниці кошти для відкриття ліцею для русинської та румунської молоді. Мовами викладання в цьому ліцеї була русинська та румунська, для чого були найняті високооплачувані професори. Русинські священники та клір були зрівняні у всіх правах із католицькими священниками. Мукачівський єпископ Андрій Бачинський отримав місце в державному соймі з правом голосу. Нижче русинське духовенство було звільнено від сплати податків, від виконання яких б то не було трудових повинностей, від кріпацтва та військової повинності.

37. Наступною значущою подією в житті Угорщини взагалі, та в житті русинів зокрема, стала подія 1948 року. Більш, як столітнє панування Австрії над Угорщиною, врешті-решт привело до появи серед угорської еліти нової генерації палких патріотів, з новими поглядами на дійсність. Хоча в Угорщині завжди були патріоти, котрі були здатні покласти життя за волю батьківщини. Але тепер ситуація кардинально змінилася. Змінилися і підходи та методи боротьби. Черговим приводом до незадоволення політикою Віденського цісарського двору було те, що король Фердинанд V задумав всі країни, які перебували під владою Австрії, об'єднати в одну монархію під централізованим управлінням монарха, з подальшою германізацією всіх народів.

Першими проти такої політики виступили мадяри. З ініціативи демократично-радикальної партії, головою якої був Кошут Лойош, у 1844 році в Будапешті скликали сойм, на якому було прийнято і проголошено закон, де зазначалося, що на території Угорщини мадярська мова є мовою управління, законодавства і публічного навчання. А через чотири роки, у 1848 році, під тиском громадськості Угорщини та визнаного народом лідера Кошута Лойоша, король Фердинанд, який, до речі, не відзначався вольовим

характером та сміливістю, змушений був визнати право Мадярщини на формування автономного уряду. В цьому уряді Кошут зайняв посаду міністра фінансів.

Австрійська імперія розпалася на дві частини. В результаті цього Мадярщина була у виграшній ситуації. Але мадярські вожді задоволені своїми здобутками не врахували той факт, що до самостійності та незалежності потягнуться і народи, що століттями оберталися в мадярській орбіті. За свою незалежність від Угорщини стали боротися серби, хорвати, румуни, словаки. Почалася кривава війна між сербами та мадярами. У цій війні мадяри перемогли. У Відні тим часом вибухнуло повстання проти політики слабохарактерного короля Фердинанда. Наляканий король втік до Моравії, де 2 грудня 1848 року у місті Оломовці зрікся престолу на користь свого двоюрідного брата Франца Йосифа І. Кошут виступив з ініціативою скликати в Дебрецені сойм. Це сталося 11 квітня 1849 року. На соймі було проголошено, між іншим, про незалежність Угорщини від Австрійської імперії та про позбавлення Габсбургської династії мадярської корони. Кошута обрали президентом Мадярщини. Зразу після обрання на цю високу державну посаду Кошут, як справжній вождь свого народу, першочергово звернув свою увагу на проблеми русинів. Він видав прокламацію про рівноправність, та повну політичну незалежність русинів на основі федерації. А що ще треба було русинам? Крім усього іншого, Кошут провів ряд реформ.

Однією з найбільш значущих реформ була земельна. Вона полягала в тому, що, за новим законом, кріпаки, котрі працювали на панській землі, отримували безплатно у приватну власність ту кількість землі, яку вони обробляли, коли вона була панською. Цю реформу можна було б вітати, якби не одне «але». Але, як згадує Кондратович, сталося так, що внаслідок цієї реформи пани стали бідняками, бо втратили

землю, як статтю стабільного доходу, а кріпаки, отримавши цю землю, зробилися жебраками. Справа в тому, що до реформи кріпаки за користування землею сплачували панам частиною вирощеного врожаю. Кошут, відмінивши натуроплату, запровадив грошовий податок. А оскільки селянин не мав «живих» грошей для сплати податку, то він змушений був іти кланятися до місцевих корчмарів та лихварів, яких тоді було більш ніж достатньо по наших селах, аби позичити грошей. Корчмарі та лихварі гроші позичали, але під великі проценти. Тож через невеликий проміжок часу значна частина земельних угідь та лісів опинилася у руках корчмарів та лихварів, селяни ж стали жебраками.

Кошут хотів як краще, а вийшло, як завжди. Про тодішнє становище русинів Кондратович пише так: «Матеріальне положеніє русинського селянина було дуже бідне. Русин цілком упав в руки верховинських корчмарів. Паленкою ослаблений попадав у руки лихварів, утратив и землю, и скот, а остався довжником и вічним рабом. Єще добре було, если зичаними грошима виїхав до Америки». Не байдужа русинська інтелігенція краю влаштувала хвилю протесту. За старанням єпископа Юрія Фірцака, котрий не одноразово звертався до цісаря Франца Йосифа, та під тиском світової громадськості, була створена урядова комісія для розслідування надзвичайно важкого становища русинського населення, так звана «Верховинська акція». Очолив цю комісію державний комісар Едмунд Еган. Аби не допустити обнародування висновків комісії, корчмарі та лихварі одної ночі підстерegli Егана і на околиці села Великі Лази підступно вбили. Про цю акцію я трохи детальніше скажу в наступному розділі цієї книги «Коротка подорож в історію». Новий король Австрії, розуміючи, що власними силами не зможе перемогти угорців, звернувся за допомогою до свого родича, російського царя Миколи I. Російський цар із

розумінням поставився до прохання родича і вислав йому на допомогу величезну армію під командуванням генерала Пашкевича та військового комісара, до речі закарпатського русина Адольфа Добрянського. Пашкевич в крові потопив мадярську революцію. Через два місяці, а саме 13 серпня 1849 року, він написав руському царю короткого листа: «Милостивий государ! Венгрия лежит у ваших ног». Після поразки революції, Кошут та його однодумці емігрували до Туреччини.

38. Революційні події розбудили широкі верстви інтелігенції русинів, що дотепер спали. Ці досить освічені інтелігенти почали працювати над тим, як краще облаштувати політичне, культурне, духовне життя свого народу, аби він ні в чому не поступався іншим народам Європи. У Галичині, яка, до речі, теж входила до Австрійської імперії, була створена громадсько-політична організація, так звана «Галицька народна русинська рада», у якій тісно співпрацював Адольф Добрянський та інші закарпатські громадські діячі. На пропозицію Добрянського згадана вище організація звернулася з прокламацією до закарпатських русинів із закликом до спільних дій для об'єднання всіх територій, де проживають русини, в одну губернію у складі Австрійської імперії. Для вироблення плану спільних дій у Відні 10 жовтня 1849 року на нараду зібралися делегації галицьких та закарпатських русинів. Ця нарада тривала три дні.

Кожна делегація мала із собою ще вдома приготований проект плану дій, який на згаданій нараді залишалося тільки узгодити. Узгоджений план дій, який чомусь назвали меморіалом (пам'ятником), 14 жовтня делегати вручили до рук цісарського комісара для Угорщини, Карла Герінгера. У цьому меморіалі були наступні пункти:

- 1) визнання русинів, як окремої політичної нації,
- 2) облаштування адміністративних округів згідно з етнографічними границями,

- 3) відкриття русинських народних шкіл, гімназій, русинської юридичної академії і переведення львівського університету на русинську мову викладання,

- 4) звільнення в русинських округах урядників, які не знають русинської мови, і заміна їх русинами,

- 5) видання русинської газети і свобода друкувати кирилицею,

- 6) призначення русинських офіцерів в армії і русинських воєнних капеланів в русинських полках.

Переклавши на німецьку мову згаданий меморіал, В. Добрянський та інші делегати подали їх на ознайомлення всім міністрам уряду, причому кожному міністру по окремому екземпляру. Після цього 19 жовтня делегати прибули у Шенбурн на прийом до короля Франца Йосифа I. Делегатами від закарпатських русинів були такі добродії: лікар д-р Вікентій Алексевич, лікар д-р Михайло Висаник, військовий комісар при Російській армії Адольф Добрянський, священники Іван Шолтис, Віктор Добрянський, Александр Яницький. Цісарь Франц-Йосиф прийняв делегацію з почестями і привітаннями, що дало привід багатьом надіятися, що всі пункти меморіалу будуть затверджені. Але із тих прохань отримали підтвердження і схваленні такі:

- 1) була відкрита кафедра русинської мови при львівському університеті, Русинська мова стала обов'язковим предметом в гімназіях східної Галичини та Закарпаття,

- 2) народні школи, де навчалася більшість русинських учнів, були підпорядковані під управління русинських консисторій,

- 3) вихованці припарандій повинні були засвоїти знання русинської мови, грецького обряду, церковного співу,

4) в гімназіях були встановлені посади викладачів релігії на русинській мові,

5) старанням Адольфа Добрянського та Александра Духновича в 1851 році було засновано «Пряшевское літературное общество».

І хоча вимоги русинів повністю не були задоволені, але як пише письменник та історик И. Контратович, «національна свідомість возбудилася и велика часть интеллигенції стала в розговорі уживати містний русинський язык».

39. Роки кінця сімнадцятого та вісімнадцятого століття були ознаменовані періодом великих відкриттів у галузі фізики, хімії, математики, механіки, астрономії, географії, природничих наук. Вчені відкривали нові континенти, нові країни та не відомі досі народи. Багаті громадяни та уряди не жаліли грошей на науку та відкриття. Споряджались наукові експедиції, інколи з декількох кораблів, для відправки у найвіддаленіші куточки світу. А ті, що були бідніші, задовільняли свої потреби у пізнанні чогось нового, досі багатьом не відомого, прямо у серці Європи, а конкретніше – на Закарпатті. У гонитві за сенсацією такі дослідники роками мандрували по наших горах та долах, щоб потім розмістити свої статті у популярних журналах. Одну із таких статей і хочу навести із подачі Михайла Лучкая, вона була надрукована у німецькому журналі «Аусланд ярг», №92 за 1837 рік: «Русини. Цей народ, загальновідомий також під назвою руснаки, розташований не лише в Галичині та Семиграді (Трансільванія), але також здебільшого у Верхній Угорщині. Його загальна кількість відгадується приблизно в півтора мільйона чоловік, з чого тільки в Угорщині живуть 400 тисяч, де вони здебільшого живуть у горах комітатів Берег, Бігар, Мараморош, Шарош, Сатмар, Сабољч, Торна, Угоча,

Унгвар, Земплін і Спіш. Крім цих одинадцяти комітатів мають поселення також у Сірмії, та комітаті Бачка (Сербія). Русини є слов'янського походження і як щодо їхньої мови, так і щодо їх звичаїв спорідненні з русами. Загалом дотримуються східної греко-католицької (уніатської) церкви і виконують свої богослужіння на слов'янській мові. Первісно вони походять з Червоної Русі, яка тепер називається Східною Галичиною, звідки вони, зненавидівши російську і польську кабалу, втікали протягом попередніх віків до угорців і переховувалися у Карпатах, де разом з волохами населяли хоч і сувору смугу землі, проте внаслідок столітньої звички навчилися задовольнятися малим. Ті русини, які оселилися на сході Сяну, в Семиграді і Молдавії, з сусідніми народами, зокрема з волохами, так міцно злилися, що вони навіть мовою, яка є основною ознакою народу, вже не можуть бути розпізнаними і тому їх вже не можна зарахувати до русинів. Загалом, русини здорові та кремезні люди, до того ж дуже високі, коренастої постави, але з дуже грубою будовою кісток, склепистою будовою грудної клітки, широкоплечі; волосся у них здебільшого біляве, рудувате або темно-рудувате, лукаві очі чорні або темно-сірі, над якими згинаються сильні, густі брови. Риси обличчя обох статей повністю слов'янські, і є надзвичайно багато подібних між ними, із-за чого нерідко вважають, що бачать лише члена однієї сім'ї, взагалі між молодими жінками зустрічаються окремі з дуже приємними, правильними рисами обличчя. Обом статям властивий надзвичайно тонкий слух; хоча вони в цьому дещо перевершують мадярів і німців, проте у гостроті інших відчуттів відстають від них. Трапляється багато мужчин, які свою бороду носять на патріархальний лад. Жінки у молодості мають шкіру свіжого кольору, не такої стрункої постави, як чоловіки, дуже скоро дозрівають, і у 12, щонайменше у 13 років дівчина вже доросла, тим швидше

вони в'януть, тим скоріше стають дуже негарними, до чого їх доводить грубе ставлення чоловіків та виснажлива праця, яку їм доводиться виконувати, ніж у надзвичайній мірі використовувані купелі.

Характер цього народу складається із дивовижної суміші чеснот і недоліків. Русин загалом добродушний, послухний і послужливий, проте щодо чужинця недовірливий і гарячий у всіх пристрастях. Менше схильний до праці, ніж до пиття і розваг; не турбується про майбутнє, живе частіше для сьогодні, працює лише тоді, коли змушений, і дає себе використовувати євреям. Ця картина стосується скоріше тих русинів, які живуть у Галичині, аніж до угорських, тому що ці завжди піднімалися зі свого грубого стану, а також є працюватіші і миролюбніші ніж ті. Грабіж і вбивства роблять найчастіше у п'яному стані, а смертні кари бувають дуже рідкісними. Частіше трапляються крадіжки і розбійництва і, зокрема, охоче крадуть дрібні речі із заліза та продукти харчування. Залізо і подібні речі мають для них значно більшу ціну, ніж щось інше. В одязі русини мало урізноманітнені; русини у Березькому та Угочанському, так само як і в Спиському комітатах і в Марамороському, носять взимку і влітку довгі темно-сині або червоно-коричневі полотняні штани, а також подібний піджак, над або під яким знаходиться ще усередину повернутий шерстю кожух із барана без рукавів. Інколи піджак має підкладку з кожуха і підтримується поясом, у який кладуть ніж, люльку та кисет з тютюном. Шия завжди відкрита, а голову влітку вкриває низький круглий капелюх, взимку висока шапка з баранячої шкіри. Взуття складається тільки з одного напівобробленого шматка овечої шкіри, скріпленого за допомогою ремня. У жінок кофта і піджак із тієї ж грубої темно кольорової матерії, тільки на ньому буває інколи як спереду, так і позаду вузький шматок в'язаного різнокольорового шерстяного килима.

Дівчата люблять на своїх сорочках барвисті вишивки, не тільки на грудях, але і на плечах і рукавах; їх стегна облягає барвистий, з одного боку одвислий пояс. Голова у них звичайно не покрита, зате прикрашає її ряд червоних коралів з малих черепашок, мідні кульки, а також намиста, в той час як блискуче волосся в довгих косах звисає позаду. Замість бісеринок наряджаються влітку частіше вінком із свіжих квітів, які не без смаку підібрані та упорядковані за кольорами. Вони також носять на шиї всілякі барвисті оздоби із бісеринок і раковин, в чому кожна руська дівчина знаходить велике задоволення, і закоханий, який забуде принести своїй дівчині, коли є ярмарок, кілька низанок цих червоних кульочок, дуже легко ризикує, що вона з ним розійдеться. Їхнє взуття мало відрізняється від чоловічого, і тільки в неділю та свято носять барвисті чоботи на шнурівці.

Жінки завжди одягнені простіше і без прикрас і звичайно голову загортають у білу хустку, обидва вишивані кінці якої вільно розвіваються. Загалом розваги русинів полягають майже виключно у питті горілки і танцях, чим особливо втішається вся неодружена молодь у недільні та святкові дні, як також при усіх урочистих нагодах. Не рідко в цьому беруть участь старші та жінки, причому останні бувають інколи надміру веселі. Проте в новіші часи рідко чути, щоб траплялися разючі непристойності, але, мабуть, дуже часто буває, що діти або юнаки ведуть додому старших із рідні. Якщо всі і не беруть безпосередньої участі в танці, то, звичайно, всі вікна корчми зайняті допитливими глядачами, які з вулиці спостерігають за танцюючими і взаємно довірливо обмінюються зауваженнями. Танець русинів врешті має багато спільного із танцем словаків.

Нежонатий парубок кличе дівчину на ім'я з-поміж гурту глядачок. Як тільки вона появиться, він плесне руками, і дівчина крутиться, наче вихром гнана, в колі, що від

плаваючого у висоті короткого піджака, під яким видніється довша сорочка, та від оголених кінцівок набуває дуже сміхотного вигляду, при чому парубок розглядає її із задоволенням, на кілька хвилин стає спокійним глядачем; тепер вони обнімаються і так один одного обнімаючи обертаються при півтакті півкроком уперед і півкроком назад до тих пір, поки парубок не дасть повторним оплеском знак до нового кружляння дівчини, після чого танок починається знову.

До 1720 року у русинів був звичай, що дівчат заручали вже у 5-6 років, тоді зразу перенесені в дім нареченого їм хлопця, спали у майбутньої тещі так довго, поки не стали зрілими. Часто також уже дорослі дівчата, проти їхньої волі, були ведені примусом до шлюбу. Тричі в році відбувалися своєрідні так звані ярмарки дівчат, куди звичайно з'являлися і вдови, в селі Краснобрід (нині Словаччина) при тамтешньому монастирі василіан. Щороку на це священне місце приходило на відпуст багато тисяч русинів. Дівчата з'являлися туди з розпущеним волоссям і прикрашені вінками, а вдови з'являлися із зеленим вінком, прикріпленим до хустки на голові. Чоловіки, які закохалися до одної з дівчат, бажаючих вийти заміж, налітали на неї як стріла і лише казали: «Подь до попа, кидь ти треба хлопа». Потім, не зважаючи на будь-які заперечення, тягнув її прямо у монастир, де ченці їх негайно повінчали. Такий спосіб одруження, зрозуміло, вів за собою не раз також жорстокі бійки і сварки, тому що не кожний подобався наречений, і батьки, і родичі часто змушені були втручатися, і лише той, хто був сильніший, вів наречену додому.

Тепер дівчата виходять заміж у 12, в крайньому разі в 13 років, після того як спочатку придане було визначене письмово. У день вінчання наречена прикривається вінком із полину в знак того, що в шлюбі їй доведеться перенести

багато горя. Весілля завжди справляється з великими витратами і триває, звичайно, протягом тижня, причому перші дні проходять тихо і спокійно, а наступні тим шаленіше буває. Кожного дня запрошуються інші гості, між якими однак жоден не приходить з пустими руками, так що, власне кажучи, весь видаток господареві повертається. А втім, вони влаштовують при всякій святковій нагоді великий, але простий бенкет, на якому головною стравою є токан – їжа з кукурудзяної муки і овечого сиру, а головним напоєм – горілка.

Русини у тверезому стані зустрічаються із взаємною пошаною, яку від людей їхнього роду ледве можна б чекати. Якщо знайомий зустрінеється з русином на вулиці, то він правою рукою знімає капелюх або шапку, погладить себе лівою рукою по голові, щоб привести в порядок волосся, бере праву руку друга, сильно тисне її і говорить протяжно звичайне привітання: «Дай Боже!». У неділю і свято, не рідко буває, що прості селяни, як закохані, навіть цілуються в щок або в чоло. Молодші жінки і дівчата цілують старших навіть у руку, а ті їх дуже ласкаво обнімають і цілують, що молоді завжди сприймають, як ознаку доброзичливої подяки». («Аусланд», 1837, № 92).

40. Ось так, німецький письменник, дослідник і мандрівник, не утрудняючи себе важкими та ризикованими поїздками за моря-океани, не витрачаючи великі кошти на далекі мандрівки, знайшов досить матеріалу для своїх сенсаційних статей. Багато цікавих, інколи навіть дрібних деталей він знайшов у тогочасному побуті русинів, які йому, мабуть, здалися навіть напів дикими. Але чомусь не помітив, а можливо не хотів бачити досягнення русинського народу у галузі науки, освіти, культури, духовності, які на той час нічим не поступалися іншим народам Європи. Але, тим більше нам

не варто автору наведеної статті в цьому дорікати. Він ішов на пошуки сенсації. А висока освіченість та духовність русинів ні для кого не були сенсацією.

В кінці вісімнадцятого та в дев'ятнадцятому століттях рівень освіченості русинів, яку вони здобували у кращих університетах Європи, як наприклад в Будапешті, Відні, Празі та Римі, був таким, що вони могли повністю задовільняти потреби в кадровому забезпеченні не тільки в своєму краї, а й зичити їх сусіднім народам. Повагою та заслуженим авторитетом користувалися професори Будапештського університету – доктор Антоній Годинка, доктор Александр Бонкало, доктор Микола Бескид. Ректором Петербургського університету був Михайло Балудянський, котрий привів із собою до згаданого університету немало русинів. Директором Ніжинської гімназії, де, до речі, навчався в той час Микола Гоголь, був Іван Орлай. В Московському університеті займався науковою працею Юрій Гуца. У Львівському університеті викладали професори Михайло Щавницький, Іван Земанчак та Петро Лодій. У містті Лука, при королівському дворі династії Бурбонів, науковою працею займався Михайло Лучкай, де він і видав свій шеститомник «Історія Карпатських русинів». У Варшавському університеті плідно працював професором зять А. Добрянського А. С. Будилович, який крім викладацької роботи редагував часопис «Слов'янське Обозрініє».

Важко всіх згадати та перерахувати. Вдома, в ріднім краю було теж не мало вчених патріотів, які не жаліли ані часу, ані засобів, ані власного здоров'я для покращення добробуту свого народу. Серед них були єпископи Андрій Бачинський, Михайло Брадач, Алексій Повчій, Григорій Таркович та деякі інші. Великою працелюбністю та патріотизмом відзначалися такі русинські політичні діячі, як філософ Василь Довгович, письменник і народний будитель Александр Духнович,

історик Базилович, Віктор Кимак, автор підручника «Всесвітня історія». Редактор газети «Світ», яку видавали А. Добрянський та А. Духнович – Кирил Сабов, він же автор «Граматики письменного руського язика». Відомий просвітитель свого часу, журналіст, публіцист і церковний діяч Іван Раковський, редактор «Земського урядового вісника для королівства Угорщини», який видавався також русинським текстом. Він також був редактором газети «Церковний вісник». Співпрацювали з Александром Духновичем на культурно-просвітницькій ниві мукачівський та пряшівський єпископи Василь Попович та Йосиф Гаганець. Александр Духнович хоча і був тільки священиком, але своїм визнанням авторитетом він значною мірою впливав на згаданого нами єпископа Поповича.

Під цим впливом Попович зробив багато корисних справ для русинської молоді, яка тягнулася до освіти. Так, із коштів єпархії він виділив значну частину для стипендій студентам русинам, що навчалися в Будапештському університеті. Під його керівництвом, і за його сприяння, було побудовано 301 церкву. А фонд допомоги вдовам виріс із 40 до 200 тисяч гульденів. Про цей період в житті русинів І. М. Контратович писав так: «От 1857 рока в Ужгородській духовній семінарії запановав руський дух. Молодеж читала руські книги и в Ужгороді основався руський клуб «Руська Бесіда». Мадярське правительство дозволило, щоби в ужгородській осьмикласній гімназії учили по руськи: Закон Божий, руська граматика, всемирна історія, а в пештянському університеті основана була катедра руського язика и літератури. И укрупився на Подкарпатській Руси руський дух, доки не прийшов его уничтожитель в особі руського єпископа Степана Панковича».

Як згадує далі з боєм на серці І.М.Контратович, з 1870 року почалася мадяризація русинів. Тим більшим цей біль

був через те, що ініціатором мадяризації стали не самі мадяри, не мадярський уряд, а ті, хто в першу чергу мали турбуватися про свій народ, тобто русинські єпископи Панкович та його однодумці і послідовники – Товт та Пастелій. Первою заявою, яку зробив Панкович, заступивши на посаду мукачівського єпископа була така: «Вірники мукачівської єпархії не бажають автономію і противяться всякому руському панславізму». Він також запланував ввести новий григоріанський календар та замінити кирилицю латинським алфавітом.

Єпископ заборонив священникам виписувати, читати, писати та друкувати періодичні видання русинською мовою. Він вимогливо наполягав, аби священники і вдома користувалися тільки мадярською мовою. Священники, котрі, виявлялося, не виконували розпорядження владики, суворо карали. У всіх народних школах було впроваджено угорську мову викладання. Поступово русинські школи та гімназії стали центрами мадяризації. Русинські газети та часописи були закриті. І. М. Контратович писав: «Панкович знищив національного духа в руськом духовенстві и простий народ не маючи вождів упав».

Уніатські єпископи Панкович, Товт та Пастелій колінопреклонно вислужувалися перед мадярами навіть тоді, коли від них цього не вимагали ані мадяри, ані мадярський уряд. Адже тоді діяв закон від 1868 року про народності, який надавав русинам повне право відкривати на рідній мові школи, гімназії, семінарії та видавати газети, часописи, книжки.

Старанням вищезгаданих прислужників сталося так, що не можливо було видати жодну книгу, окрім церковної. Ця так звана мадяризація, латинізація та германізація русинів не забарилася із наслідками. Уже перше покоління попівських синів було крещене на Гейзу, Дюлу, Бейлу та іншими чужими іменами. І хоча ці імена теж гарні, але вони були чужі русинському духу.

Служив в одному селі на Іршавщині священник з гарним русинським прізвищем – Гриць. Так от цей Гриць під впливом мадяризації, соромлячись усього русинського, новонародженого свого сина окрестив іменем Адальберт, до речі, гарним іменем. Але чомусь цей піп не скарідовався брати із русинських натруджених рук різні подаяння та пожертвування, щоб нагодувати, одягти та виростити свого змадяризованого нащадка. В свою чергу, цей нащадок, обдарований від Бога великим талантом маляра, коли сам став дорослим, то чомусь вирішив, що простолюдинське прізвище Гриць аж ніяк не пасує до елітного імені Адальберт, та й взяв собі більш підходяще прізвище – Ерделі. Як той єврей, що поміняв Сруль на Акакій, воно хоч і не схоже, проте одне і те ж.

І не один Ерделі був такий. Наприклад, вчений, історик, етнограф і письменник Михайло Поп замінив собі прізвище на мадярський манер і став Лучкай. Сливканич став Сільваєм, Русин став Оросом, Попович став Попфолуші, Мотильчак став Лепкий, Давидково стало – Давидгаза, Бобовище – Бобулішко, Лалаво – Лафолва, Завидово – Завидгаза, Загаття – Гатмейг і так далі, і тому подібне.

Серед русинської інтелігенції того часу, а також серед духовенства, було немало людей, котрі ніби піклувалися про русинів, виступали на їх захист, а коли справа стосувалася їх самих, то виходили із таких принципів: «Шановні наші русини, ми вас поважаємо, але самі ми достойні чогось більшого ніж русинство». Я вірю, що вони були щирі у своїх діях на захист русинів. Адже і в теперішньому часі є не мало порядних людей, так званих захисників тварин, які, не шкодуючи ні сили, ні часу, щиро виступають на захист бездомних собак. Вони навіть собак називають братами своїми меншими. Але, хотів би я побачити, що вони б робили, якби їм довелося стати хоча б на один тиждень собаками,

навіть найбільш захищеними і найбільш нагодованими, як би вони загавкали. Щось подібне відбувалося і з деякими тодішніми (не всіма) захисниками русинів. Часто вчені із числа русинів писали не мало книг та статей, наукових, дослідницьких праць про русинський край та русинів. Але біда була в тому, що вони писали ПРО русинів, а не ЗАДЛЯ русинів.

Візьмемо хоча б того ж, багато разів тут цитованого мною Михайла Лучкая. Безсумнівно, що це був таланти світового рівня. Якби він написав тільки свою шеститомну працю «Історія карпатських русинів», то заслужив би на глибоку повагу та визнання. Але для русинів його праці не коштували ані виїденого яйця. Поясню свої міркування. Свою наукову працю він написав латинською мовою, яку тоді розуміло хіба що з десяток русинів. То для кого він її писав? Можливо, для Папи Римського? Тому і не дивно, що ця праця пролежала в архіві, припадаючи пилюкою, як непотріб, понад 150 років, аж поки за неї взялися науковці із Ужгородського університету і переклали її на зрозумілу для народу мову. За це їм можна дякувати і низько поклонитися. Признаюся, що читав я цю працю з великим захопленням і цікавістю.

Або ще приклад. Той же Михайло Лучкай написав «Граматику слов'яно-руську» латинською мовою. Як зазначає професор Ужгородського державного університету пан Данилюк, вона принесла народу користь, а її автору – заслужену славу. Ну хто ж мені, недалекоглядному пояснить, яка користь русинському селянину від русинської граматики, написаної латинською мовою? Мабуть, що така сама, як моєму песикові від мобільного телефону. То для кого вона була написана, для Папи Римського? Це виходить щось подібне до того, як писав відомий український класик у відомій комедії «Ось, скажу тобі французьке слово по-турецьки!»

Я тепер нарешті зрозумів, що таке мадяризація, латинізація, та германізація русинського народу. Всіх тих, хто тим чи іншим чином зрікався русинства справжні патріоти із числа духовенства, інтелігенції та простого народу називали зневажливим словом «мадярони». Русини, що протягом тисячоліття жили впереміж із мадярами, завжди ставилися до них з повагою і доброзичливістю, а от мадяронів ненавиділи, вважаючи їх зрадниками. До речі буде сказано, зрадників із поміж свого середовища ненавиділи і мадяри, і німці, і поляки, і всі, всі інші. Але світ уже був не той, що раніше, люди були не ті. Вони не хотіли коритися бездумним

наказам єпископів. Ці безглузді дії приводили до того, що все більше людей замислювалось над тим, а чи не повернутися 'б їм у прабатьківську православну віру? Що і сталося наприкінці дев'ятнадцятого та на початку двадцятого століть, спочатку на Хустщині, а потім і на Мукачівщині. Так на Мукачівщині всією громадою до православ'я наvertsалися такі села – Великі та Нові Лучки, Червеньово, Руське, Горонда, Барбово, Завидово.

Ось як пише про ті події уніатський священник, він же культурний і політичний діяч, Ірений Михайло Кондратович: «Що руськість не исчезла цілком, то дякувати мож тим мужам, котрі не позирали на преслідування, на ненависть, сміло дале працювали на культурному полю».

До таких відданих русинській справі патріотів Кондратович відносить греко-католицького священника Євгенія Фенцика, який не боячись неприємностей організував кружок русинських патріотів, за підтримки та співпраці котрих видав у 1886 році газету «Листок», а з 1891 року почав виходити «Додаток» до неї. Ці видання виходили русинською мовою. Активістом у згаданому кружку був Іван Сільвай (Уриил Метеор). В Ужгороді з 1897 року починає виходити русинський часопис «Наука», яку редагували спочатку Юлій Чучка, а потім доктор Василь Гаджега.

В той час «духовним вождем» русинів був професор русинської мови в Ужгородській гімназії Євменій Сабов. Він одночасно був і головою літературного товариства імені Олександра Духновича. Плідно працюючи на освітянській ниві, Є.Сабов видав декілька підручників, серед них «Хрестоматія церковнослов'янських і угроруських пам'ятників». На благо русинського народу працювали також вчитель Михайло Врабель, редактор газети «Неділя», письменник етнограф і історик Юрій Жаткевич, а також письменники Я. Стрипський, Е. Рошкович, А. Волошин, котрі заснували видавниче «Акційне товариство Унію», яке видавало шкільні підручники, часописи, молитовники. Треба сказати правду, що на той час єпископом став Юрій Фірцак, котрий, як ніхто інший, вболівав за долю свого русинського народу.

41. На початку двадцятого століття для русинського народу, як і для всієї Європи, настало чергове страшне випробування. Це випробування супроводжувалося першою світовою війною, поряд із національно-визвольними війнами та революціями. Європейські агресивно налаштовані уряди давно готові були розпочати війну, за територіальний переділ, за сировинні ресурси, за світові ринки, але не було приводу.

Такий привід настав 29 червня 1914 року, коли у Сараєві терористи убили наслідника Австро-Угорського трону, Франца Фердинанда, та його жону. Австро-Угорський уряд у цьому убивстві звинуватив сербську владу. Як наслідок, Австро-Угорщина, підтримана німецьким кайзером Вільгельмом, оголосила Сербії війну. В свою чергу Росія, Франція, та Англія, так звана Антанта, об'єднавши свої сили, оголосили війну німцям та австрійцям. На перших порах фортуна була на боці Німеччини та Австро-Угорщини. На осінь 1916 року більшість територій таких країн, як Сербія, Румунія, Чорногорія та Італія була зайнята австро-угорськими та болгарськими військами, що до них приєдналися. Від Росії німці відібрали всю Польщу, більшу частину України, Білорусі, та Прибалтики.

Не менш трагічно для Антанти, складалася ситуація і на західному фронті. Німці захопили Бельгію, Голандію, велику частину території Франції. Йшлося до того, що війна ось-ось переможно закінчиться на користь німців та австро-угорців. Але народи, які воювали на боці обох держав, виснажені та вимучені довготривалими війнами, все з меншим бажанням ішли помирати за чужі інтереси. Зрештою, підбурювані революціонерами, і взагалі почали відмовлятися виконувати накази командирів. Почалися масові дезертирства в російській, а згодом і в австро-угорській та німецькій арміях. Війна набула затяжного, так званого окопного характеру, коли вояки місяцями не виходили з окопів, не

мінюючи бойових позицій. Це врешті-решт призвело до вибуху революцій, спочатку в Росії, а потім і в Угорщині та Німеччині і, як наслідок, відбулося повалення монархічного устрою та військових режимів.

Про трагічні наслідки цієї війни для русинів писав очевидець тих подій И.М. Контратович: «Ціла наша Подкарпатська Русь стала місцем війни, за довгий час улегло нам чужоє войско наші гори-долини и ми не мали міста на нашой отцовщині. Села наші огнем палилися, маєтки наші розсипалися, и многі из наших простих селян мученическою смертію свідчили свою рускость».

Не обійшлося без репресій щодо мирного населення краю, інтелігенції, духовенства. Вважаючи русинську інтелігенцію та духовенство потенційними симпатиками Росії, за ними встановили старанний поліцейський нагляд, їх піддавали невинуватим репресіям. Про це Контратович пише так: «З початку війни з наших двох єпархій (Мукачівської і Пряшівської), було більше, як 100 духовників арештовано и до кінця війни інтернована була по Угорській

дольної землі в Сегедині, Кечке мейті, Цеглейді и за Дунаєм в Печусі».

Забігаючи трохи наперед, зауважу, що така не обдумана політика в ставленні до невинних людей дорого обійшлася Мадярщині. Вона призвела до того, що більшість інтелігенції та духовенства з легкістю на серці проголосувала в 1919 році за розрив тисячолітніх, загалом добрих, стосунків Закарпаття і Мадярщини. Далі Кондратович пише таке: «И прийшов кінець страданям. Довга війна вичерпала сили Австро-Угорщини и Німеччини и 31 октября вибухнула мадярська безкровна революція. Король Кароль IV знякостав із королівського престолу и найвисша державна власть перейшла в руки мадярської «Народної Ради». Замість королівства настала демократична народна республіка под управлінням графа Михайла Каролія. Нова мадярська влада надала всім народностям, які століттями входили до її складу, найширші права автономії. Але було вже пізно. Народи були заражені революційною бацилою та сповнені духом незалежності. На теренах колишнього мадярського королівства постали молоді незалежні держави, такі як Голватія, Словенія, Сербія, Чорногорія, Боснія, Македонія Словаччина, котрі об'єдналися в державу – Югославію. А Чехія і Словачина, вибравши собі незалежні уряди, об'єдналися в Чехословацьку республіку.

На Підкарпатській Русі були створені три Народні Ради, котрі покликані були вирішити подальшу долю русинів і їх краю. Першою такою Радою була Любівнянська Народна Рада під керівництвом Еміліяна Невицького, яка пізніше об'єдналася з Пряшевською Радою на чолі з Бескидом. Другою була Ужгородська русинська Народна Рада на чолі з д-р Симеоном Сабовим і третьою була – Хустська Рада на чолі з Брацайками. На першому етапі політичного діяння цих розрізнених рад виникали часті непорозуміння. Так,

наприклад, керівництво Любовнянської та Хустської рад було симпатиками українства, тому і тяжіло до об'єднання з Україною. Пряшівська Рада, виходячи з тих реалій, що вся західна Підкарпатська Русь від Тренчина до Михайловець (нині Словаччина), була зайнята Чехословацькими військами, погоджувалася на об'єднання з Чехословачією. Ужгородська Рада, в якій було багато мадярських симпатиків зайняла очікувану позицію.

В кінці кінців Ужгородська рада погодила на входження Підкарпатської Русі до складу Мадярщини із дуже скромними вимогами, а саме, щоб у русинських комітатах були призначені русинські наджупани, аби у всіх школах була заведена русинська мова, аби при Будапештському університеті була створена русинська катедра. Ці побажання мадярський уряд із задоволенням виконав, навіть більше того. 26 грудня 1918 року був прийнятий і проголошений так званий X народний закон про «Руську Крайну». Згідно цього закону Підкарпатська Русь отримала повну автономію, крім військових справ. Чотири русинські жупи, а саме Ужгород, Берег, Угоча, Мараморош, були об'єднані в генерал-губернаторство на чолі з Августином Штефаном із столицею в Мукачеві. В Будапешті була створена «Русинська Країнська Міністерія» на чолі з Орестом Сабовим. В кінці грудня в Будапешті відбулася нарада членів Русинської Крайни, на якій було проголошено довір'я новій мадярській демократичній владі. Проти цього виступили члени Хустської Ради, брати Брацайки, Петро Долинай, Гайович, Клочурак та інші.

Сталося так, що в цей час йшла підготовка до окупації Закарпаття румунськими військами. Завдяки діям розвідки, дізнавшись про це, представники Русинської Крайни, такі як Августин Волошин, Павло Легеза та Ірени Кондратович, які перебували в той час в Будапешті, попросили термінової

ауденції з чехословацьким послом Міланом Годжею. На цій ауденції русинська депутація переконливо просила чеський уряд ввести свої війська на територію Закарпаття, аби не допустити румунської інтервенції. Дванадцятого січня 1919 року Ужгород був зайнятий чеськими легіонерами.

Але ще до того, як на Закарпатті були створені Народні Ради для облаштування політичного життя, в Америці в червні 1918 року теж була створена Русинська Народна Рада на чолі з о. Миколаєм Чопеєм. Настійною вимогою цієї політичної організації було створення незалежної держави в складі таких русинських жуп: Шариш, Спиш, Земплін, Берег, Уж, Угоч, Мараморош. Ці вимоги були проголошені 23 жовтня 1918 року в місті Філадельфія на конвенції «Середньо-Європейського демократичного об'єднання». Представником від русинів на цій конвенції був адвокат компанії «Форд» Др. Григорій Жаткевич. Границі запропонованої нової держави були погоджені і нанесені на мапу, на якій першим підписався професор Фтома Масарик, як голова конвенції. Юридичним підтвердженням цього рішення стало всенародне голосування американських русинів, яких до речі в Америці на той час проживало більше ніж дома.

Маючи на руках рішення конвенції, як юридичний документ, Георгій Жаткевич, Юлій Гардош та голова Пряшівської Русинської Народної Ради Антоній Бескид відправилися до Парижа для участі у Світовій Мирній конференції, аби представляти на ній інтереси русинського народу. Тим часом в Угорщині стався переворот. Влада з рук демократів перейшла 21 березня до рук більшовиків – комуністів. Внаслідок цього в Мукачеві відбулися вибори до національного сойму. Новообрані члени сойму, скликані на засідання в столиці Русинської Крайни місті Мукачеві проголосили автономію в складі Мадярщини. Русько-Країнське міністерство було реформовано у Русько-

Країнське Народне Комісарство. Головою його став той же Августин Штефан. Проголошена автономія була підтримана урядом Мадярської радянської республіки, були визначені границі від річки Попрад (нині східна Словачина) до верхньої течії Тиси. Всі населені пункти, де проживало не менше 50% русинів, входили до Русинської Крайни. Радянська влада в Угорщині протрималася не довго. Уже в квітні місяці почався загальний наступ проти більшовиків, як іноземних, так і домашніх противників. У липні місяці влада більшовиків в Угорщині була повністю повалена. Згодом Підкарпатська Русь на Парижській конференції отримала визнання як незалежна держава, що пізніше було підтверджено Тріанським мирним договором 1920 року.

Але політичні діячі Європи зійшлися на тому, що наразі на Підкарпатській Русі немає в достатній кількості власних національних кадрів, які б змогли розбудувати державу, а тому нібито в скорому часі вся влада може опинитися в руках євреїв, як більш підготовлених в цьому плані. Тим більше, що в той час в деяких населених пунктах та районах євреїв проживало до 15-20%.

Аби цього не допустити, вирішили Закарпаття тимчасово приєднати до Чехословачини на правах повної автономії. Тим часом будуть готуватися національні кадри, після чого Підкарпатська Русь і отримає незалежність. Ця тимчасовість розтяглася в часі на повні двадцять років.

На цьому я б хотів завершити свою екскурсію, для когось може цікаву, а для декого і не цікаву, у нашу минувшину. Не тому, що більше не маю що сказати, а тому, що подальша новітня історія і без того всім добре відома.

42. Але перед тим, як повністю її завершити, мушу згадати один, як мені здається, цікавий епізод, пов'язаний із загибеллю «Титаніка», який дещо стосується і села Червеньова.

Не одноразово згадувалося про те, що наприкінці дев'ятнадцятого та на початку двадцятого століття відбувалася масова еміграція закарпатських русинів до Америки в пошуках кращого життя та ліпших заробітків. Не мало таких шукачів кращої долі відправилося за океан із села Червеньова. Одні від'їздили, аби заробити грошей і, повернувшись додому, розрахуватися з місцевими корчмарями та лихварями за борги, що нагромадилися. Інші ішли, щоб повернутися із заробленими грошима і краще облаштувати своє господарство. Не з малими коштами повернулися Гладжикурка Федор, Курта Федор, Сорока Іван, Курта Василь, Свалявчик Іван, Юричко Петро (Пацкан), Вусюка Іван, Товтин Юрко (Дьорч) Мочкош Іван та деякі інші. Невдовзі після їх повернення, на їхніх подвір'ях вирости гарні муровані сільські хати, покриті оцинкованою бляхою, або модним тоді етернітом. Вони також купували землю, сільськогосподарський інвентар та інше. А були і такі, котрі, скуштувавши ліпшого життя, вирішили залишитися в Америці назавжди. Серед інших це такі як Тимко Андрій (Пинзеник), Товтин Юрко (Ліберкун), Товтин Петро (Мішак), Мочкош Ілько, Ремета Іван. А були і такі невдахи, котрі, покинувши село, так більше про себе і не подали жодної вісточки. І ніхто не знав, чи вони доїхали до омріяної Америки, чи потонули десь по дорозі, чи загинули на широких просторах чужої землі. Серед таких невдах був дев'ятнадцятилітній Курта Ілько (Довгош), котрий залишив молоду жону Рапинець Марію із ще не народженим сином у череві. А Решетар Федор (Макосій), залишивши свою молоденьку жону Анцю з двома маленькими доньками, теж жодного разу не дав про себе знати.

Про всіх таких людей не буду згадувати, аби не завдавати болю ще живим онукам та правнукам. Серед тих заробітчан,

котрі повернулися додому не з малими коштами, був червенівський селянин Курта Юрко. Він за п'ятнадцять років тричі перетинав океан в один бік і стільки ж разів у зворотній. Одного разу, будучи пасажиром корабля, що мав назву «Карпатія», він став свідком жахливої кораблетрощі найбільшого на той час круїзного корабля «Титанік». «Карпатія» першою прибула на місце катастрофи. Той жах, який Юрко побачив у очах чудом врятованих командою Карпатії не багатьох пасажирів «Титаніка», настільки закарбувався в його серці, що протягом кількох років він не міг спокійно спати, часто спросоння підстрибував з ліжка. В нього зародився задум – на власні кошти побудувати пам'ятник тисячам загиблих пасажирів «Титаніка». А кошти з Америки, як я згадував вище, він привіз не малі. Він кілька років поспіль працював в компанії, що займалася будівництвом залізничних шляхів. Одного разу йому в око потрапив маленький осколок каменя, внаслідок чого він на деякий час частково втратив зір. Оскільки був застрахований, то за втрату здоров'я отримав досить велику компенсацію.

Про свій задум Юрко розповів своєму знайомому пану Легоцькому. Чи були вони друзями, чи просто знайомими, цього я не знаю. Але достеменно знаю, що пан Легоцький був частим і бажаним гостем у Юрка. Якийсь час він навіть проживав у нього на квартирі. Це було тоді, коли пан Легоцький проводив у Червеньові розкопки та наукові дослідження дохристиянських поселень та курганних могильників в урочищі «Густяки». До задуму Юрка звести пам'ятник пан Легоцький поставився схвально. Він з ентузіазмом взявся власноруч розробити ескіз майбутнього пам'ятника. Після того, як ескіз був готовий, порекомендував доброго майстра-каменяря із села Паланок, німця Екшмідта. Згідно з ескізом пам'ятник мав бути огорожений гарною,

художньої ковки металічною огорожею. Для цього найняли доброго спеціаліста-коваля з Мукачева за прізвиськом Мондик. Металічну таблицю з написом замовили в ливарному цеху графа Фрідьєша Шенборна.

Встановити пам'ятник Юрко вирішив на своєму полі при дорозі між селами Червеньово та Домбоки. Це місце Юрко вибрав не випадково. Справа в тім, що це поле колись шахрайським способом намагалися відібрати місцеві корчмарі та лихварі. Завдяки пану Легоцькому, котрий був ще і висококласним юристом, Юрко відсудив таки поле на свою користь. Саме тому і вирішив поставити пам'ятник в цьому місці, що і було зроблено.

Через деякий час всі роботи були виконані своєчасно і бездоганно. Пам'ятник мав вигляд п'єдесталу з трьох нагромаджених одна на одну тумб, увінчаних кам'яним хрестом із розп'яттям. Кована огорожа була прикрашена рослинним орнаментом у вигляді в'юнких ліан із широкими листками. По кутках огорожі були майстерно виковані ангели та херувими. В тумбах п'єдесталу були зроблені ніші-заглибини, в котрих через кілька років з'явилися майстерно намальовані картини.

Боюсь помилитись, але здається мені, що ці картини малював ще тоді молодий Йосиф Бокшай. На одній картині було зображено потоплючий корабель, довкола якого у білих від піни хвилях океану тонули люди. На другому плані, ніби в морському тумані, видно було ще якийсь корабель. Можливо, за задумом художника це був корабель «Карпатія». На задньому плані було видно, як Ісус Христос іде по морю, як по суші. Інші картини були намальовані на біблійну тему.

Залишилося пам'ятник тільки посвятити. Вже був призначений час, запрошені гості, але, на жаль, помер один із його творців, пан Легоцький. Тоді Юрко замовив на

згаданому вище ливарному цеху іншу таблицю, але вже не чавунну, а з латуні. На цій пам'ятній таблиці, крім «Титаніка» та його пасажирів, було увіковічене ім'я видатного закарпатського вченого, дослідника, археолога, етнографа, Легоцького.

Цей пам'ятник був і зараз є першим у світі пам'ятником «Титаніку» та його пасажирам та першим у світі і чи не єдиним пам'ятником Легоцькому. Але доля його була не простою. Через деякий час після його посвячення зникла латунна пам'ятна табличка. Крадіжку цієї таблички приписували цигану із Домбоцького табору, який кудись утік, так, що ніхто більше не бачив ні його, ні таблички. Мабуть, він прийняв латунну, що блистіла на сонці, таблицю за золоту.

На початку тридцятих років від сільської православної громади Червеньова відібрали церкву на користь уніатів, яких у селі було менше 2%, та і то тільки ті, що недавно переїхали до села, наприклад учителі, або ті, що вийшли заміж у наше село. Одного літнього ранку мій батько, котрому дісталось у спадщину від дідуся поле, де був побудований пам'ятник, прийшов із косою, щоб покосити траву довкола пам'ятника. Це було напередодні свята «Троїці». В Нових Лучках це храмове свято. За традицією туди ходили піші процесії вірників на відпуст.

Було так заведено, що процесії біля кожного хреста зупинялися на молитву, а заодно і відпочити. Так от батько і прийшов для того, щоб покосити конюшину довкола пам'ятника. Яким було його здивування, коли побачив, що там уже косить куратор уніатів Курта Іван за прізвищем Польвий. На запитання, що він тут робить, куратор відповів, що за рішенням уніатської єпархії всі хрести, що знаходяться на території села, відтепер належать уніатам з прилеглою до них територією розміром 20х20 метрів. Тоді батько сказав,

що це не простий хрест, це пам'ятник, зроблений за кошти його батька. На що куратор відповів, що це не має ніякого значення.

Довгі судові тяганини ні до чого не привели. Якби живий був Легоцький, то може справа повернулася б інакше. А ще через деякий час якийсь вандал чимось гострим подряпав картини. Їх реставрувала одна монахиня Домбоцького монастиря. Уже в радянський період, в шістдесятих роках, за вказівкою компартії пам'ятник було повністю зруйновано, його фрагменти завезені на тваринницьку ферму і кинуті біля гноєсховища. Художньої ковки огорожу хтось безслідно вкрав.

І ось, через понад тридцять років, стараннями священика о. Василя Гангура та церковної двадцятки, фрагменти цього пам'ятника, за винятком однієї тумби та хреста, були віднайдені. Вони перевезені на своє первісне місце і поставлені на дивом збереженому власному фундаменті. Таким чином пам'ятник був відновлений, щоправда, замість кам'яного хреста тимчасово поставили дерев'яний. Цей пам'ятник доглядає церковна громада Червенівської православної церкви, не зважаючи на те, що він увіковічнив пам'ять людей різних рас і національностей, різних за походженням, за класовою приналежністю, за віровизнанням людей. Ось такі вони, червеньовці.

Думаю, що в державі є якість структури, які беруть на облік подібні пам'ятники і опікуються ними. Добре було б, якби і цей пам'ятник взяли на облік.

ПРАВДА, ЩО ВИДОВБАЛА ОЧІ

Колись у Червеньові жила одна порядна працююча родина. Це були – дід, баба, отець, мати та їх троє діточок, троє хлопчиків. Якщо вони і жили не бідно, то тільки тому, що у всьому були старанні, працюючі, знали цінувати зароблене, не пропивали, як дехто, не розтринькували добро. Ніхто в родині не курив. Дорослі дуже любили хлопчиків, у всьому їм пільгували, бо в них бачили своє майбутнє, мали надію, що на старість буде кому їх доглянути. Хлопчиків звали – найстаршого Петро, середушого Юрко, а найменшого Федор. Але домашні їх ласкаво прозвали – Петричко, Юричко і Фирчик.

Хлопчики, що добре виховувалися в християнській сім'ї, виростили гарними, слухняними, крім найменшого Фирчика. Це, як тільки розповілося з пеленок, відразу почало виявляти характер, причому, щодалі, то гірший. Як тільки почало говорити, тоді і почало брехати.

Вечором, коли дорослі, змучені важкою працею в полі, повернулись додому, воно почало з плачем брехати на старших братів, нібито вони тільки те цілий день і робили, що його били, нібито випили його молоко та з'їли всю яечню. А як почало ходити, то почало ще і всяку шкоду робити. То кидало в колодязь повно всякого сміття, а провину склало на братів. То зігнало з насиджених яєць квочку, через що із застужених яєць не вилупилось жодного курчати. Дорослі пішли в поле, а воно випустило свиней із хліва, які за день перерили всю загородку, змішавши із землею і капусту, і цибулю, і все інше, що там росло. Провину, як завжди склало на старших братів. Родичі думали, що воно підросте, то стане розумнішим. Та де там! Воно було ніби і не дурне, але хитрощі його були спрямовані тільки на все погане.

Коли підростло, то почало робити шкоду не тільки вдома. Часто сусіди скаржилися, що від них краде яйця з курника.

Крадені яйця воно міняло в корчмі на сигарети. Але знову провину складало на когось іншого. Скільки його не вчили не робити шкоду, не брехати, а говорити тільки правду, на це Фирчик завжди відповідав, що правда всім очі коле.

Коли навчався уже у старшому класі, то одного разу прийшов до школи на урок та й набрехав старенькому вчителю, що того терміново викликає до себе староста села. Коли вчитель пішов, то брехач реготав на цілий клас. Одного разу, коли вже був вісімнадцятилітнім парубком, прийшов до церкви, коли народ якраз «Вірую» молився, та й на всю церкву крикнув «Село горить». Налякані люди повибігали з церкви, бо й справді більшість хат тоді були дерев'яні. А Фирчик стулився за муром та реготав на всі зуби.

Отець з матір'ю думали, що син жениться та нарешті стане кращим. І женитва не допомогла. Навпаки, женившись, він почав і жону, і діточок учити брехати. Він це аргументував тим, що ніхто, хто живе по правді, в житті нічого не добився, ніхто ще по правді не став багатим, щоразу повторював при цьому, що правда очі коле.

Можна погодитися з тим, що немає на світі смертного чоловіка, котрий би хоч раз не збрехав. Але брехня від брехні різниться. Одні її використовують як жарт, дехто використовує брехню, вважаючи її корисною. Пам'ятаю, як наша бабка, нас, малих, застерігала не плювати в колодязь, бо тому, хто буде це робити, на губах обов'язково виросте болячка. Або, ще вона казала, не можна лаятися, обзиватися та брехати, бо хто буде це робити, тому священик у церкві буде язика шилом колоти. А ще вона казала, що не можна пісяти на стежку, бо там вночі ангелики ходять. Коли ми повиростали, то зрозуміли: все, що казала наша бабка, було не що інше, як вигадка. Але хіба можна було її за це осудити? Потім своїм онукам я те саме казав.

Натомість великий брехун Фирчик, який врешті-решт став Федориском, брехню возвів у ранг філософії. Він з

гордістю повторював, що ще не народився у світі такий, хто б його перебрехав. Роки минали, час брав своє. Наш великий брехун ні з того ні з сього захворів. Та ще й на якусь таку хворобу, яку жоден лікар, до кого звертався Федориско, не міг вилікувати. Тоді він пішов по ворожілях. Але і ці не могли допомогти. Тоді хтось йому порадив йти у село Анталовці, там ніби є добрий ворожільник Малош Тончі-бачі. Вислухавши Федориска, Тончі-бачі дав йому якесь зілля, а ще порадив два рази в день протягом літа пити по горняткові свіжого козячого молока. Для ліпшого переконання у своїх здібностях ворожільник сказав, що коза обов'язково має бути первісткою, народженою із двійнят, строго-настроого чорної масті, навіть шерстинки не сміє бути білої чи рудої. Тай пішов Федориско по всіх Верховинах шукати козу. Скільки не шукав, а такої знайти не міг. Були кози чорні, але не первістки, були і чорні, і первістки, але не з двійнят, були і чорні, і первістки, і з двійнят, але десть мали бодай не великі, але таки білі плями.

Якось Федориско зустрівся в Середньому на базарі зі своїм давнім знайомим Басарабом. На щастя, Басараб не був брехачем, або, скажемо так, не був великим брехачем. Старий знайомий порадив Федорискові одного середнянського цигана за прізвиськом Сутов, який має самі такі кози. Федориско негайно пішов до циганського табору і застав дома Сутова. Сутов підтвердив, що у нього справді є такі кози і що за добру ціну він одну з них може продати. Але справа в тім, що менший син погнав кози на пасло і за звичаєм повернеться пізно вечером.

Тож довелося Федорискові прийти ще раз. Добре хоч те, що Середнє не так уже і далеко від Червеньова.

Коли великий світовий брехач пізно вечером прийшов до табору, то саме тоді і кози повернулися із пасла. Вибравши одну з них Федориско потокмившись з Сутовим за ціну,

розрахувався, прив'язав за роги мотузок і рушив додому. Тоді згадав, що не запитав Сутова, як звати козу. Сутов сказав, що ця козичка має дуже гарну, айбо дуже гарну назву! За це б варто доплатити певну суму. Цю козу звати Правда.

Коли це почув брехач, то в нього ніби все в грудях перевернулося. Все життя ненавидів правду, а тепер за неї ще і гроші заплатив. Він почав вимагати від Сутова гроші, повертаючи йому козу. Той сказав, що товар проданий, а домовленості про повернення не було. Тож довелося Федорискові вести Правду додому. На другий день, скоро вранці брехач наказав жоні подоїти козу, щоб напитися свіженького молочка. Коли жінка зайшла до хліва і сіла біля кози, почала мацати вим'я, то виявилось, що то був цап. Брехач від розпачу трохи не помер. Не тому, що йому було жаль витрачених грошей, а тому, що Сутов його перебрехав.

Але нарешті він заспокоївся, бо знайшов Правді інше застосування. Він енергійно почав дресирувати цапа бодатися. Цап виявився достойним свого нового господаря. За тиждень він так видресирувався, що ніхто не міг пройти біля нього, аби когось не штурхнув то ззаду, то зліва, то зправа. А світовий брехач із задоволенням спостерігав за вибриками свого підопічного цапа Правди.

Коли дітки вранці йшли до школи, то Федориско випускав цапа на вулицю, щоб помилуватися, як діточки верещать, тікаючи від гострих рогів цапа. В неділю або на свято, коли люди йшли до церкви, Федориско теж випускав цапа на вулицю. А коли той гнався за жінками, він сміючися казав: «Дивіться, дивіться, всі бояться правди».

Одного літнього дня Федориско сів біля своєї хати на присьбі та так на сонечку помаленьку і задрімав. Звідкись узявся цап Правда. Як побачив сидячого брехача, як розігнався, та як із всього розмаху, ставши навіть на задні

ноги, вдарив гострими рогами просто в обличчя! Так йому і видовбав обидва ока, та ще брехач і язик відкусив.

З того часу і народилася приказка, що правда очі коле.

ХУСТСЬКА ТРАГЕДІЯ

Гей то не вітер хмари сині
По горах несе,
То князь хустський до княгині
За порадою іде.
То не блискавка у хмарі
Наче коні на скоку,
Князь з княгинею у парі
Ведуть бесіду таку:

Сьогодні рано спозаранку
Навіть сонце не зійшло –
У ті двері, що на ганку,
Хлопів четверо зайшло.
Як зайшли, то й не вклонились,
Навіть шапки не зняли,
Лиця брудні, не помились
І від гною постолі.
І так пруться у палати
Всі четверо врокаши,
А той старший став питати:
– Де князь, каже, покажи.
Моя варта не з лякливих,
То хоробрі легіні
І хлопів отих сміливих
Привели в палац мені.
– Що ся стало? – кажу хлопам, –
Хто прислав вас, щось горить?

Може сталася потопа?
Той, що старший, говорить:
– Поки ти, владико хустський,
Будеш бавитись, дрімать,
Злі татари народ руський
В полон будуть забирають?!
Що ж, терпіти ворогові!
Не кінець ще, лиш початок.
Ось учора у Драгові,
Як спіймали зо шість дівчаток
Всіх поклали на вози,
Та й у гори повезли.
Межи ними була й Люба
Твого конюха донька,
Мала скоро йти до шлюбу
За мого брата, за Панька.
А у Липчі злі татари
Попалили нам хати,
Захопивши всі отари
Самі встигли утекти.
– Добре, хлопці, я їм кажу,
Будем міри ми приймать,
А за наглість вас накажу
Логиною частувать.

– Ось княгине, такі справи.
– Мій соколе, ти ж не їв.
– Дай ми покій, не до страви,
Як знебутись ворогів ?
– Йди до брата мого в Галич,
Або в славний город Львів
І братів зови на поміч.

На це князь їй відповів:
– Сьому не будь, моя княгине,
Щоб я кланявся комусь.
Ліпше сам в бою загину
За святу нашу Русь.
– Так загинути не штука
У нерівному бою,
Залишить народ у муках
У розоренім краю.
– То ж порадь ня, що робити,
Як вітчизну рятувать?
– Йди у Пряшів до Микити,
Хай пришле на поміч рать.
– Як у Пряшів нам ходити,
Та ще й поміч випрошать,
Гонець був тут від Микити,
Щоб іти їм помочать.
– Може, пійдеш до Доброчина
Та й на поміч позовеш?
– Ти княгине, як дитина,
Все одне і те верзеш.
В нас з сусідами стосунки
Сама знаєш, що не файні.
То ж давай, збирай дарунки
Тай пошли ханам нехайно.
– Краще буде моя люба,
Як у гори я піду,
Пастухів та лісорубів
Нам на поміч приведу.
– Мій соколе, оце діло,
Мужиків усіх зібрать.
Я й сама тобі хотіла
Таку саму раду дать.

Гей, то не грім гримить на горі
То не вітер у гаю,
То князь хустський у дозорі
Землю стереже свою.
То не блискавки літають
Наче стріли вогняні,
То до Хуста ся збирають
Закарпатські легіні.
Та й зібрались хлопці в замку
Із усіх кінців-країв.
Гриць з-під города Паланку
Сотні дві сюди привів.
Із Середнього прислали
Славних хлопців, ще й винця,
Та й наказ їм наказали
Бить поганців до кінця.
А село Великі Лучки
(За Паланком те село)
Хліба, м'яса, клоча ручки,
Все до Хуста повезло.
З Белограду серби-брата
Гостро саблі наточили,
Привезли їх в Закарпаття,
Князю Хусту доручили.
Між дерева поодинці,
Щоб татарин не пристрів,
Йшли з Міжгір'я верховинці,
Кожен ніс по сотні стріл.
Як у Рахові почули,
Що братам біда грозить,
Та й зібралися гуцули,

Що робити, розсудить.
Старі гуцули розсудили,
Що нема чого чекать,
А зібрати усі сили
Та йти Хусту помагать.
І ужанці, і туряни,
І з Бескида бідарі,
Всі зібралися в загони
В Хустським замку на дворі.

Велика рада йшла у замку.
Всі кричать наперебій,
Треба виступить ізранку,
Дать поганцям смертний бій.
А Панько, то хлоп завзятий
На друзів своїх попер.
– Що ж, до ранку нам чекати,
Давайте рушаймо тепер!

Тільки князь сидів похмурий,
Може віщив він біду,
Та й сказав до свого джури:
– Я, навірно, спать піду.

Один юдаз між боярів
(Як то кажуть, чорт не спав)
Уночі втік до татарів,
Все про виступ розказав.

Чи громи то б'ють у скалу
Я судити не берусь,
Чи княже військо поскакало
Боронить святую Русь?
Чи то соколи літають,
Чи показалося мені?
Ні! То в похід ся збирають
Князя Хуста Легіні.
Князь заходить у світличку,
Княгиня кинулась до ніг.
Сльози котяться по личку,
Слова вимовить не зміг.
Так постояли хвилинку.
Князь в колиску заглянув
Поцілував у лоб Яринку,
Ярему к грудям пригорнув.
– Оставляю вас на Бога,
На Святую Діву-Мать.
Княгиня скрикнула небога,
Стала рученьки ламать.

Рано-вранці на світанку,
Ще й когутик не запів,
Сила рушила із замку,
Щоб побити ворогів.
Йшли далеко поміж гори,
Щоб татарів відшукать,
Та й загнать у Чорне море
Злую орду вражумать.

Гей, то не злії чорні хмари
Ясне сонце затулили,
Песиголовії татари
Замок Хустський розорили.
Орда тим скористалась,
Що князь досвіду не мав.
Війська в замку не осталосьь,
Бо з собою всіх забрав.
Не співають пташки в полі,
Дзвони в церквах не гудуть,
Княгиню й сина у неволю
Злі татари вже ведуть.
Та ще добре, хоч Ярину
Князеву єдину дочку
Замотали у перину
Та й сховали у куточку.

О, земле руська, Карпатський краю,
Богом ти навік забута.
Коли ж із себе пан Бог знає
Скинеш ти ворожі пута.
Всі кругом тебе грабують,
Застромили в серце ніж.
Ще й свої пани мудрують
Щоб продать тебе скоріш.
Гей не одне ще покоління
Будуть в рабство продавати,
Та не впаде на коліна
Верховина рідна мати.
Ще діждуться і Карпати

Щастя і волі коли-небудь.
Із-за гір нам рідні брати
Руку дружби подадуть.

Між князями тепер свари,
Та ще й пильність чорт приліг,
Ось чому то злий татарин
Розорити землю зміг.
Коли Хустський князь дізнався,
Що в полон забрали сиңа,
То на хрестові покляв
— Буду мстити до загину.
Ще поклявся в полон не брати,
А на місті всіх рубать.
Будуть поганці тепер знати,
Як із Хустом воювать.

Орда здобич поділила.
То воякам, а то знаті,
Та й тікає що є сили,
Можуть руські наздогнати.

А княгиня так припала
До душі якогось бая,
Що той взяв її й відправив
Аж до Бахчисарая.
Та й продав той злий татарин
Княгиню до гарему,
Ще й відправив в яничари
Її синка Ярему.

Рік за роком і день по днині
Пройшло вже їх чимало,
Що княгиня на чужині
Зовсім старою стала.
Вже не здатна до гарему
Пішла вбирати зали,
А синка її Ярему
Ви б, напевно, не впізнали.
Не пропали роки даром
У султановій неволі
Він став грізним яничарем,
Покорився хлопець долі.
Став він правою рукою,
Ще й хранителем печаті
І ходив він у покої,
Як колись у себе в хаті.

Йшла служанка із кувшином
Набирати свіжу воду,
Та й зустрілася із сином,
Що збирався до походу.
Як зустрілись тай сховались,
До темненької палати,
Тут служниця і призналась,
Що вона рідна йому мати.
Та й розкрила гірку долю,
Розповіла все, як було,
Як потрапили в неволю
Нагадати не забула.

Візьмеш сину перстень в руку
Підеш з ним в Карпати,
Бо цей перстень про розлуку
Може Хусту нагадати.
Підеш сину сам додому,
Бо я в путі загину.
До землі вклонись старому
Поцілуй сестру Ярину.

Старий Хуст ще вжився.
Не забув жону і сина.
Одиноким він лишився,
Бо любив доньку Ярину.
А княжна наша Ярина –
Їй-бо, вилитая мати.
Розцвіла вже як калина,
Можна заміж віддавати.

Раз зібралася раненько
Чи в неділю, чи у свято,
Тай пішла вона до лісу,
Щоб квіток нарвать багато.

Намочила ноги в росі
Нарвала квіточок много,
Тай зустріла на дорозі
Яничара молодого.

Як зустріла, стрепенулась
Тай відскочила з дороги,
Ще ж було тікати рвонулась,
Тільки страх попутав ноги.

Яничар вже зовсім близько,
Може вдарить ятаганом?
Ні. Вклонився дуже низько,
Тай промовив: добрий рано!

– Ти скажи мені дівчино,
Як добратися до замку,
Бо я трохи не загинув
Від своїх, ще на світанку.

Тай показує дівчині
Те, що мати дала.
Заглянула в очі сині
Зразу братіка впізнала.

Тут-же кинулась в обійми
Стала брата цілувати.
(Помішать не можем їй ми
І не смієм ревнувати).

Але знайте, добрі люди,
Що брехня і в давні роки
Спричиняла лихо всюди
Й завдала людям мороки.

Десь там близько у ліщині
Притаївся хтось із ранку.
Навередили дівчині
Розпустили слухи в замку.

Як дійшла до князя чутка,
Що з чужим гуля Яринка,
Осідлав коня він хутко,
Поскакав на місце вчинку.

Як побачив яничара,
Що веде за руку доньку,
Тай саблюкою ударив,
Відтяв сину голівоньку.

Аж підскочила Ярина
Ухопився князь за скроні
Аж тепер впізнав він сина,
Як впав перстень із долоні.

Тут ухопив князь кинжала
Тай пробив собі він груди.
Вмить на землі вже лежало
Два мертві – криваві трупи.
А Ярина засмутилася,
Що осталась сиротою,
Пішла в річку та втопилась,
Навік зникла під водою.

Цю б історію не знали
Розказати було б нішто,
Якби там не заснували
Кругом того замку місто.
Хустом місто це назвали
На часть князя молодця,
Аби люди пам'ятали
Доньку, сина і отця.

ПРАВДА, ЩО ПЕРЕМОГЛА КРИВДУ

На горі Жорнина, що височіє на північному боці від Мукачева, був колись давно-давно кам'яний палац-фортеця. Жила в цьому палаці одна люта прелюта пані. Від народження цю люту пані батьки назвали Чорнобривка. Вона була володаркою на тільки над всім Мукачевом, а й над всіма селами, що простягалися близько та далеко від її палацу. Всі, хто жив в цих селах та містах, були її кріпаками. Цю люту пані кріпаки поміж собою прозвали Чорнокривда. Ця прозивка була виправдана тим, що люта пані насправді була дуже лютою, вона збиткувалася над всіми підлеглими кріпаками, та кривдила їх як тільки могла.

З виду вона була гарною, миловидною жінкою, з красивою поставою. Всі, хто її знав, дивувалися, звідки в такому красивому тілі береться так багато люті та злості. Та найбільше вона терпіти не могла гарних дівчат та молодих жінок. Вона наказувала своїм слугам шукати по селах гарних дівчат і привозити їх до неї в палац. Там дівчат запрягали до воза і примушували возити Кривду по горах та лісах.

Відбувалося це дійство у дуже дивний спосіб. Дівчат прив'язували до воза за їхнє волосся, а колеса Кривда наказала зробити квадратними. Коли від втрати сил дівчата падали непритомними і від цього часто помирали, Кривда наказувала приводити інших. Не обминала лиха доля і молодих чоловіків та парубків. Парубків приводили у її палац. Насолодившись різними дикими похотями, Кривда надягала на голови хлопцям вуздечки із німецькими вудилами, сама сідала верхи на шию хлопця і, поганяючи батогом, примушувала бігати вверх та вниз по горах, аж доки парубок не падав мертвим.

На самому верху Жорнини, у дворі палацу, у скелі був видовбаний колодязь понад сто метрів завглибшки. І цей

колодязь був заповнений трупами замордованих хлопців та дівчат. Всі виноградники на горі Чернеча, Червена, Ловачка, аж до Бобовища і далі до Середнього, належали лютій Кривді. Не один кріпак на цих виноградниках знайшов собі смерть. Що тільки не придумувала Кривда, аби завдавати більше горя кріпакам. Наприклад, примушувала обкопувати кущі винограду зверху вниз по крутому схилу, або стоячи на колінах. В посушливі роки, в спекотні дні, примушувала кріпаків носити воду з річки Латориця на верх гори Ловачка в решетах і таким чином поливати виноградник. Зимою, коли не було роботи на полях чи виноградниках, Кривда теж придумувала різні способи знущань над людьми.

Одної суворої зими наказала спорудити льодяну гірку із Чернечої гори аж у річку Латориця. Кожного дня, добре виспавшись, вона приходила сюди, щоб порозважатися. Сівши на сани, вона примушувала дівчат витягувати їх на самий верх льодяної гірки, а звідти спускалася аж до лівого берега річки. А щоб ноги дівчат не ховзалися, коли її витягували на верх гірки, наказала дівчатам роззутися. Так босоніж, в сильні морози дівчата возили люту пані цілими днями по річці та по її берегах.

Ця пані знала, що її позаочі прозивають Кривдою, але не сердилася. Навіть пишалася тим, що вона може скривдити всіх, в той час, як на неї ніхто не смів косо подивитися. Одного зимового морозного дня Кривда запросила своїх гостей, які понаїздили чи то з Польщі, чи то з Туреччини, щоб і вони порозважалися на льодяній гірці.

Був самий розпал веселощів, коли Кривда побачила двох жінок, що йшли по замерзлій річці. Це була одна старенька, біла як сніг, жінка і молоденька, років 16-17, дівчина. Коли жінки наблизились, Кривда сердито спитала:

— Ви хто такі, що без мого дозволу блукаєте у моєму володінні?

- Я Істина, – сказала старенька, – а це моя донька Правда.
- А чому ти така вся біла?
- Тому, що я старіша за весь світ.
- Тоді чому в твоєї доньки таке смішне ім'я?
- Тому, що вона завжди перемагає.

Засміялася Кривда на всі свої жовті прокурені зуби, та й каже: – Ну, це ми ще побачимо, як вона перемагає. А тепер кажи, бабо, чого тобі тут треба, чого прийшла?

– Плач і стогін бідних, замучених тобою людей дійшов до небес. Ми прийшли тобі сказати, щоб ти покалася, щоб від сьогоднішнього дня ти робила тільки добро людям, щоб завжди ходила по правді.

Знову засміялася диким сміхом Кривда, що аж дерева задрижали. – Почула я тебе, бабо. Від сьогодні і кожного дня я буду ходити по Правді. Ти це будеш бачити твоїми очима.

Тоді наказала слугам схопити прибулих жінок і зв'язати їх обох. Істину прив'язали до верби, що росла на самому березу річки, а Правду зв'язали і кинули на лід у річку Латорицю біля самого підніжжя льодяної гірки. Після цього Кривда підійшла до лежачої Правди і почала місити її груди своїми гострими каблуками та скакати по її тендітному тілові. Гості Кривдені дивилися і теж реготали від задоволення.

Трохи далі стояли кріпаки і плакали витираючи сльози – хто рукавом, а хто краєм хустки, аби Кривда не побачила, бо вона могла і за це бідняків покарати. Так було щодня протягом тижня. Кривда підійшла до верби, де була прив'язана Істина, і каже:

– Ну що, бабо, тепер ти бачила, що я кожного дня хожу по Правді? А сама наказала босим дівчатам, аби витягли її на верх гірки. Тим часом лід під теплим лежачим тілом Правди танув і ставав все тоншим. А від її рясно пролитих сліз лід став крихким як вафлі.

Як тільки босі дівчата витягнули Кривду на самий верх гірки, вона дала знак рукою слугам відтягнути Правду вбік,

аби не заважала саням. І ось з швидкого розгону сани з Кривдою налетіли на те місце, де лежала Правда. Лід тріснув, і сани разом із Кривдою навіки зникли під водою.

Це бачили кріпаки і з радістю почали обнімати один одного, вигукуючи при цьому:

– Правда перемогла! Є Бог на небі! Правда перемогла!

Тоді зібралися бідні люди з навколишніх сіл та з Мукачева і пішли палити палац, що на горі Жорнина. Коли все вигоріло, то взялися за мури. Через досить таки короткий час каменя на камені не залишилось від панського палацу.

А ще через якийсь час прийшов до Мукачева десь здалека божий чоловік, котрий побудував на тому місці, де була льодяна гора, монастир Богу на славу, а людям на згадку про Істину та Правду Божу.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ПРАРУСИНСЬКОГО БУТТЯ	3
ПРАВДА, ЩО ВИДОВБАЛА ОЧІ	143
ХУСТСЬКА ТРАГЕДІЯ	147
ПРАВДА, ЩО ПЕРЕМОГЛА КРИВДУ	159

Омелян Курта

Історія прарусинського буття

Публіцистично-документальне видання

Видавництво "Карпатська вежа".
89600 м.Мукачево, вул.Миру, 10.
Тел.: (03131) 2-20-02.
Директор М.І.Дочинець
Свідоцтво про державну реєстрацію видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції. Серія Зт № 10

Підписано до друку 23.07. 2012 р. Папір офсетн.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 5,4. Замовл. № 89.

Пишучи цей твір, я не ставив собі за мету зробити з нього навчальний посібник або документ, гідний дослідження. Тому у викладенні не дотримувався якихось строгих хронологічних послідовностей. Використовуючи матеріали та письмові джерела

таких видатних вчених, як М.Грушевський, М.Лучкай, Е.Контратович, В.Гренджа-Донський, М.Жірош, Ю.Томаш, П.Чучка, П.Магочі та інших, не змінюючи змісту, я їх трактував по-своєму, стосовно до нашої місцевості, до наших подій, до нашої ментальності. Метою мого написання було – нагадати молодій генерації: хто ми є, чиїх батьків діти.

Буду вдячний усім, хто набере́ться терпіння і прочитає це уважно до кінця. Ще більше буду вдячний тим, хто, уважно прочитавши, висловить критичні зауваження. Пам'ятаймо, що русини – божі діти.

Автор

Обкладинка та художнє оформлення Ірина Курта